

D.Q.Asqarova

**Bolalarni saxnalashtirish va ijodiy
faoliyatga o'rgatish.**

(metodik qo'llanma)

Namangan-2018

Ushbu qo'llanma bolalarni saxnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish fanining mazmunidan kelib chiqib tayyorlangan. Qo'llanmagan maktabgacha ta'lim yo'nalishi bakalavriat talabalari, shu yo'nalishning maxsus sirtqi va sirtqi ta'limi talabalari hamda bolalar bog'chalari tarbiyachilari foydalanishlari mumkin.

Ma'sul muharrir:

dosent M.Xomidova.

Taqrizchi:

dotsent O'. Asqarova.

Ushbu qo'llanma NamDU o'quv-uslubiy kengashining 2018 yil
_____ -sonli yig'ilishida muxokama qilinib
nashrga tavsiya etilgan.

D.Q.Asqarova.

Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish.

(metodik qo'llanma)

Namangan-2018 yil

KIRISH.

“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”ning maqsadi - ta`lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o`tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to`la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida , yuksak ma`naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi, yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdir. Bu esa, o`z navbatida, ta`lim jarayoniga boshqacha nazar bilan qarashni talab etadi. Xususan, ta`lim tizimi uchun yahgi pog`ona bo`lmish o`rta-maxsus, kasb-hunar ta`limida bu muammo o`z dolzarbligi bilan alohida ajralib turadi. Talabalarni “bilish” faoliyati bilangina emas, balki yaratuvchanlik bilan ham shug`ullanadilar; mashg`ulot uchun ko`rgazmali qurollar, jarayonlari oddiy o`rganish ob`ektlari sifatida emas, shu bilan birga talabalarning ishlarini faollashtiradigan ko`rsatuvchanlik vositasi, didaktik material, ta`limning texnik vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Ushbu qo`llanmaning maqsadi talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iborat bo`lib, tarbiyachilik kasbiga xos bo`lgan sifatlarni yordam beradi. Ushbu qo`llanma bolalarni saxnalashtirish va ijodiy faoliyatga o`rgatish fanining mazmunidan kelib chiqib tayyorlangan. Qo`llanmagan maktabgacha ta`lim yo`nalishi bakalavriat talabalari, shu yo`nalishning maxsus sirtqi va sirtqi ta`limi talabalari hamda bolalar bog`chalari tarbiyachilari foydalanishlari mumkin.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI.

Teatr bola uchun katta ahamiyatga ega, bolalar u bilan uchrashuvni sabrsizlik bilan kutadi. Teatr hamma (yoki deyarli hamma) narsaga qodir. U mo'jiza yaratadi: quvontiradi, o'rgatadi, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning xulqini korrektsionalaydi, emotsional namoyon bo'lishiga ko'maklashadi, bolalarning nutqi, notiqlik qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'ziga ishonchini oshiradi, omma oldida chiqish ko'nikmalarini egallashida yordam beradi.

Teatr san'ati bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashadi. Teatr san'ati bilan kun sayin muloqot qilib borar ekan, bolalar bir-biriga nisbatan toqatli, kelishuvchan, og'ir-bosiq bo'lib, o'zini tartibga solib oladi. Teatr maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg'ulari va kayfiyati (ruhiyati) ga kuchli emotsional ta'sir o'tkazadi, ularning fikrlash doirasini kengaytirib, nutqini boyitadi, axloqiy-ma'naviy tasavvurini shakllantiradi, aqliy tasavvurlarini rivojlantiradi, intellektual qobiliyatlarini oshiradi.

Teatr bolani ma'naviy tarbiyalaydi. Teatr – sehrli olam, unda bola o'ynab, quvonadi, o'ynab atrof olamni o'rganadi, ya'ni uning emotsional olami boyiydi. Bolada ijodga e'tibor, qiziqish, intilishning namoyon bo'lishi uning ta'surotlarini yangilaydigan emotsional undovlarni talab qiladi. Bu borada teatrlashtirish faoliyatining juda katta ijobiy ahamiyatini alohida ta'kidlash mumkin. Pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil qilingan bu kabi faoliyat bola hayotiga yangi qimmatli mazmun olib kiradi, quvonch hissini uyg'otadi, barcha kuch va qobiliyatlari, jumladan nutqiy rivojlanish qobiliyatlarini faoliyatga safarbar qilishga undaydi.

Hamma bolalar spektakllarni yaxshi ko'radi. Ularga nafaqat tomosha qilish, balki artist bo'lish yoqadi. Teatr san'ati bolalarga yaqin va tushunarli, chunki uning asosida o'yin yotadi. Teatrdan o'ynash va bolalar o'yini aynan bir xil shartlilikdan kelib chiqadi va o'zida voqelikni har bir inson ko'ra oladigan va ifodalay oladigan darajada fokuslaydi.

Bolalarda o'yinga bo'lgan ehtiyoj, shubhasiz, katta va u juda erta namoyon bo'ladi. Ikki-uch yoshidayoq kichkintoylar sakrayotgan quyoncha va ona tovuqqa ergashayotgan jo'jachalarni tasvirlaydi. Ular jon-dili bilan kuchukcha, mushukcha, uloqchalar qiyofasiga kiradi. Ular imitatsiyalash va taqlidiy harakatlarni bajaradi, bu harakatlar hamisha rejali, ammo favqulodda boy va shu sababli o'zida katta emotsional quvvatni jamlaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida teatrlashtirilgan faoliyatning asosiy vazifalari:

1. Teatrlashtirilgan faoliyatda bolalarning ijodiy faolligi uchun sharoit yaratish.
2. Bolalarni teatr madaniyatiga oshno qilish.
3. Pedagogik jarayonda teatrlashtirilgan va boshqa faoliyat turlari o'zaro aloqadorligi uchun sharoit yaratish.
4. Bolalar va kattalarning hamkorlikdagi teatrlashtirilgan faoliyati (bolalar, ota-onalar, xodimlar ishtirokida birgalikda spektakllar qo'yish; katta guruh bolalarining kichik tarbiyalanuvchilar oldida chiqishlarini tashkil qilish va h.k.).

Teatrlashtirilgan o'yinlar bolalarni hamma vaqt o'ziga jalb qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinga jon-dili bilan kirishadi: qo'g'irchoqlarning savollariga javob beradi, ularning iltimoslarini bajaradi, maslahatlar beradi, u yoki bu obrazga "kiradi". Kichkintoylar personajlar bilan birga kuladi, ular bilan birga qayg'uradi, ularni xavf-xatardan ogoh qilishga intiladi, sevgan qahramonining muvaffaqiyatsizligidan birga ko'z yoshi to'kadi, hamma vaqt unga yordamga tayyor turadi.

Teatrlashtirilgan o'yinlarda qatnashib, bolalar atrof olam: obrazlar, ranglar (bo'yoqlar), tovushlar bilan tanishadi. Teatrlashtirilgan o'yinlarning bola shaxsiga katta va har tomonlama ta'siri undan kuchli pedagogik vosita sifatida, ortiqcha majburlashsiz, foydalanish imkonini beradi, chunki kichkintoy o'yin vaqtida o'zini erkin his qiladi.

Teatr-o'yin faoliyati shakllari xilma-xil: qo'g'irchoq teatri o'zining barcha turlari bilan. Teatr-o'yin faoliyati bolalarni badiiy tarbiyalash, estetik rivojlantirishga ko'maklashadi, ularni yangi taassurotlar bilan boyitadi, avval egallagan bilimlarini mustahkamlaydi, faollashtiradi, tashabbuskorligi, nutqi, badiiy didini rivojlantiradi. Faoliyat tasavvur uchun boy oziqa beradi. Bolalar atrof olamdan boy taassurot oladi va uni jonli o'yin harakatlari va obrazlarda gavalantirishga intiladi.

Dramatizatsiya bolalar ijodining keng tarqalgan turi bo'lib, xilma-xil ko'rinishda: insho, improvizatsiyalangan kichik sahnalar ko'rinishida ham, tayyor adabiy materialni instsenirovkalash ko'rinishida ham namoyon bo'ladi. Bolalarni adabiy syujetlarning emotsional ichki boyligi, personajlarning muayyan harakatlari o'ziga tortadi.

Teatr-o'yin faoliyati turlari xilma-xil va har biri o'zicha qiziqarli. Bolalar maqtanchoq xo'rozchani yoki boshqa jonivorlarni o'ynash va o'zini artis sifatida his qilishga qiziqadi.

Teatr faoliyati – bola nutqini rivojlantirish uchun bitmas-tuganmas xazina. She'riy asarlarni "o'ynash"dan ish boshlab, sahnalarga o'tiladi, ishning yuqori cho'qqisi drama (sahna) lashtirish hisoblanadi, bunda bolalar qahramonning xarakterini ochib bergani holda savodli gapirishi lozim. So'zni sahna harakatlari bilan birlashtirish murakkab, ayniqsa uyatchan bolalar uchun juda murakkab ish sanaladi. Tarbiyachi uchun bevosita ta'limiy faoliyatni amalga oshirish, nutqni rivojlantirish muhim, sahnalar kichik spektakllarga o'xshashi kerak. Bunda tarbiyachi bosh rolni o'ynaydi, bolalar esa artist bo'lishga o'rganadi. Bu jarayonda qo'g'irchoqlar, ayiqchalar va h.k. jonlanadi. Bolalar o'ynaydi, niqoblar kiyadi, turli jonivorlarga aylanadi, o'rmonda bo'ladi, bizni stol-stullar emas, balki ertaklar mamlakati o'rab turadi.

Tomoshaga tayyorgarlik jarayonida ham bolalarning o'zi qatnashadi. Bunda tomoshaning mazmuni, bayram muhitini tashkil qilish masalalari muhokama qilinadi, rollar taqsimlanadi. Bolalar ishtirokchi (artist) bo'lganida ularning faol nutqi namoyon bo'ladi va mashq qildiriladi. Hamma vaqt va hamma sharoitda yaxshi gapirish uchun nafaqat gapirishni bilish, balki omma oldida, notanish tinglovchilardan uyalmasdan gapira olishga odatlanish talab qilinadi.

Boy ichki dunyo egalari, nutqni mukammal egallagan, ammo shu qadar uyatchan, o'ziga ishonmaydigan, omma oldida nutq so'zlashga odatlanmagan kishilar uchraydiki, ikki-uchta notanish kishining borligi ularning lom-mim deyolmay qolishiga sabab bo'ladi. Bunga qarshi kurashish, bolalarda o'zi va o'z kuchiga ishonchni rivojlantirish zarur. Omma oldida nutq so'zlash odatini insonda kichik yoshdan notanish auditoriya oldida nutq so'zlashga o'rgatish yo'li bilan shakllantirish mumkin. Buni teatrlashtirilgan faoliyatda ajoyib tarzda amalga oshirish mumkin. Bola M.T.M.dayoq umum (ko'pchilikning) ishida qatnashayotganini anglab yetishi, ularning xatti-harakati hammada qiziqish uyg'otayotgani, bundan boshqalar manfaatdor ekani, ular hammani qiziqtirishi mumkin va kerak bo'lgan harakatlarni amalga oshirayotganini tushunib yetishi juda muhim. Kichik sahnalarni o'ynab, boshqa qiyofalarga kirib, bolalar nutqini sayqallashtiradi, ularda o'ziga ishonch, topqirlik rivojlanadi, ijod uchun imkoniyatlar ochiladi.

Zamonaviy olamda, ezgu hislar va hamdardlik, hamkechinmalikka kam o'rin qolayotgan bir davrda, aynan teatrlashtirilgan faoliyat maktabgacha ta'lim yoshidagi bola tarbiyasi uchun juda zarur, zero u bolada ezgu hislar uyg'otadi va yorug'liq urug'larini shakllantiradi, pedagoglarga bolaning emotsional sohasiga murojaat qilish, "hisnlarni tarbiyalash" bilan shug'ullanish imkonini beradi. Aynan teatrlashtirilgan faoliyat, san'atning amaliy turi sifatida, ham tarbiya, ham ta'lim uchun katta imkoniyatlarga ega va shaxsni tarbiyalash imkonini yaratadi. Aynan u bolani to'laqonli qiziqtirishi, uni yanada jur'atli, faol qila olishi mumkin. Teatrlashtirilgan faoliyat bolaning barcha qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bola aqlan, jismonan va, eng muhimi, emotsional rivojlanadi. Pedagog uchun teatrlashtirilgan faoliyat zarur va u bilan imkon qadar erta, ikkinchi kichik guruhdan boshlab shug'ullanish kerak, shunda tayyorlov guruhiga kelib o'zimiz kutgan natijaga erishamiz.

Teatrlashtirilgan faoliyat bilan shug'ullanish bolalarga nafaqat ertaklar vositasida atrof olamni o'rganish va bilish, balki u bilan uyg'unlikda yashash, turli faoliyat shakllaridan zavq olish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan teatrlashtirilgan faoliyatni amalga oshirish uchun makonni tashkil qilish katta ahamiyatga ega.

Teatrlashtirish bo'yicha faoliyatda rivojlantiruvchi predmet-makon muhitini tashkil qilish va bezashda quyidagi printsiplarga tayaniladi:

- **komplekslash va egiluvchan zonalashtirish** printsipti, bolaga qiziqtirgan faoliyat bilan bir-biriga xalaqit bermagan holda shug'ullanish imkonini beradi;

- **faollik** printsipti, bolaning bilish faoliyatini, faolligini rag'batlaydi;

- **erkinlik va mustaqillik** printsipti, bolaga muhitga o'z munosabatini mustaqil belgilash: idrok qilish, taqlid qilish, yaratish; o'zi istaganini mustaqil tanlash imkonini beradi;

- **hayotiy haqiqat illyuziyasi** printsipti, bolalarni yaratilgan aldovga berilish va haqiqiy predmetlar bilan ishlayotganiga ishonch hosil qilish uchun ruhiy va faktik imkoniyat yaratadigan sharoitga qo'yishdan iborat.

Sanab o'tilgan printsiplar bilan bir qatorda quyidagi didaktik printsiplar ham realizatsiyalanadi:

- **psixologik komfort** (qulaylik) printsipli bolalar o'zini xuddi uyidagidek his qiladigan sharoit yaratish. Stress hosil qiluvchi omillarni bartaraf qilish, bolalarni muvaffaqiyatga yo'naltirish, asosiysi, quvonchni his qilish, faoliyatning o'zidan zavq olishga yo'llash;

- **ijodkorlik** (kreativlik) – bolalarni maksimal darajada ijodiy ibtidoaga, o'z ijodiy faoliyat tajribasini egallashga yo'naltirish;

- **olam haqida shartli tasavvur** – dunyoning yaxlit manzarasi, bolaning olingan bilimlarga shaxsiy munosabati, shuningdek, ularni o'z amaliy faoliyatida qo'llash malakalarini shakllantirish;

- **variantivlik** – bolalarda variantiv fikrlash, ya'ni masalani hal qilishning turli variantlari mavjudligini tushunish, qiyin vaziyatdan chiqish yo'lini izlash, yechimi bo'lmagan vaziyatlar yo'qligini tushunishni rivojlantirish;

bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish.

Mazkur printsiplar tizimli ravishda qo'llanadi.

Bolalar bilan teatrlashtirilgan faoliyat yo'nalishlari. Teatrlashtirilgan faoliyat madaniy hordiq faoliyatiga tushiradiradi va bolalar bilan olib boriladigan faoliyatda ustuvor o'rin egallaydi. U bolalar bilan muloqotning yangi shakllarini realizatsiyalash, har bir bolaga yakka tartibda yondashish, oila bilan o'zaro hamkorlikning noan'anaviy yo'llarini amalga oshirishga ko'maklashadi.

Bolalar bilan teatrlashtirilgan faoliyat quyidagi yo'nalishlardagi ishni o'z ichiga oladi:

- teatrlashtirilgan faoliyatda bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun sharoit yaratish;

- bolalarning ijrochilik ijodini (turli sahna va postanovkalarda rol o'ynash, mashg'ulotlarda ifodali o'qish va sh.k.) rag'batlantirish;

- bolalarda individual xususiyatlariga muvofiq kattalar va tengdoshlari oldida chiqish vaqtida o'zini erkin tutish qobiliyatini rivojlantirish (jumladan, uyatchan bolalarga bosh rollarni berish, nutqiy qiyinchiliklari bo'lgan bolalarni spektakllarga jalb qilish, har bir bolaning spektakl va boshqa chiqishlarda faol ishtirokini ta'minlash);

- bolalarni (turli personajlarning xarakterli xususiyatlarini, o'zining hissiy kechinmalari, emotsional holatini ifodalashda) mimika, pantomima, ifodali harakat va intonatsiya yordamida improvizatsiyalashga undash;

- bolalarni dramalashtirishning turli vositalari orqali ifodalanadigan personajlarning kayfiyati, emotsional holatini farqlashga o'rgatish (mimika va harakatlar yordamida quvonch, qayg'u, jahl, hayrat va sh.k. ni namoyish qilish va personajning holatini aniqlashni taklif qilish; qo'g'irchoq personajdan foydalanib, boladan aynan bitta jumlani turlicha intonatsiya bilan aytishni so'rash va qolgan bolalardan personajning xarakteri va kayfiyatini topishni so'rash).

Teatrlashtirilgan faoliyatda bolalarning ijodiy faolligini oshirish bo'yicha vazifalarni hal qilishda ular va ota-onalar bilan ishlarning zarur shakllari belgilangan bo'lib, ular uchta: tashkiliy, amaliy va yakunlovchi bosqichni o'z ichiga oladi.

Tashkiliy bosqichda:

- mavzuga oid metodik adabiyotlar o'rganiladi;
- bolalar bilan teatr haqida suhbat o'tkaziladi;
- "Ijodkor bola qanday bo'ladi?" mavzusida ota-onalar bilan so'rov o'tkaziladi;
- "Ijodkor bola o'zida qaysi fazilatlarini rivojlantiradi?" mavzusida ota-onalar bilan so'rov o'tkaziladi;
- bolalarni teatrlashtirilgan faoliyatga jalb qilish bo'yicha rejalar tahlil qilinadi;
- "Teatrlashtirilgan faoliyat nutqning ifodaliligi vositasi" mavzusida ota-onalar uchun maslahat o'tkaziladi;
- bolalar va ota-onalarning xalq ertaklari bo'yicha ishlangan rasmlar "Ertak huzurida mehmonda" ko'rgazmasida ishtiroki ta'minlanadi.

Amaliy bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

- bevosita ta'limiy faoliyat. "Kommunikatsiya" sohasi. "—" nomli xalq ertagini sahnalashtirish;
- "Sholg'om", "Bo'g'irsoq" ertaklarini ilk, kichik va o'rta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun, shuningdek, ota-onalar majlisida namoyish qilish;
- bolalar bilan "—" spektaklini tomosha qilish;
- badiiy adabiyotlar mutolaasi va xalq ertaklariga illyustratsiyalarni ko'rib chiqish;
- xalq ertaklari aks ettirilgan audioyozuvlarni tinglash, videomateriallarni tomosha qilish;
- niqob va kostumlardan foydalangan holda "ayyor tulki", "kuchukchalar va mushukchalar" instsenirovkasi;
- "sehrli tovushlar" o'yini;
- mustaqil ijodiy o'yinlar;
- xalq ertaklarini namoyish qilish uchun qo'g'irchoq teatrini tayyorlash.

Ishning yakunlovchi bosqichi:

- bolalarning ijodiy improvizatsiyalash qobiliyatini aniqlash;
- ota-onalar yordamida rivojlantiruvchi muhitni to'ldirish;
- ma'ruza (doklad) shaklida qilingan ish natijalari haqida hisobotni o'z ichiga oladi.

Teatrlashtirilgan faoliyat bo'yicha ish shakllari bosqichlari ilovada keltirilgan.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA TURLI YOSH GURUHLARIDA SAXNALASHTIRISH FAOLIYATINING ASOSIY VAZIFALARI

Har bir insonning bolaligi rolli o'yinlar asosida o'tadi, u bolada kattalarning hayotiy qonun-qoidalarini anglashni o'rgatadi. Har bir bola o'zi bilganicha o'ynaydi, lekin bu o'yinlar asosan kattalar, sevimli qahramonlardan o'rganib yoki ularga taqlid qilgan holda amalga oshiriladi. Bolalar o'yinlariga improvizatsiya qilingan teatrlashtirilgan tomosha sifatida qarash mumkin. Bolaga o'zini rejissor, aktyor, musiqachi, dekorator holida ko'rish imkoni beriladi. Dekoratsiya va kostumlarni tayyorlash bolada ijodiy va texnik faoliyatni rivojlanishiga turtki bo'ladi. Tomoshani tayyorlash jarayonida ular chizish, yasash, tikish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, oldilarida amalga oshirishlari lozim bo'lgan vazifalarga nisbatan istak, hoxish tuyg'ulari yanada rivojlanadi va ular bundan katta zavq oladilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida teatrlashtirilgan faoliyatning barcha yo'nalishlariga katta e'tibor berish lozim va shart, chunki ular,

- jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish modelini yaratishni;
- milliy va ma'naviy qadriyatlarni singdirib borgan holda bolaning madaniyatini oshirishni;
- bolalar adabiyoti, musiqa, tasviriy san'at, o'zini tutish odobi, milliy an'analar va qadriyatlar bilan yaqindan tanishtirish va bu boradagi qiziqishini muntazam oshirib borishni;
- to'g'ri fikrlash, yaxshilik va yomonlik haqidagi tushunchalarni o'yinlar orqali bolalar ongiga singdirib borishga yordam beradi.

Shuningdek, teatrlashtirilgan faoliyat bolalarning ichki kechinmalari, munosabatlari, emotsional faoliyatining rivojlanishiga ya'ni asar qahramonlariga munosabat bildirish, ularning holatiga kirishga harakat qilish kabi holatlar bilan birga boladagi ijodiy faollikni o'yin, fantaziya, to'qib chiqarish orqali kengaytiradilar.

Teatrlashtirilgan faoliyat bilan bolalar nutqini rivojlantirish uzviy bog'liq bo'lib, qahramonlarning so'zlari, bola nutqi bilan uyg'unlashib uning so'z boyligini orttiradi, nutqining tovush madaniyat mukammalashadi.

Teatrlashtirilgan mashg'ulotlar o'z ichiga ertaklardan lavhalar qo'yish, rasmga qarab rolli suhbatlar tuzish, hayotiy mavzularga oid mustaqil improvizatsiya (o'xshatish) qilish (kulguli voqealar, qiziq hodisalar va hokazo); qo'g'irchoq tomoshalarini ko'rish va uni muhokama qilish, drammatizatsiyalashgan o'yinlar, rolni ijro etish ifodaliligini rivojlantiruvchi mashqlar (verbal va noverbal); bolalarni xissiy rivojlantiruvchi mashqlarni qamrab oladi.

Teatrlashtirilgan faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yish, jamoani to'g'ri yo'naltirishda tarbiyachi katta rol o'ynaydi. Tarbiyachi nafaqat ifodali o'qishi yoki aytib berishi, balki ko'rishi, eshitishi, obrazga kirishi, ya'ni aktyorlik va rejissorlik mahoratlariga ham ega bo'lishi zarur. Aynan shu holat bolalarda teatrlashtirilgan

faoliyatga qiziqishni uyg'otishi, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini ijobiy tomonga o'zgarishiga yo'l ochadi. Tarbiyachi o'zining aktyorlik faolligi bilan tortinchoq bolalarni faqatgina tomoshabinga aylantirib qo'ymasligi, har bir bolani diqqat bilan kuzatishi lozim. Tarbiyachi bolalarni muntazam ravishda qo'llab quvvatlashi, ularning xato qilish va sahnaga chiqishda qo'rqish, «artist» va «tomoshabin»ga bo'linib qolishlariga yo'l qo'ymaslik lozim.

Quyidagi vazifalar teatrlashtirilgan faoliyatni shakllantirish bo'yicha amalga oshiriladigan darslar majmuasi davomida hal etiladi:

-tarbiyalanuvchining ijodiy qobiliyat va ijodiy o'z o'ziga ishonish tuyg'ularini shakllantirish;

- bolalarda ijodiy faoliyatning barcha jabhalariga qiziqish uyg'otish;
- improvizatsiya (o'xshatish) qilish ko'nikmalarini egallash;
- nutq faoliyatining barcha shakl, funktsiya va komponentlarini rivojlantirish;
- bilish ko'nikmalarini mukammallashtirish.

Teatrlashtirilgan o'yin teatrlashtirilgan mashg'ulotning asosi hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida teatrlashtirilgan o'yinni o'tkazishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

➤ janr va mavzuning turli-tumanligi;

➤ pedagogik faoliyatning barcha yo'nalishlariga teatrlashtirilgan faoliyatni har doim va har kuni singdirish.

➤ Bolalarning teatrlashtirilgan o'yinni tayyorlash va o'tkazishdagi maksimal faolligi.

➤ Bolalarning teatrlashtirilgan o'yinni uyushtirishda o'zaro va kattalar bilan hamkorligi.

Teatrlashtirilgan faoliyatni rivojlantirish tizimi uch bosqichda amalga oshiriladi:

- Adabiy va folklor asarlarni ijodiy his etish;
- Maxsus bilimlarni asosiy («aktyor», «rejissor») va qo'shimcha («ssenariy muallifi», «bezakchi», «kiyim ustasi») nuqtayi nazarda o'rganish;
- mustaqil ijodiy faoliyat.

Pedagogik vazifa suniy teatrlashtirilgan faoliyat bilan qiyinlashib boradi. U his etish, fikrlash, tasavvur, nutq bilan uyg'unlashib, bolalarning turli xil faolliklarida namoyon bo'ladi (nutqiy, musiqiy va hokazo).

Shuning uchun teatrlashtirilgan faoliyatni umumlashtiruvchi faoliyat deb atashimiz mumkin.

Teatrlashtirilgan o'yinlar davomida bolalarda:

- atrof olam haqidagi tushunchalari kengayadi;
- tasavvur, ong, anglash kabi psixologik tushunchalari rivojlanadi
- ko'rish, eshitish, so'zlab berish kabi turli analizatorlar rivojlanadi;
- so'z boyligi, grammatik nuqtayi nazardan to'g'ri gapirish, o'z fikrini to'g'ri ifodalash, talaffuz, temp, so'z intonatsiyasi va ifodasi faollashadi va yaxshilanib boradi;

• motorika, koordinatsiya, tembr, suhbat qurish ko'nikmalari mukammalashadi;

- xissiy-irodaviy faoliyati rivojlanadi;

- xulq shakllanishi ro'y beradi;
- jamoada faoliyat olib borish, bir-biri uchun javobgarlik rivojlanadi;
- mustaqil fikrlilik, ijodiy faollik rivojlanadi;
- teatrlashtirilgan faoliyatda ishtirok etish bolalarga olam-olam quvonch baxsh etadi, ularda bu faoliyatga nisbatan qiziqish uyg'onadi.

Turli yosh davrlarida bolalar bilan ishlash vazifalarini ko'rib chiqamiz.

2-kichik guruh

Bolalarning bu yoshida teatrlashtirilgan rejissorlik o'yinlarining boshlang'ich etaplarini ko'rish mumkin. Jumladan, barmoqlar teatri, qo'g'irchoqlarning stol teatri va h.k. Anglash jarayoni o'z ichiga xalq va mualliflik ertaklari, sherlar, hikoyalar matnlari asosidagi kichik tomoshalarni qamrab oladi («Bu barmoqcha – buvajon...», «Tili-bom», K.Ushinskiy «Xo'rozning oilasi», A.Barto «O'yinchoqlar», V.Suteev «Jo'ja va o'rdakcha»). Bolalar barmoqlar teatri shakllarini kattalar bilan berilgan mavzu bo'yicha improvizatsiya qilishda foydalanadi.

Asosiy vazifalari:

- Qahramonlarni to'g'ri baholash, e'tiborli bo'lish, ijobiy idealni tarbiyalash.
- Teatrlashtirilgan o'yin faoliyatiga kuchli qiziqishni rivojlantirib borish.
- Bolalarning nutq, qo'shiq, mimika, jest, harakat va shu kabi boshqa holatlarni erkin ko'rsata olishlariga erishish.
- O'yin, qo'shiq va raqs san'ati orqali ijodiy obraz va ijro etish ko'nikmalariga erishish.
- Bolalarning narsa va hodisa, tabiat va haqiqat, kelajak va o'tgan zamon, an'nalar va boshqa narsalar haqidagi tushunchalarini kengaytirish
- Bolalarda stol teatri, dramatisatsiya, yerda ijro etiladigan teatr kabi teatrlarning turli yo'nalishlari haqida tushunchalarini mustahkamlashga yordam berish.
- Bolalar so'z boyligini boyitish, to'g'ri talaffuz etish qoidalariga e'tibor berishlariga erishish.
- Bolalarda o'zlari yaxshi biladigan hikoya, ertaklarni improvizatsiya qilish, mustaqil yoki tarbiyachi ko'magida turli hikoyalar tuzishga yo'naltirish.
- Bolalarda ong, fikrlash, diqqatni shakllantirish.
- Bolalarda o'zini va o'rtoqlarini harakatlarini to'g'ri baholashga o'rgatish.
- Bolalarda turli harakatlarni bajarish, raqs tushish, yorqin obraz yaratish istagini kuchaytirish.
- Rol o'ynash, ya'ni aktyorlik mahoratini ko'rsatish ko'nikmalarini tarbiyalash.
- Qo'shiq, raqs, o'yin improvizatsiyalaridan mustaqil faoliyatda to'g'ri foydalanishga erishish.

O'rta guruh

Bu yoshda bolalarda teatrlashtirilgan o'yinga nisbatan qiziqishlari kuchayadi. Bolalarning teatrlashtirilgan o'yinga qiziqishlari ortadi. Teatrlashtirilgan o'yin ko'nikmalari bolalarda drammatizatsiyalashgan o'yin haqidagi bilimlarni kengayishi hisobiga amalga oshadi. Bola 4-5 yoshida yumshoq o'yinchoqlar, yog'ochli teatr, konusli teatr, xalq o'yinchoqlari teatri kabi stol teatrining turli ko'rinishlarini o'rganadi. Bolalar «Tulki va turna», «Bo'g'irsoq», «G'ozlar va turnalar» va shu kabi ertaklar asosida qisqa tomoshalar taqdim etishadilar.

Barmoqlar teatri ko'proq mustaqil faoliyatda foydalanilib, ular she'r va kichik ertaklarni barmoqlari yordamida improvizatsiya qilib ko'rsatib berishga harakat qilinadi («Jili u babusi»; S.Mixalkov «Mushukchalar», Zubkova «Мы делили апельсин»).

Asosiy vazifalari:

- Bolalarda teatrlashtirilgan o'yin faoliyatiga kuchli qiziqish uyg'otish.
- Etyud, drammatizatsiya, qo'shiqli va raqsli improvizatsiya jarayonida mukammal obraz yaratishga o'rgatish.
- Atrofdagi narsalar haqidagi tushunchalarini boyitib borish. Narsalarning rangi, holati, kattaligiga ko'ra ajratish ko'nikmalarini rivojlantirish. Bolalarda teatrlashtirilgan o'yin faoliyatida ishtirok etuvchi tomosha qahramonlari haqidagi bilimlarini kengaytirish.
- Bolalar so'z boyligini to'ldirish va faollashtirish. Nutqning intonatsion ifodaliligini shakllantirish. Teatrlashtirilgan o'yin faoliyatida bolalarda suhbat qurish ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Qo'g'irchoqlardan to'g'ri foydalanish qoidalarini mustahkamlash.
- Bolalarda qo'g'irchoqlar bilan improvizatsiyalashgan o'yinlarda ishtirok etish istaklarini shakllantirishda davom ettirish.
- Maktabgacha ta'lim muassasasi hodimlari, ota-onalar va bolalar oldida tomosha ko'rsata olish qobiliyatini muntazam ravishda shakllantirish va qo'llab quvvatlab borish.

Katta guruh

Katta guruhlarda ro'y beradigan chuqurlashtirilgan teatrlashtirilgan o'yin ko'nikmalari drammatizatsiyalashgan o'yin va teatrlashtirilgan rejissorlik o'yinlarining turli shakllari hisobiga o'rganiladi. Katta guruh tarbiyalanuvchisi bir necha adabiy asardan tashkil topgan improvizatsiya o'yinlari, mustaqil ko'rinishlar qo'yish imkoniyati yaratiladi. Masalan, «A.S.Pushkin ertaklariga sayohat», «Sh.Perro ertaklari qahramonlarining yangi sarguzashtlari» va boshqalar. Bunday yondashuv bolalarda rejissorlik tajribalarini oshiradi.

Tomosha uchun mavzu va so'zlar murakkablashtiriladi, teatrlashtirilgan o'yin jarayonida hayvonlar haqidagi turli ertaklaridan foydalaniladi («Echki bolalari», «Bo'g'irsoq» va shu kabilar).

Asosiy vazifalari:

- Bolalarda teatrlashtirilgan o'yin faoliyatiga kuchli qiziqish uyg'otish davom ettiriladi.
- Bolalarda badiiy ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishda o'yin, qo'shiq, raqs improvizatsiyalaridan foydalangan holda mukammallashtirish.
- Atrofdagi munosabatlarga nisbatan bolalarning tushunchalarini kengaytirish. Guruhda, zalda, maktabgacha ta'lim muassasasi binosiga moslashish ko'nikmalarini mukammallashtirish.
- Bolalarda qo'g'irchoq teatrlarining turlarini ajrata olish va aytib bera olish ko'nikmalarini mustahkamlash.
- Bolalarning lug'at boyligini shakllantirishda davom etish. Nutqning intonatsion ifodaliligini mukammallashtirish. Monologik va dialogik nutq shakllarini rivojlantirish.
- Qo'g'irchoqlar bilan to'g'ri manipulyatsiya qilish, ya'ni to'g'ri yo'naltirish qoidalarini mustahkamlash.
- Bolalarni yakka tartibda yoki guruh bilan birga turli hikoya va ertaklar to'qish va shu asosida improvizatsiyalashgan qo'g'irchoq tomoshalarini tashkil etishga ilhomlantirish.
- Bolalarda ong, fikr, tasavvur, diqqatni rivojlantirish.
- Tomosha qo'g'irchoqlari bilan o'ynash istagini tarbiyalash. Mustaqil faoliyatda qo'shiq, raqs, o'yin improvizatsiyalaridan foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasi bayramlarida, ko'ngil ochar tadbirlarida mashg'ulotlar va mustaqil faoliyat jarayonida olgan o'z bilim va ko'nikmalaridan foydalangan holda faol ishtirok etish ko'nikmalarini qo'llab quvvatlash.

Tayyorlov guruhi

Tayyorlov guruhida o'yin materiali yanada murakkablashadi. Teatrlashgan tomoshalarga teatrlashgan tomosha qo'yish, bolalar operasi, musiqali va ritmik piesalar kiradi. Rus xalq ertaklari, qo'shiqlar, adabiy asarlarni instsenirovka qilish; instsenirovka-o'yinlar: «Oshpaz mushukchalar», muz. Ye. Tilicheevoy.

Asosiy vazifalari:

- Teatr san'ati asosida bolalarda har taraflama ijodiy qobiliyatlarni rivojlanishini mukammallashtirish.
- Badiiy obraz yaratishda o'yin, qo'shiq raqs improvizatsiyalari orqali bolalarda mustaqil ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Atrofdagi munosabatlarga nisbatan bolalarning tushunchalarini kengaytirishda davom etiladi. Guruhda, zalda, maktabgacha ta'lim muassasasi binosiga moslashish ko'nikmalarini mukammallashtirish. Bolalarda qo'g'irchoq teatrlari haqida tushuncha, ularni farqlay olish ko'nikmalarini kengaytirish.
- Bolalar so'z boyligini yaxshilash va ko'paytirishda davom etish, muntazam lug'at boyligini kengaytirib borish. Nutqning suhbat va monologik shakllarini mukammallashtirish. Muloqotda nutq madaniyatini tarbiyalash. Qo'g'irchoqlar ishtirokida kichik hikoyalar, ertaklar tuzish ko'nikmalarini yaxshilash.

➤ Qo'g'irchoqlarni to'g'ri manipulyatsiya qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

➤ Bolalarga ma'lum mashxur ertak qahramonlarining suhbatlarini improvizatsiya qilish ko'nikmalarini yanada mustahkamlash.

➤ Ong, diqqat, fikrlash, tasavvur qilish, his etish ko'nikmalari mukammallashadi.

➤ Bolalarda o'z ruhiyatlarini boshqalarga ulashish, musiqa oxangini turli tana xarakatlari orqali ko'rsatib berish, badiiy o'z-o'ziga ishonish ko'nikmalarini rivojlantirish.

➤ Qo'g'irchoq teatri tomoshalari jarayonida bolalarning yakka va jamoa bilan musiqa asboblari yordamida improvizatsiya qilish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

➤ Bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasi bayramlarida, ko'ngil ochar tadbirlarida mashg'ulotlar va mustaqil faoliyat jarayonida olgan o'z bilim va ko'nikmalaridan foydalangan holda faol ishtirok etish ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash.

Yuqorida aytib o'tilgan holatda tashkil etilgan ta'lim albatta o'z samarasini ko'rsatadi. Teatrlashtirilgan o'yin bolalarda o'zini boshqalar oldida ifoda eta olish, o'zing «Men»ini boshqalarga taqdim eta olish, o'rtoqlari oldida o'z harakatlaridan faxrlanish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasidagi davrlari teatrlashtirilgan o'yin faoliyatining integratsiyalashgan o'yinlar, san'atning turlari hisobiga boyitiladi.

QO'G'IRCHOQ TEATRINING PAYDO BO'LISHI TARIXIY ILDIZLARI VA TARBIYAVIY AXAMIYATI.

O'zbekiston Respublikasida kechayotgan keng ko'lamli ijtimoiy-ma'naviy islohotlar, fan-texnika va ishlab chiqarish keskin rivojlanib borayotganligi - jamiyat talablariga javob bera oluvchi shaxsni tarbiyalash masalasini kun tartibiga ko'ndalang qo'ymoqda. Darhaqiqat, kelajak poydevori bo'lgan, har jihatdan mas'uliyatli, ma'naviy yetuk, axloqan pok, bir so'z bilan aytganda jamiyat taraqqiyoti uchun munosib hissa qo'sha oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni axloqiy-estetik tarbiyalashda qo'g'irchoq teatri vositasidan samarali foydalanish – bolalarning iqtidori, obyektiv borliq haqidagi tasavvuri, dunyoqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatlidir.

Ma'lumki, mamlakatimizda teatrning deyarli hamma turlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Teatr yunoncha "Tiyation" so'zidan olingan bo'lib, tomoshaxona degan ma'noni bildiradi. Jajji kichkintoylar sevimli teatri, bu qo'g'irchoq teatridir.

Qo'g'irchoqbozlar ayni vaqtda musiqadan yaxshi xabardor bo'lganlar. Musiqa ham badiiy bezak sifatida, ham ko'proq qahramonlar holatini ifodalovchi vosita sifatida xizmat qilgan.

Qo'g'irchoq o'yini xalq og'zaki ijodiga asoslangan ajoyib-g'aroyib san'at turidir. Uning yozma matni bo'lmagan.

Dunyo qo'g'irchoq tetrlarining bolalarning axloqiy-estetik sifatlarini shakllantirishdagi tarbiyaviy xususiyati turli usullar va vositalar yordamida amalga oshiriladi. Shu jihatdan olib qaralganda, qo'g'irchoq teatri-estetik tuyg'ularni, bolalarning qiziquvchanligi va tasavvurini rivojlantirish uchun juda qulay vosita hisoblanadi.

Har bir qo'g'irchoq teatri o'ziga xos va mos milliy xarakterga ega. Dunyo sivilizatsiyasi tarixida barkamol insonni tarbiyalash vositasi sifatida quyidagi qo'g'irchoq teatrlari tashkil etilgan:

Dunyo sivilizasiyasida tashkil etilgan qo'g'irchoq teatrlari

EVROPADA

Fransiya - "Polishinel"
Possiya - "Petrushka"
Belgiya -
"Pushenellenkel'der"
Angliya - "Panch"
Italiya - "Pul'chinella"
Gretsiya - "Sayyor"

JANUBIY-SHARQIY OSIYODA

Eron - "Shabbozi"
Xindiston - "Kaxpultli"
Xitoy - "Syansi"
Yaponiya - "Uotura Bunrakuken"

O'ZBEKISTONDA

Ўзбекистонда Наманган ва Сирдарё вилоятларидан ташқари барча вилоятларда давлат кўғирчоқ театри ташкил этилган. Улардан фақат Самарқанддаги кўғирчоқ Асрор Жўраев, Андижондаги кўғирчоқ театри "Лола" номи билан аталади.

МАҚСАД

Дунё кўғирчоқ

Ўзбек миллий меросидаги
кўғирчоқ театрларида

Европа ва Жануби-Шарқий Осиёда
мамлакатлари илмий амалиётида
кўғирчоқ театри воситасида жамиятда
яшаш мазмуни ва эстетик завқни
шакллантириш

Халқ яратган оғзаки ижодиётга ҳурмат
ҳиссини пайдо қилиш, инсон ва
хайвонларга меҳр уйғотиш ва
гўзалликни кўра билиш

Кўғирчоқ театрида намоиш қилинадиган томошалар орқали болаларда
"яхши" ва "ёмон" тушунчаларини фарқлашга ўргатиш ҳамда ахлоқий,
маънавий ва эстетик тушунчаларни тарбиялаш

Болаларнинг ижодий фаолиятини ташкил этиш, сабр, чидамлилик, бошлаган
ишни ниҳоясига етказишга ўргатиш

Кўғирчоқ театри орқали ахлоқий-эстетик дидни шакллантириш

Axloqiy-estetik sifatlar bolalarda go'zallik haqidagi bilimlar, hayot voqeligi, buyumlar, ularning rang-barangligi, turlarini, o'zini tuta bilishni, muloqotga kirishuvchanlik, yaxshi-yomonni farqlash, o'z-o'ziga baho berish kabilarni tarbiyalash masalasini o'z ichiga oladi. Inson hayoti o'z-o'zini anglashdan boshlab, jismoniy, aqliy va ijtimoiy kamolotga erishuv jarayoni amalga oshishi tugallanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasida, axloqiy tarbiya berishda

quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

✓ Turli yosh guruhlari bolalari uchun sodda elementlar axloqiy tushunchalar haqida ma'lumot berish;

✓ har bir o'rgatiladigan u yoki bu fazilatlar rasmlar, multfilm tasmlar, axborot kommunikativ texnologiya vositalari asosida va bolalarga jonli harakatlari orqali tushuntirish;

✓ bolaga doimiy ravishda "nima yaxshi", "nima yomon" ma'nosini anglab, o'z fikrini sodda bayon etishga ko'maklashish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni teatr tomoshalariga oshno qilish, ularning qo'g'irchoq o'yinlarini tashkil qilishda quyidagilar maqsad qilib olinadi:

✓ bolalar uchun ijodkorlik, faollikni ta'minlovchi shart-sharoitlar yaratish;

✓ teatr ko'rish odobiga o'rgatish;

✓ teatr tomoshalari jarayonida bolalarning nutqi va jismoniy rivojlanishidagi uzviylikni ta'minlash;

✓ xalq yaratgan boy merosimizga bo'lgan muhabbat hissini uyg'otish;

✓ qo'g'irchoq teatrini ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil qilish imkoniyatini yaratishdan iboratdir.

Har bir qo'g'irchoq teatri bolaning ruhiyatiga quyidagicha ta'sir ko'rsatadi:

✓ qo'g'irchoq teatri uchun tanlangan ertak bolaning yosh va bilim saviyasiga mos bo'lsa bolada butun vujudi bilan uni ko'rish va unga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi;

✓ kuzatishlarimizdan ma'lumki, ayrim bolalarda ertak qahramoniga nisbatan ruhiy tetiklik yoki qo'rqish, nafrat, ko'ziga yosh olish yoki kulib yuborish kabi emotsional xolatlar namoyon bo'ladi;

✓ qo'g'irchoq teatri yakunida o'tkazilgan suhbatda bolalar qo'g'irchoq teatri haqida qiziqish va xursandchilik bilan qo'g'irchoq teatrini doimo ko'rishga xohish bildiradilar.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'g'irchoq teatrlarini tayyorlash va tomoshalar ko'rsatish mazmunini bosqichma-bosqich amalga oshirish ijobiy imkoniyat beradi.

Birinchi bosqich

Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'g'irchoq teatrini tayyorlashda jihozlar, ya'ni quyidagi moddiy ta'minot amalga oshiriladi:

✓ manba tanlash (ertak tanlash). Tanlangan ertak bolaning yoshiga mos kelishi;

✓ musiqa tanlash;

✓ qo'g'irchoq teatrini ko'rsatish rejasini tuzish.

Ikkinchi bosqich:

✓ ko'zlagan maqsadga erishishda ertak mazmuniga ko'ra qahramonlarni tanlash va so'zlarini yod oldirish;

✓ qo'g'irchoqlarni yasash va kiyintirish;

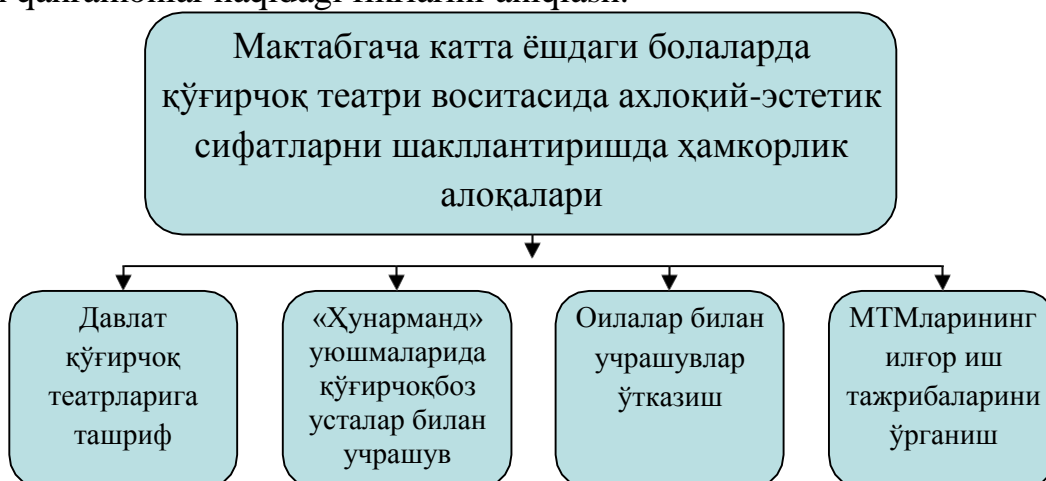
✓ tarbiyachi bilan hamkorlikda sh'erni yod olish.

Uchinchi bosqich:

✓ tarbiyachi va bolalar bilan hamkorlikda teatr turiga ko'ra ertakni

sahnalashtirish;

✓ qo'g'irchoq teatrini namoyish etish, bolalarni qiziqishlari va ularga yoqqan qahramonlar haqidagi fikrlarini aniqlash.

3.2. Qo'g'irchoq teatrining turlari

Qo'g'irchoq teatrining 5 ta turi mavjud:

1. Soyali qo'g'irchoq teatri;
2. Qo'l qo'g'irchoq teatri;
3. Stol qo'g'irchoq teatri;
4. Marionetka qo'g'irchoq teatri;
5. Barmoqli qo'g'irchoq teatri;

1. Soyali qo'g'irchoq teatri

Soyali qo'g'irchoq teatri 2 xil bo'ladi: oq va qora.

1. "Oq" teatr uchun qora doskaga gazlamalar tortilgan bo'ladi. Orqasiga yopishtiruvchi qog'oz yopishtiriladi.

2. "Qora" teatr uchun qora rangli shirma tanlanadi. Qo'g'irchoq teatri qahramonlari cho'pga qoqiladi ular qora rangda bo'ladi orqadan chiroq yoqib turiladi.

2. Qo'l qo'g'irchoq teatri

Qo'l qo'g'irchoq teatrida qo'g'irchoqlar, ya'ni ertak qahramonlari qo'lga kiygizilgan bo'ladi. Qahramonlar shirma orqasida ko'rsatiladi.

3. Stol qo'g'irchoq teatr

Stol qo'g'irchoq teatrining 4 xili bo'ladi.

1. Qog'ozdan yasaladi;
2. Kartondan yasaladi;
3. Taxtadan yasaladi;
4. Plastmassadan yasaladi.

Bu teatr stol ustida ko'rsatiladi. Bu teatr turi maktabgacha ta'lim muassasalari uchun qulaydir.

4. Marionetka qo'g'irchoq teatri

Marionetka qo'g'irchoq teatri 3 xil bo'ladi: arqonli, temirli, cho'pli.

Bu teatr turida qo'g'irchoqlarning qo'l va oyoqlari leska, ingichka sim yoki arqon bilan bog'langan holda teatr o'tkaziladi.

5. Barmoqli qo'g'irchoq teatri

Barmoqli qo'g'irchoq teatrida qo'g'irchoqlar barmoqlarga kiygizilib qo'g'irchoq teatri ko'rsatiladi.

Teatr bolalarga xursandchilik va quvonch baxsh etish bilan birga katta tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida katta spektakllarni qo'yish mumkin emas. Kichik sahnali, kichik ertak asosida o'zlarining o'yinchoqlari yordamida qo'yish mumkin. Bu kichik ko'rinishlarning har biri ham bolalarda katta taassurot uyg'otadi va bayram ertaklariga ko'tarinki rux baxsh etadi. Har qanday badiiy asar qo'g'irchoq teatri orqali ko'rsatilsa, bolalar uchun yanada tushunarli bo'ladi.

Qo'g'irchoqlar turlari

1. Qo'lqopli qo'g'irchoq turi.
2. Trossli qo'g'irchoq turi (simli).
3. Iplar yordamida (marionetka) boshqaradigan qo'g'irchoq turi.
4. Ochiq usulda boshqariladigan (planshetli) qo'g'irchoq turi.
5. Soyasi tushirilib o'ynatiladigan qo'g'irchoq turi.
6. Niqob (maska) bilan ishlanadigan qo'g'irchoq.

Qo'g'irchoqlarni boshqarishda qo'l harakati

Qo'g'irchoq teatri aktyori uchun eng zarur bo'lgan yo'nalish bu uning qo'l harakatchanligidir. Xaqiqatdan ham inson xatti-harakatining eng faol ijrochisi bo'lgan qo'l qo'g'irchoq teatrida o'zining mo'jizakorligi, sehrgarlik kuchini yanada yaqqol namoyon qiladi. Dramaturg asaridagi qiyofalar musavvir va qo'g'irchoq ustasining ijodiy ko'magida dunyoga kelgan qahramonlar qo'g'irchoq teatri aktyori qo'li bilan jonlanib, mantiqli, maqsadli xatti-harakatga moyil qilinadi. Bu o'z o'rnida qo'g'irchoq teatri aktyoridan qo'llarining naqadar harakatchan, chiniqqan, chidamli bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun qo'g'irchoqlarni katta mahorat bilan boshqarib, turli mantiqli xatti-harakatlar sodir qilish bilan birga, qo'l yalang'och holda, qo'lqopli holatda yoki dumaloqcha kiygan holatda turli harakatlarni amalga oshirib, turfa obrazlar yaratadi va boy imkoniyatlarini namoyon etadi. Demak, qo'g'irchoq teatri aktyorning qo'l harakatchanligi cheksiz imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak.

Sahnada bajarilayotgan harakat uch xil holatda bo'ladi:

1. Jismoniy harakat bajariladigan ishning tashqi holati (kiyinish, gul taqdim qilish, o'sma qo'yish va boshqalar). Bu harakat asosan psixik harakatni amalga oshirish uchun moslama sifatida xizmat qiladi.

2. Psixik harakat inson ongiga, ruhiga, holatiga ta'sir qilib, uni o'zgartirishga olib keladi (tushuntirish, maqtash, rad etish, kulish va h.k.).

3. So'zli harakat - so'z bu fikr bayoni. So'zni sahnada aniq maqsadga erishmoq uchun aytiladi. So'z inson ruhiyatiga, ya'ni intellektiga, tasavvuriga va his-tuyg'ulariga har tomonlama ta'sir qilish kuchiga ega.

Jismoniy, psixik va soʻzli xatti-harakatlarning barchasi sahnada bir maqsadga erishish uchun yoʻnaltiriladi.

			
<p>Qo'g'irchoq</p>	<p>Qo'l barmoqlarining qo'g'irchoqda joylashishi</p>	<p>Qo'g'irchoqni egishda barmoqlar holati</p>	<p>Sahna ortidagi aktyor holati</p>

Qo'g'irchoq teatrida qo'g'irchoqboz jonsiz o'yinchoqqa jon baxsh etadi. Qo'g'irchoqboz soatlab oyna oldida mashq qilib, obrazni jonlashtirishga harakat kiladi. Shuning uchun qo'g'irchoqboz jismoniy sog'lom, qo'l va barmoqlari abjir, epchil bo'lishi kerak. Chunki qo'g'irchoqbozning har bir qo'l harakati qahramon fikrini ifodalab berishi kerak. Qo'g'irchoqboz har xil holatda, tizzalab o'tirgan holatda, yotgan holda to'siq ortida rol ijro etishi mumkin.

Ishtirokchilarning bo'yiga moslab to'siq yaratish kerak. To'siq qanday balandlikda bo'lishidan qat'i nazar, uning ustki qismiga biriktirilgan taxta (reyka) qo'g'irchoq uchun taxminiy yuradigan maydon hisoblanadi. Aktyor sahnada qanday yursa, qo'g'irchoq ham shartli maydonda xuddi shunday yurishi kerak, ya'ni reykadani pastga tushib ham, chiqib ham ketmasligi kerak. To'siqdan qo'g'irchoqni uchdan ikki qismi tomoshabinga aniq ko'rinishi shart. Sahna ichkarisiga uzoqlashgani sari qo'g'irchoqni balandroq ko'tarish kerak, chunki to'siqdan uzoqlashganda qo'g'irchoq tomoshabinga kichrayib ko'rinadi.

Qo'g'irchoq teatri dekoratsiyalari ixcham bo'lishi kerak. To'siqda jihozlar qancha kam bo'lsa shuncha yaxshi, chunki qo'g'irchoqlar harakati va ijrochilari uchun erkinlik va osonlik yaratiladi.

Qo'g'irchoq spektaklini musiqasiz tasavvur qilish qiyin, musiqa parda ochilganda, yopilganda, ko'rinish o'rtasida, sahna o'zgarishidagi bo'shliqlarni to'ldirib turadi, spektaklni mukammallashtiradi.

PAPE-MASHE VA APPLIKATSIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA.

Pape-mashe «ivigan», «g'ijimlangan» qog'oz demakdir. Bunday qog'ozdan kleyster bilan loy va plastilindan yasalgan tayyor model bo'yicha shakl yelimlanadi. Pape-mashedan tayyorlangan o'yinchoqlar, har xil mayda-chuyda narsalar yasashning osonligi bilan ajralib turadi. Pape-mashe bilan ishlash jarayoni talabalarda mehnat malakalarining shakllanishiga, turli asbob va materiallar bilan ishlash ko'nikmalarining rivojlanishiga yordam beradi. Pape-mashe bilan ishlaganda qalamtarosh, qarmoq ipi, yelim pishirish uchun idish, tayyor mahsulotni bo'yash uchun bo'yoq, mo'yqalamlar kerak bo'ladi. Ish qog'ozni tayyorlashdan boshlanadi. Buning uchun gazeta va o'rash qog'ozlari zarur. Qog'oz namlanadi, biroq ivib ketmasligi kerak. Bir idishda gazeta, ikkinchi idishda o'rash qog'ozini turadi. Undan keyin yasaladigan shakl tayyorlanadi. Piyola faner ustiga to'ntarib qo'yiladi. Unga yupqa qatlam yog' (vazelin, o'simlik yog'i) surtiladi.

Birinchi ish piyola ustiga faqat suvlangan qog'ozni yopishtirishdan boshlanadi. Shundan keyin namlangan kesma qog'ozlarga kleyster surtiladi, uni birin-ketin piyolaga yopishtirib, bittadan oralatib, bir-biriga ko'ndalang, bir kesma ikkinchiga yetadigan qilib qo'yib chiqiladi. Poloskalarining eni 1—2 sm, uzunligi esa piyolaning ikkala tomoniga yetib, faner ustiga tushib turadigan bo'lishi kerak. Bunday qog'ozlar ikki qatlam qilinib, ochiq joylarni qoldirmay yelimlanadi.

Shundan keyin yana ikki-uch qatlam yopishtiriladi, biroq endi poloskalar emas, balki qog'oz parchalari yopishtiriladi. Qog'oz albatta qo'lda yirtilishi kerak, shunday qilinsa, bir me'yordagi yelimlangan tekis qatlam hosil bo'ladi. Shunday qilib, piyola ustiga bir necha qatlam (5,6—8) qavat qog'oz parchalari buyumning kattaligiga ko'ra yopishtiriladi. Qog'oz shaklni piyoladan ikki kundan keyin olish kerak. Agarda shakl piyoladan chiqmasa, uni bir oz quritish, pichoq bilan qirqib olish kerak. Chetlarini ohista to'g'rilab, qirqilgan joy yelimlanadi va bir-ikki kun davomida quritiladi. Yaxshilab quritilgan pape-mashe shaklning sathi silliq qilib, jilvir qog'oz bilan tozalanadi. Shundan so'ng yasalgan buyumga emulsiya bo'yog'iga «PVA» yelimi qo'shib mo'yqalam yordamida silliq jilo beriladi. Emulsiyalangan shakl quritiladi va jilvir qog'oz bilan tozalanadi. Shundan so'ng u bo'yaladi va bezak beriladi. Pape-mashening qog'oz massasidan bajariladigan boshqa usuli ham bor. Pape-mashe uchun massa eski qog'ozga yopishtiruvchi va to'ldiruvchi moddalar qo'shib tayyorlanadi. Tayyorlash usuli oddiy. Qog'ozni mayda qilib burdalab, bir sutka ivitib qo'yiladi. So'ngra uni kiselsimon bir xil massa hosil bo'lgunga qadar qaynatiladi. Sovigan massa kichik-kichik bo'laklarga bo'linib qo'lda siqiladi, quritiladi. Tamoman qurigan massa mayda qirg'ichdan o'tkaziladi. Shundan so'ng qog'oz massaga yelimli suv

quyib, narsalar yasashga yaroqli xamir holatiga kelguncha aralashtiriladi. Bunday massadan karnavallar niqoblari, o'quv qo'llanmalari tayyorlanadi. Pap'e-mashedan massa tayyorlash usullari serob, qog'oz massasi va suyuq duradgorlik yelimini turli to'ldirgichlar: bo'r, loy, yog'och qipiqlari, zig'ir moyi bilan qo'shib tayyorlash ham mumkin.

Tayyorlangan xamirdan turli xil narsalar yasaladi. Xamir 1—1,5 mm qalinlikda yoyilib, kerakli mahsulot ustiga yopishtiriladi, so'ngra quritib gruntlanadi.

Grunt tayyor mahsulotga yupqa qilib surtiladi. U qurigach, uning sathi jilvir bilan sayqallanadi, shundan keyingina moy yoki yelimli bo'yoq bilan bo'yab, mahsulotni chiroyli ko'rinishga kelishi uchun harakat qilish kerak.

Pape-mashe juda qo'l keladigan ashyo ko'pgina mamlakatlarda keng foydalanadi. Pape-mashe texnikasi yordamida vazalar, patnislar, qutilar tayyorlanadi. Bu mahsulot oliy darajada mustahkam va uzoq vaqt xizmat qiladi.

Pape-mashedan mahsulot tayyorlash — juda uzoq vaqt davom etadigan jarayon, biron-bir o'yinchoqlarni tayyorlash uchun sizning bir kuningiz ketadi. Avval osma kosacha qanday kattalikda bo'lishini aniqlab va sharsimon shaklga ega bo'lgan buyumni (koptok) toping. Ish jarayonida koptok dumalab ketaverishi kerak emas, uni yopishqoq lenta bilan mahkamlash kerak. Tayyorlab qo'yilgan qog'ozni uchburchaklarga kesib olish lozim. Gazeta qog'ozini bir idishga solib qo'yamiz, papirus qog'ozini esa boshqa idishga solamiz. Qog'ozning ikki xilini ishlatish tavsiya etiladi. Chunki bunda yopishtirilgan qavatlarini farqlay olish mumkin bo'lsin. Birinchi qavatiga faqatgina suv ishlatiladi. Bu juda muhimdir, bo'lmasa tayyor kosacha koptokka qattiqyopishib qolishi mumkin. Qolgan qolgan qog'oz qavatlariga yaxshilab yelim surtiladi. Qanchalik ko'p qavat bo'lsa, shuncha yaxshibo'ladi. Keyin tayyor mahsulot quritiladi.

Pape-mashe so'zi fransuz rassomining ismi va familiyasidir. Rassom birinchi bo'lib hamir vaqog'ozni aralashtirib plastilinga o'xshash massa hosil qilgan, bu massa qo'lda g'ijimlash orqali hosil qilinadi. tayyorlash usuli quyidagicha: 1 qavat o'rov qog'ozni yoki gazetaga oldindan tayyorlangan suyuq xamirni surib chiqamiz va xamir surilgan qog'ozni qo'limizda maydalab bir xil massa bo'lgunicha ezg'ilaymiz. Tayyor bo'lgan massani bo'laklarga bo'lib xohlagan o'yinchoqni yasashimiz mumkin.

O'inoq yasash davomida barcha haykaltaroshlik usullaridan foydalanishimiz mumkin bo'ladi. G'ijimlash usuli orqali ko'pincha archa bezaklari yasaladi. Bunda yasalayotgan o'yinchoq ichiga simdan ilgak joylashtiriladi. Yasalgan o'yinchoq qurigandan so'ng qum qog'oz bilan ishqalanib, silliqlanadi. So'ngra oq guash yoki tish pastasi bilan bo'yab olinadi.

Qurigandan so'ng akvarel bo'yoq bilan bo'yaladi vaustidan lak beriladi. Bu usul orqali sabzavotlar, mevalar hayvon parrandalar, qushlar, gullar va boshqa narsalarni yasash mumkin.

Applikatsiya xalq amaliy san'atida keng o'rin tutadi. Applikatsiya so'zining ma'nosi, qirqib olib yopishtirish demakdir. Bu usulda qog'oz, mato, charm, somon, quritilgan o'simliklar, urug'lar, tashlandiq narsalar, simlar, iplardan foydalanib har xil ishlarni bajarish mumkin.

Applikatsiya — badiiy asarlar yaratishning eng sodda va oson usulidir, bunda tasvirning asosi saqlanadi. Bu applikatsiyadan faqat bezash maqsadlaridagina ko'rgazmali qurollar, turli o'yinlar uchun qo'llanmalar, o'yinchoqlar, bayroqlar, sovg'alar, devoriy gazetalar, stendlar, ko'rgazmalar va kostumlarni tayyorlashgina emas, balki kartina, panno, naqshlar va shu kabilarni yaratishda ham keng foydalanish mumkin. Applikatsiya bundan 2500 yil muqaddam ko'chmanchi xalqlarda paydo bo'lgan. Applikatsiya bilan kiyim-bosh, turarjoylar bezatilgan. Bu ishda ular teri-mo'yna, namatdan foydalanishgan. Applikatsiya turli xalqlarda turli materiallardan tayyorlangan. Masalan, yoqutlar applikatsiya ishida po'stloqdan foydalanishgan, bo'yalgan po'stloqdan qilingan applikatsiyalar bilan ular o'tovlarini bezashgan. Xanti-mansi, evenk va boshqa shimol xalqlari applikatsiyada teri, sukno, mo'yna ishlatishgan. Qozoq, qalmoq, osetin, buryat va boshqa xalqlar applikatsiyadan milliy kiyim, uy-ro'zg'or predmetlarini bezashda foydalanishgan. Gazlamadan applikatsiya materiali sifatida ancha keyinroq foydalanila boshlandi. Gazlama parchalarini fon xizmatini o'tovchi materialga tikib naqsh yaratilgan. Gazlamadan yasalgan applikatsiya bilan kiyim-bosh, uy-ro'zg'or predmetlari bezatilgan.

Hozirgi kunda applikatsiya har bir xalq san'atida juda keng tarqalgandir. Applikatsiyaning eng yosh turi flaristikadir. 1960-yilda dunyoda birinchi flaris rassomlar jamiyati tashkil etildi.

Applikatsiya bilan shug'ullanish bolalar dunyoqarashini uyg'un rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Applikatsiya ijodni rivojlan-tirishga yordam beradi, fantaziyani boyitadi, kuzatuvchanlik, diqqat va tasavvurni faollashtiradi, irodani tarbiyalaydi, qo'l mehnati, shaklni his qilish, chamalash va rangni sezish qobiliyatini o'stiradi.

kengayish jarayonida qog'ozda g'ijimlar, izlar paydo bo'ladi. Shuning uchun

kleysterda surilgan qog'oz bir oz vaqt yopishtirilmay turishi kerak. Qog'ozning yaltiraydigan marmar, bosma gul tushirilgan, baxmal, kumush-bronza rasm solish va chizmachilik navlari applikasiya uchun yaroqlidir.

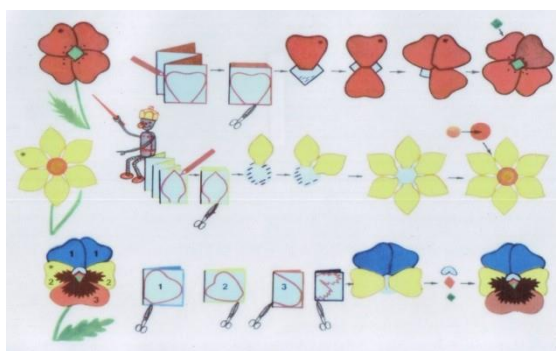
Applikatsiya qilish usuli bilan guruh xonalari, mehmonxona, oshxonalar, bolalar ayvonchalari bezatiladi. Bolalar bog'chasida kichik gurahdan boshlab applikasiya mashg'ulotlari olib boriladi. Kichik guruxdan tayyor qirqilgan shakl beriladi. O'rta gurahdan, boshlab bolalarga qaychi beriladi va ishlash mustaqil olib boriladi. Applikasiyada qog'oz asosiy rolni bajaradi. Applikasiya ishini bajarishda har xil yelim ishlatilavermaydi. Yelimni uy sharoitida arzon va oson usulda tayyorlash

mumkin. Bu yelim kleystr deb ataladi. U kraxmaldan quyidagicha tayyorlanadi: bir choy qoshiq kraxmal 5 choy qoshiq sovuq suvda aralastirilib olinadi, so'ng yarim stakan suv soiib past olovda qaynaguncha kovlab turiladi, qaynashga yaqin olovdan olinadi va sovutiladi, so'ngra ishlatiladi. Applikasiya ishini bajarish uchun

tayyorgarlik ko'rish lozim. Bu quyidagicha bajariladi: syujet tanlash; xomaki chizma; rangli qog'ozlami tayyorlash; fon tanlash. Applikasiya ishining ish qurollari: qaychi, yelim, kalka, pichoqcha, chizg'ich, o'chirg'ich, qora qalam, mo'yqalam, kopi-rovka, flomasterlardan iborat. Applikasiya ishlari oddiydan tortib mazmunli, kantii, dekorativ, qo'lda yirtish orqali mozaika usulida tabiat materiallaridan (barg, urug', danak, piyoz po'sti, shisha siniqlari tashlandiq simlar va iplar) ham bajariladi. Applikasiya

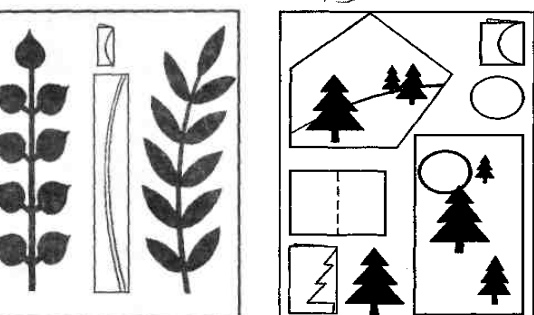
qilishda oddiy va murakkab qirqish usulidan foydaniladi. Oddiy qirqish usuli bilan yaxlit shakl hosil qilinadi va qirqilgan shakl quyidagicha teng va tekis qirqiladi:

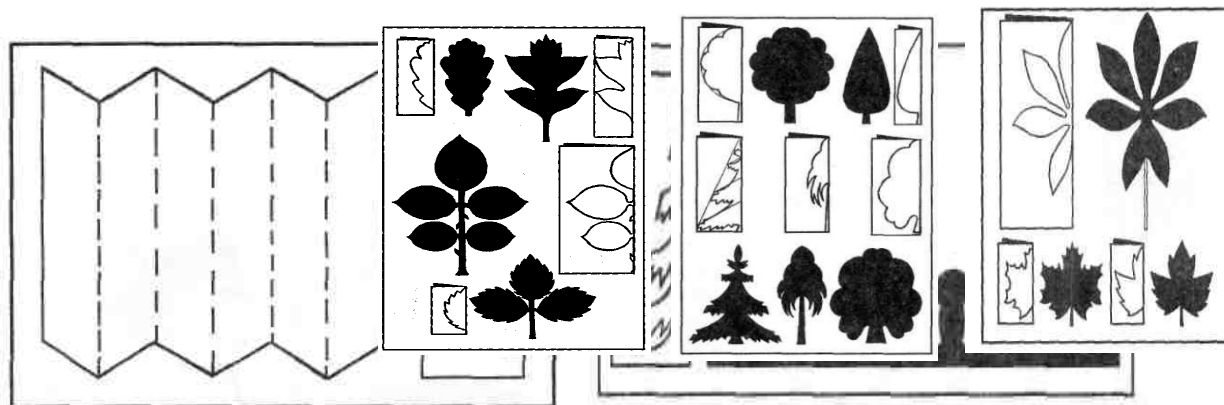
Qog'ozni 5—6 qavat qilib buklab turib qirqishga **murakkab qirqish** usuli deyiladi.

Bu usulda qirqishda 1 ta shakl 5—6 marta

ko'payib chiqadi. Quyida bir necha murakkab qirqish usullarini keltiramiz:

Quyidagi rasmlarda bir necha buklab qirqish usuli ko'rsatilgan:

Applikatsiya qilishda asosiy e'tibor uning umumiy kompozitsiyasiga qaratilishi kerak. Yaxshi o'ylangan kompozitsiya, ya'ni tasvirlash lozim bo'lgan narsalarni joylashtirish — applikatsiya muvaffaqiyatining garovidir. Eng oddiy applikatsiya bu *geometrik shakllardan* qilinadigan naqshli applikatsiyadir. Avval naqshning xomaki nusxasi tuziladi, so'ngra kerakli detallar (geometrik shakllar) o'lchami va miqdori hisoblanadi. Detallar tayyorlanib ma'lum tartibda joylashtiriladi va yopishtirishni qaysi detaldan boshlash kerakligi aniqlanadi. *Misol* tariqasida eng oddiy geometrik shakl kvadratni olib, uning bir tekis almashinishini hosil qilish uchun turli holatlarda joylashtirib ko'ramiz. Agarda kvadrat boshqa elementlar, masalan, uchburchak bilan to'ldirilsa, variant yanada ko'payadi. Ishni boshlash uchun markazni topish, simmetriya o'qini o'tkazish va naqsh elementlarini shunga ko'ra joylashtirish lozim. Agarda geometrik shakllar kvadrat yoki aylanaga simmetrik joylashtirilsa, qiziqarli dekorativ naqsh hosil bo'ladi. **Dekorativ applikatsiya** — bu naqsh gullardan iborat bo'ladi u alohida-alohida tasvirlardan (barg, shox, qoqabilar) tarkib topuvchi predmetli haqiqiy va shu mavzudagi tasvirdan iborat bo'lishi mumkin.

Quyida o'zbek, qozoq, tojik xalqlari

Geometrik shaklli applikatsiyalar. Bajarilish texnologiyasiga ko'ra applikasiyaning eng oddiy turlaridan biri geometrik shaklli applikatsiyalardir. Geometrik shakllar talabalarning kvadrat, to'g'ri burchak, uchburchak, aylana qog'oz bo'lagi va o'lchov asboblari haqidagi mavjud bilimlarini mustahkamlaydi. Ular badiiy didini o'stiradi, doira, kvadratda naqshlar tuzish bo'yicha olingan bilimlarini chuqurlashtiradi. O'quvchilar ayrim predmetlarni detalma-detal tahlil qilib, geometrik shakllarni to'g'ri idrok etishni o'rganadilar. *Masalan*, archa bir-biriga kiygizilgan uchburchakka o'xshaydi yoki yuk mashinasi turli o'lchamdagi to'g'ri burchaklardan, g'ildiragi aylanadan tashkil topganligini idrok etadilar. Bolalarda «*Ko'p-kam*», «*Uzunasiga*», «*Ko'ndalangiga*», «*Ikki qismga qirqish*», «*Teng qismlarga*» kabi tushunchalar mustahkamlanadi. Bolalar ranglar uyg'unligini to'g'ri tanlashni o'rganadilar. Ularda estetik did tarbiyalanadi.

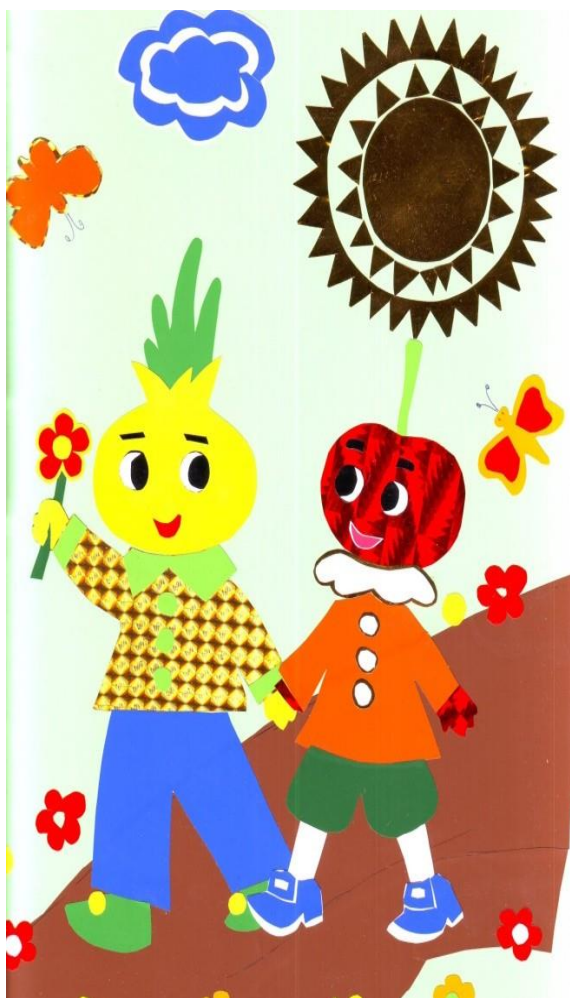
Geometrik shaklli applikatsiyalarni ham naqshli, predmetli, syujetli applikatsiyalarga ajratish mumkin.

Doira, kvadrat va ovaldan naqshlar yasash. Naqsh detallari: turli o'lchamdagi kvadrat, uchburchaklar tayyorlanadi. Kvadratda naqsh diagonal bo'yicha tuziladi, bunda shakllarni simmetrik joylashtirish qulay.

Geometrik shakllardan predmetli applikasiya. Bolalarning predmetlarni fazoviy idrok etishi rivojlanishi kerak. Bizni o'rab turgan narsalar: uy, archa, daraxt, mashina, idish-tovoq, jonivorlar, gullar va shu kabilarni u yoki bu darajada geometrik shakllar bilan ifodalash mumkin.

Ko'p rangli applikasiyalarni qirqish anchagina murakkab ish bo'lib, bu tasvirni qismlarga ajratish bilan aloqadordir. Bu turdagi applikasiyani bajarishda fonni tanlash muhimdir. Fon ifodalanadigan predmet xuddi bo'rtib turgandek, yorqin ko'rinadi. Hammasi o'ylangan kompozitsiyaga bog'liq. Fonda joylashadigan detallar rangi ham shunday tanlanadi. Bunda detallarning tabiiy joylashishi va ular o'lchamlarining uyg'unligiga e'tibor berishi kerak. Bu ishlarni bajarishning bir necha

usullari mavjud: ayrim detallarning tarhlari oldindan belgilamay qirqiladi; ayrim detallar esa belgilangan natura-qoramalar bo'yicha qirqiladi. Applikasiyalarning ifodaliligi va jonligiga erishishning usullari ko'p. Ayrim detallarning tag qismida kesiklar qilinib yelimlashda boshqa qog'oz qo'yiladi. Mazmunli applikasiya. Bu applikasiya kompozitsiyaga ko'ra oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Murakkab mazmunli applikasiya ertaklar, hikoyalar va shu kabilarga illyustrasiya sifatida yasaladi. Agarda syujet oddiy bo'lsa, tasvirlarni oldindan belgilamay qirqish mumkin. Bu applikasiyada ma'lum bir mazmunni ifodalasa bo'ladi. Bu badiiy asar uchun illyustrasiya bo'lishi mumkin. Applikasiyada manzara va narsalarning hajmini,

rangini, soya va yorug'lik tushayotgan tomonini munosib rang berib ko'rsatish mumkin.

Badiiy applikasiya. Bu applikasiyada mazmunli ishlarni yaratish faqat mehnatni emas, balki badiiy tayyorgarlikni ham talab qiladi. Applikasiyaga qaratilgan kompozitsiya va elementlar miqdoriga qarab qog'oz tanlanadi. Kompozitsiya ustida ishlaganda asosiy e'tibor tanlangan mavzuning mazmuniga, kerakli materiallar, ularning o'lchamlari, ranglarini tanlashga qaratiladi.

Applikatsiyada mozaika usulidan foydalanib predmetli, mazmunli, dekorativ applikatsiya ishlarini bajarish mumkin. Mozaikani qaychida yoki qo'lda qirqish usulidan foydalanib bajariladi. Yondagi rasmda «Tovuq» ko'rinishini qo'lda qirqish usuli orqali mazmunli mozaika ishi bajarilgan

MAKTABGACHA TA'LIM MUASASALARIDA TABIIY VA TASHLANDIQ MATERIALLAR BILAN ISHLASH.

Mozayka monumental dekorativ san'at turlaridan biridir. Turli davrlarda va turli mamlakatlarda mozaika qo'llaniladigan materiallariga ko'ra ham, naqshi va rasmlariga ko'ra ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. O'rta Osiyoda madrasalar, machitlar, hukmdorlarning saroylari mozaika bilan bezatilgan. Mozaika bilan binolarning tashqi qismlari, interer devorlari va xalq amaliy san'ati asarlari bezatiladi. Mozayka ishlarida oyna, sopol plitalardan foydalaniladi. Laosda rangli ko'zgu parchalaridan ajoyib mozayka asarlari yaratiladi, ular quyoshda bir-biriga qo'shilib va porlab, shodlik kayfiyatini yaratadi.

Mozaika bu rasm sathiga ayrim-ayrim parchalar (qog'oz, oyna, sopol plita, gultojibarglari, urug', tuxum po'sti va shu kabilar)ni qo'yib chiqishdir. Tuxum po'stidan mozaika ishlarini bajarish uchun tuxum po'sti kerakli ranglarga bo'yaladi. Yuvib quritilgan tuxum po'sti mo'yqalam yordamida akvarel bo'yoqlar bilan bo'yaladi. Buyoq qurigandan keyin po'stni tanlangan rasmga ko'ra mayda va yirik bo'laklarga bo'linadi. Tuxum po'stidan applikasiya qilishda shunday tasvirni tanlash kerakki, ularning tarhlari mumkin qadar tekis va mayda, egri-bugrilari bo'lmasligi kerak. Tarh qora qog'oz orqali o'tkaziladi yoki shablondan aylantirib chiziladi. Avval rasm sathining bir qismiga yelim surtiladi. U yerga tuxum po'sti terib chiqiladi, keyin ikkinchi qismi ham ish shu tartibda davom ettiriladi.

Ortiqcha yelim toza latta bilan artib tashlanadi, po'st yaxshiroq yopishishi uchun ustidan sekin bosib qo'yiladi.

Bunday ish odatda eng oddiy tarhlardan boshlanadi. Turli meva va sabzavot, poliz ekinlarining urug'lari, danak, baliq tangalari, chig'anoq, mayda toshlar bilan xilma-xil applikasiya ishlarini bajarish mumkin. Ayni bir ishda xilma-xil materialdan foydalansa bo'ladi

JUN IPLARIDAN BAJARILADIGAN APPLIKATSIYA.

Jun iplaridan bajariladigan applikasiyalar uchun esa rangli qog'oz (fon uchun), eski to'qilgan kiyimlarning iplari, jun iplar, rangli kitobchalar, «PVA»

yelimi, qaychi, qora flomaster, kalka qog'oz, qora qalam bo'lishi zarur. Eski kiyimlarning iplarini qaychi bilan maydalab qirqishda bolalar ham ishtirok etsalar bo'ladi. Ular ertak qahramonlarini yoki mazmunli mavzuda tanlangan tasvirda kerak bo'ladigan ranglarni iplardan tanlashga va alohida iplarni maydalab qirqib solishga yordam berishlari mumkin. Navbat tanlangan tasvirni rangli qog'ozga kalka qog'oz orqali qora qalamda tushirib olishga. Fon tanlashda iloji boricha ochiq ranglardan foydalaniladi. Tasvir tushirib oldingach, qora flomaster ustidan yurgizib chiqiladi va «PVA» yelimi surtilib jun iplarning rangini o'z joyiga moslab bostirib chiqiladi. Yelim qalinroq surtilsa, jun iplar yaxshiroq yopishadi.

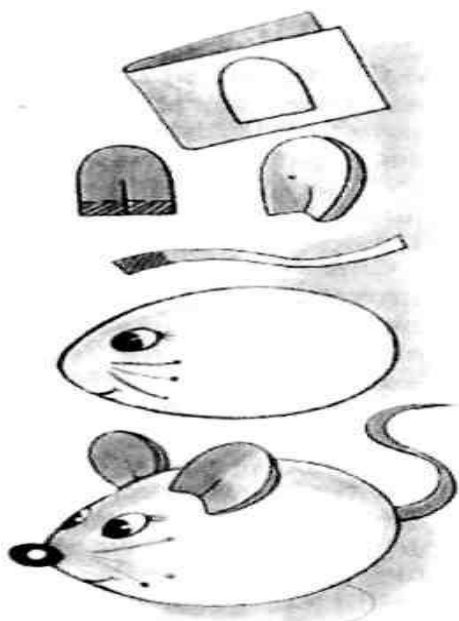

Ҳаснатоғир

BUTUN TUHUM PO`CHOG`IDAN O`YINCHOQLAR YASASH VA MOZIKA.

Tuxum po'chog'idan buyum yasash. Tuxum po'choqlaridan bajariladigan *applikatsiya ishi uchun kerakli jihozlar*: rangli, ertakli kitobchalar, oq qog'oz yoki rangli qog'oz, kalka (xitoy qog'oz), PVA yelimi, tozalab yuvib quritilgan tuxum po'chog'i, akvarel bo'yoq, qora qalam, qora flomaster, rangsiz lak (PF-284). Tuxum po'chog'idan buyum yasash uchun tuxum po'chog'ini maydalangan va butun holda

saqlash mumkin. Tuxum po'chog'ini butun asrash uchun tuxumning ikki uchi teshiladi va uning ichidagilari puflab

chiqariladi. Buning natijasida ichi bo'sh tuxum po'chog'iga ega bo'linadi.

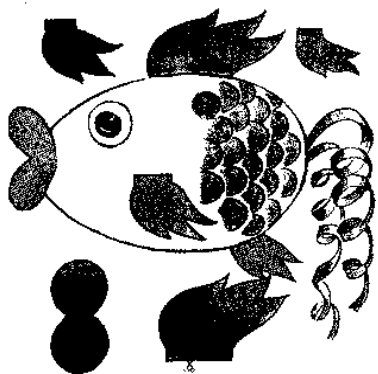
Bunday tuxum po'chog'i sinuvchan bo'lganligi uchun qutichalarda saqlash kerak. Butun tuxum po'chog'i va tuxum po'chog'ining maydalanganidan mozaika tayyorlash mumkin. *Masalan*: kaptar, baliq, masxaraboz, kemacha, jo'ja va archa o'yinchoqlari. Avvalo tuxum po'chog'ini yuvib, quritib, xovonchada maydalanadi. Juda kukun bo'lib ketmasligi kerak. So'ngra rangli fonga tasvirni kalka

qog'ozi yordamida qora qalamda tushirib olinadi va ustidan qora flomaster bilan tasvir yurgizib chizib chiqiladi, uning ketidan PVA yelimi surtiladi. Jarayonda tezlik bilan ishlash talab qilinadi. Sababi yelim qotib qolmasligi kerak. Surtilgan yelim ustidan maydalangan tuxum po'chog'ini qo'lda sepib, gazeta bilan bosib chiqiladi. Yopishgan tuxum po'chog'i tasvirda qoladi. Yopishmagani to'kiladi. Shundan keyin bo'yash ishini boshlash mumkin. Tasvirni rangli kitobchadagi tasvir rangiga qarab akvarel bo'yoqda bo'yaladi. Bo'yoqni iloji boricha suvga nisbatan ko'proq ishlatish lozim. Bitta bir xil rangni bo'yab quritib, ikkinchi rangni bo'yashga kirishiladi. Bo'yoq qurigach rangsiz lakda laklab chiqiladi. Shunda tuxum po'chog'i yaxshi yopishadi va yaltirab turadi.

Tuxum po'chog'idan «Sichqoncha» yasash.

Kerakli ashyolar: tuxum po'chog'i, pushti rangdagi qog'oz yoki shu rangdagi mato, plastilin, PVA yelimi, qaychi, mo'yqalam, flomaster va qalam.

Bajarish usuli: shablon asosida sichqonchanning qulog'ini ikki buklangan qog'oz yoki matodan qirqasiz, quloqlarini o'rtasidan qirqib bir-biriga yelimlaysiz va ozgina buklab, tuxumga yelimlanadi. Ingichka kesma qog'oz mo'ylov uchun qirqiladi. Flomaster yordamida ko'zi, og'zi, mo'ylovlari chiziladi. Qulog'i va dumi yelimlanadi. Plastilindan kichkina dumaloq qilib tuxumning uchiga yopishtiriladi (bu burni). Ustidan yelim surtib qo'yiladi.

Tuxum po'chog'idan «Baliqchalar» yasash.

Kerakli ashyolar:

1. Tuxum po'chog'i (guashda bo'yalgan holatda).
2. Rangli qog'oz(suzgichi, dumi, ko'zi uchun).
3. Guash, oddiy qalam, flomaster.
4. PVA yelimi, mo'yqalam, qaychi, kurakcha.

Bajarish usuli: Baliqcha suzgichi, ko'zi flomaster yordamida chiziladi.

Tuxum po'chog'idan «Masxaraboz» archa o'yinchog'ini yasash.

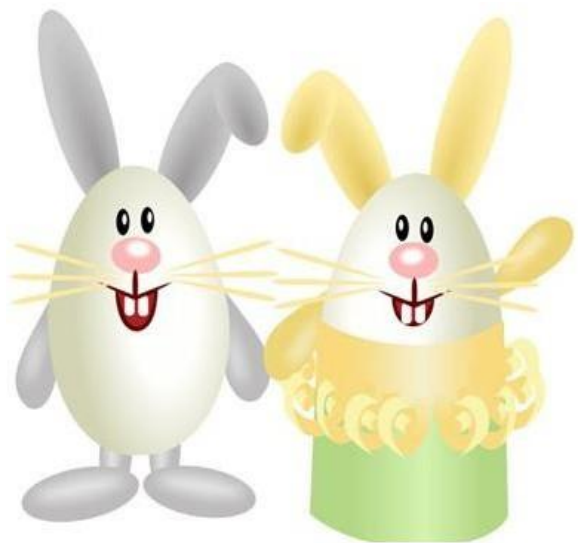
Kerakli ashyolar: tuxum po'chog'i, rangli qog'oz, PVA yelimi, gugurt cho'p, ip, plastilin.

Bajarish usuli: «Masxaraboz» o'yinchog'ini yasash uchun ichi bo'shagan tuxum po'chog'ini olinadi. U qimirlamasligi uchun tagiga ozgina plastilin qo'yish kerak. Rangli qog'ozdan eni 2sm li kesma qog'oz qirqiladi, uni qat-qat qilib buklaymiz va tuxum po'chog'ini plastilin bilan qo'yilgan joy atrofiga yelimlaymiz, bu masxarabozning yoqasi bo'ladi. Endi yarim doira shaklida 6 sm li qog'oz olib, undan konus

shaklini hosil qilish mobaynida 1 sm li gugurt cho'piga 12 sm li ipni ikki buklab bog'lab, tuxum po'chog'ining teshikchasi ichiga joylashtiramiz, uning atrofini konus qilib yelimlasak, ilgich hosil bo'ladi. Rangli qog'ozdan masxarabozning ko'zi, qoshi, og'zini qirqib yelimlaymiz. Shu bilan masxaraboz o'yinchog'i tayyor bo'ladi.

<http://damalana.com>

TUHUM PO`CHOG`I VA TURLI MATERIALLARDAN O`YINCHOQLAR NAMUNASI

PENOPLAST BILAN ISHLASH.

Penoplast bilan ishlash. Penoplast anchagina pishiq, juda yengil, oq rangdagi material. Undan kemasozlik, samolyotsozlik, qurilish va elektronika hamda boshqa sohalarda foydalaniladi. Bolalar ijodkorligi ustaxonalarida undan maxsus asboblarsiz turli o'yinchoqlar, stol teatrlari uchun tagliklar, applikatsiyalar, texnik modellash bo'yicha suvda suzadigan modellar va shu kabilarni yasash mumkin. Penoplastni qirqish va turli materiallarga yelimlash oson, uni topish qiyin emas. Penoplastdan narsalar yasash juda oddiy.

Masalan: applikatsiya ishlarini bajarishda eng avvalo kerakli mavzuni kalka qog'ozda qoralama chizmasini tushirib yoki chizib olinadi. Chizmani penoplastning tekis sathiga kalka qog'ozning tagiga kopirovka qog'oz qo'yib, tushiriladi.

Mayda tishli arra yoki lobzik bilan qirqib olinadi. Arralashda paydo bo'lgan notekis joylari egovlab tekislanadi. Tayyorlangan mavzu qahramonlarini fon qilib tayyorlangan qog'ozga yoki penoplastga «PVA» yelimi bilan yelimlanadi. Penoplastdan turli o'yinchoqlar yasashda va *applikatsiya ishlarini bajarishda quyidagi jihozlar kerak bo'ladi:* qaychi, qora kalka, kopirovka, bigiz, lobzik, arra, mayda tishli egov. Quyidagi rasmda plastinka ustiga penoplastdan applikatsiya ishi bajarilganligini ko`rish mumkin:

Qipiqdan ho`l meva va sabzavotlar yasash. Qipiq maydasi kleystr bilan aralashtiriladi. Quyuq massa shaklga kiritiladi. Oftobda uch sutkada quriydi. Qum qog'ozda silliqilanadi. Rang beriladi. Ustidan lak bilan bo'yaladi. Quruq joyda saqlanadi

YUMSHOQ O'YINCHOQLAR YASASH TEXNOLOGIYALARI.

Hozirgi paytda yumshoq o'yinchoqlarga bo'lgan talab kundan-kunga ortib bormoqda. Shunga ko'ra, biz maktabgacha tarbiya muassasalari tarbiyachilari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ishlarini yengillashtirish maqsadida asosan qo'g'irchoq teatri to'garaklarida qo'llanib kelinayotgan o'yinchoqlar namunasini e'tiboringizga havola etishni lozim topdik. Bu o'yinchoqlar tarkibiga, bezaklariga sharoitdan kelib chiqib ayrim o'zgarishlar kiritishingiz mumkin. O'yinchoqlarni berilgan katakchalar yordamida 2, 3, 4 va bir necha marta kattalashtirib andozani unga ko'ra tayyorlash qulaydir. Tikish usullarini esa, yaxshi bilasiz. Har bir o'yinchoqning qismlari bir-biriga tikilgach, ichki qismlarini tashqariga ag'darishni unutmang. Lekin uning ichiga esa gazlama bo'laklari, qiyqimlar, paxta tiqilishi mumkin. Ayrim o'yinchoqlarning old va orqa oyoqlari mahkam turishi uchun simdan karkas sifatida foydalaniladi. Ko'z, shoxchalarni yog'ochdan ham tayyorlash mumkin. Ba'zan ko'z sifatida chiroyli tugmachalardan ham foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur detallar kartondan yasaladigan bo'lsa, guash, akvarelda bo'yalib, ustidan lak qoplanadi.

Kerakli asboblari:

Ignalarning turli katta-kichiklari.

G'altakli turli rangdagi iplar.

Rangli mulina iplari.

Turli rangdagi ipakli iplar.

6 dona qaychi.

Bigiz.

1 dona ombur.

Dazmol.

Yog'ochli, temirli tayoqcha (paxta to'ldirish uchun) 10. Tikuv mashinasi.

Oddiy qalamlar.

Rasm chizish uchun mo'yqalamlar

Loy yasashda ishlatiladigan tayoqcha. 14 Rasm chizish uchun mo'yqalamlar.

15.2 dona doiraviy ombur.

Har xil kattalikdagi igna.

Har xil rangdagi turli qalinlikdagi 10, 40, 50, 60- iplar.

Har xil rangdagi ipak ip.

Dag'al iplar.

Yumshoq jag'li ombur.

O'tkir jag'li ombur.

Angishvona.

Dumaloq yog'och (paxta tiqish uchun).

23. Qalam.

24. Kerakli ashyolar:

Yumshoq o'yinchoq uchun: iloji boricha yangi mato yoki avvaldan yuvib, dazmollangan satin, duxoba, shtapil, pahmoq, chit, junli matolar tanlanadi.

O'yinchoq hayvonlarni tayyorlash uchun: sun'iy va tabiiy jun matolaridan foydalaniladi. *Tana, yuz ko'rinishlarini tasvirlovchi qo'g'irchoq o'yinchoqlar uchun:* shifon, shoyi matolar. *Yuz uchun:* och pushti, och jigarrang matodan olinadi.

Kiyimlari uchun: rangli matolar. *Soch uchun:* sun'iy iplar, viskoza, qismlarni biriktirishda 1—2 mm yumshoq simlardan o'yinchoqlarni jihozlashda, har xil tugmacha, marjon, lentachalar, shnurlar hamda qoralama tayyorlash uchun plastilin zarur. O'yin'choq ichini paxta, sintafon, trikotaj chiqindilari, averlo tikishda chiqqan qirindilar, yog'ochdan chiqqan qipiq bilan to'ldirish mumkin.

Yumshoq o'yinchoq tayyorlashga o'rgatishni nimadan boshlash kerak?

Dastlab, bolalarni igna ushlashga, igna to'g'nog'ichdan o'rinli foydalanishga, texnika vavfsizligini ta'minlash, so'ng eng oddiy chok turlarini tikishga o'rgatish zarur. Chok turlarini o'rgatish uchun amaliy bir necha ish tavsiya etiladi (ro'molcha tikish, xaltacha, kitob uchun xatcho'p). Bu esa bolalar chok turlarini tikish malakasini egallashlariga sharoit yaratadi. Bolalarda igna bilan ishlash malakasi hosil bo'lgandan so'ng, oddiy model tayyorlashga o'tiladi. Kichik bolalar qo'lda tika'dilar, kattaroq bolalar tikuv mashinada tikishlari mumkin.

Yumshoq o'yinchoq tayyorlash jarayoni quyidagi ishlardan iborat: mato tanlash, g'ijim bo'lak matoni dazmollash, matoga andozani chizish, qismlarni bichish, tikish, ichini to'ldirish, ustini jihozlash.

Andoza qanday tayyorlanadi? Andoza kartondan tayyorlanadi. Bichishda mato ikkiga buklanadi, uning chap tomoniga andoza qo'yib, uchi yaxshi ochilgan qalam bilan tayyorlanayotgan bo'lsa, andoza har bir bo'lak mato ustiga ipni qiyalab yo'nalgan tomoniga qo'yiladi. To'q mato bo'lsa, andoza oq yoki sariq rangli qalam bilan, och rangli mato bo'lsa qora rangli uchi yaxshi ochilgan qalamdan foydalaniladi.

Chizib olingan matoning har tomonidan 0,5 sm chok uchun qoldirib, qirqiladi, so'ng qo'lda yoki mashinada tikiladi. Burchaklari o'ng tomonidan chiqariladi. Tayyor tikilgan shakl metall tayoqcha yordamida o'tmas tomoni bilan o'ngiga ag'dariladi.

Agar o'yinchoq tabiiy jundan tayyorlanayotgan bo'lsa, chok haqi qoldiriladi, chetlari qalin ipda tikiladi. O'yinchoq titiluvchan matodan bo'lsa chok haqi qodirilmaydi, o'yinchoq bichib bo'lgandan so'ng, ustki qismdan halqa choki bilan tikiladi.

Hayvon va qushlarni tikish quyidagi qoida bo'yicha: avval tana va qorin qismlar bir- biriga tikiladi. Shaklning ikki yarmi tayyor bo'lgandan so'ng ularni birga tikiladi. Shakl o'ngiga ag'darilib, ochiq qoldirilgan joydan ichi to'ldiriladi, qismlar bir-biriga ko'rinmas chok bilan birlashtirib tikiladi. O'yinchoqning ichi paxta yoki mayda mato qiyqimlari bilan to'ldiriladi, oyoq qismlarini tayoqcha yordamida to'ldiriladi.

O'yinchoq tayyorlash murakkabligiga qarab ikki guruhga ajratiladi:

1- guruh (kichik bolalar) yengil to'ldiriladigan o'yinchoqlar (tovuq, matreshka qo'g'irchog'i, pingvin, o'rdakcha, kuchukcha, filcha, quyoncha, ayiqcha, xo'tikcha, jirafa, pastki qismi tikilgan qo'g'irchoq).

2- guruh qo'g'irchoq teatri uchun qo'g'irchoq personajlari (ayiqcha, maymuncha, qo'g'irchoq, mushuk, sim sinch o'rnatilgan o'yinchoq). *Eslatma:* berilgan andoza qanday kattalikda bo'lsa,

shundayligicha tikilishi kerak. Kattalashtirishga berilgan, kattalashtirishi kerak bo'lgan o'yinchoq katak ichida chiziladi.

O'yinchoqlar tayyorlashni kattalar ham, bolalar ham yaxshi ko'radilar. Bular bolalar uchun bir ermak o'yin bo'lsa, kattalar uchun bolalar qalbiga yo'l topishdir. O'yinchoqlar yasash bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, saviyasini kengaytiradi, ijodiyotga qiziqishni tarbiyalaydi. O'yinchoqlarni bolalar bilan birga yasash va mehnat qilish bo'lib qolmasdan, balki ijod qilish, fikrlash hamdir. Ular o'zlari yasagan o'yinchoqlarida o'zlarining ajoyib-g'aroyib istaklarini, orzularini ko'radilar. Shuning uchun ularning mehnatlarini qadrlash va mehnat qilishga qiziqtirish lozim. Bu esa ularda maqsadga intiluvchanlik, tashabbuskorlik, tirishqoqlik, o'zaro yordam berish, mehnatsevarlik, e'tiborlilik, batartiblikni tarbiyalaydi.

O'yinchoqlarni tikishda chok, yo'rma chok, qoviq chok, bosma chok, sirtmoqsimon choklardan foydalaniladi. O'yinchoq tayyorlashda, eng avvalo, kartondan andoza tayyorlanadi. Berilgan chizmalarni kattalashtirish lozim bo'lsa, kerakli o'lchamda katakchalar chizib olib, ular va chizmadagi katakchalar bir xil sonlar bilan belgilanadi. So'ng har bir katakning ichidagi chizma chizib chiqiladi. Shunda chizma kerakli o'lchamda kattalashtiriladi. Andoza gazmolga qo'yib bichiladi. Bichishda gazmoldan 8 mm tikish uchun qoldirib so'ng qirqiladi. Tikish tayyorlangan o'yinchoqning ichi har xil paxta, parolon va trikotaj qiyqimlari bilan to'ldirilib, tayyorlanadi. Bosh qismini bezatish uchun tugmacha, munchoq, yaltiroq charm yoki kleyonka ishlatiladi.)

Sichqoncha o'yinchoqini tikish. Sichqonchani och havo rang yoki kul rang sidirg'a matodan tikish mumkin. Mato ustiga tana andozasini qo'yib ikki marotaba chizib oling, keyin qorin andozasini ham xuddi shunday qiling. Hamma andozalarni chizib olganingizdan keyin matodan qirqib olib, tananing bir tomoniga qorinning bir tomonini halqa choki bilan tikasiz. Tikishda ko'rsatilgan

harflarga e'tibor bering. Avval 4 ta quloq detalidan ikkitasini alohida tikasiz.

Andozaning bosh peshonasi, bosh qismining ikki tomoniga quloqlari tikiladi. Tayyor bo'lgandan so'ng ichiga paxta solib ko'zini ko'zmunchoq donasidan tikamiz.

QOG'OZDAN BUKLASH YO'LI BILAN O'YINCHOQ YASASH. («ORIGAMI» USULI).

«Origami» so'zining keiib chiqishi yapon tiliga mansub bo'lib, ikki ibora «ori» — buklangan va «gami» — qog'oz degan ma'nolarni anglatadi. Origami deyilganda odatda qog'ozlarni buklab turli buyum va o'yinchoqlarni yasash tushuniladi.

Origami san'at sifatida ilk marotaba IX-XII asrlarda Yaponiyada paydo bo'lgan. XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, bu san'at Yevropa mamlakatlariga ham tarqalib, rivoj topa boshladi. Har qanday buyumlarni yasashning izchil tizimiga ega chizma suratlar sifatida tasvirlash urfga kirdi.

Zero, rasmlarga qarab qog'oz buklamlaridan turli buyum o'yinchoqlar yasash 4-5 yoshli bolalardan tortib maktabning boshlang'ich sinfi o'quvchilarining ham tasvvur doirasini kengaytirishi, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirishi shubhasizdir. Bugungi kunga kelib, origami alohida amaliy san'at turi sifatida butun dunyoda keng ommalashgan.

«To'tiqush»ni origami usulida yasash.

1. Kvadrat shaklida qog'oz olamiz.
2. Diogonaliga buklaymiz.
3. Buklangan joydan burma hosil qilamiz.
4. Burma bo'ylab ikki uchi birlashtiriladi.
5. Buklangan qog'ozning har bir uchi orqaga qaytariladi.
6. Qaytarilganda avvalgi diagonalidan oshib ketmasligi kerak.

7. Bosh barmoq orasiga kirgizib ko'rsatkich barmoq bilan buklanadi va uning bosh qismi tayyorlanadi.

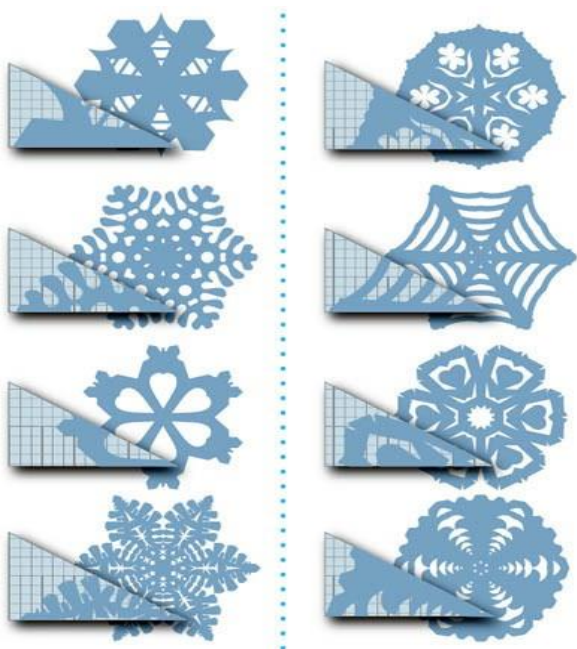
Qushchanning umumiy shakli tayyor boldi, shu shakldan o'zingiz xohlagan qushchangizni yasashingiz mumkin. Shakldagi bo'yalgan joylar qirqilsa, to'tiqush dumi, tumshug'idan qaychida ozgina chimdib, ichki tomonga mayda burmachalar hosil qilinib, ko'zi chizib qo'yiladi. To'tiqush tayyor.

QOG`OZ VA TURLI MATERIALLARDAN ARCHA BEZAKLARINI YASASH.

Talabalar Yangi yil bayrami haqidagi ko'pgina ertaklar, multfilmlar, she'rlar, hikoyalarni yaxshi bilishadi.

Bu bayramda archani chiroyli bezash va Qorbobo, Qorqiz mehmon bo'lib kelishi bolalarni quvontiradi. Archani chiroyli bezatishda bolalarning o'zlari archa bezaklari va o'yinchoqlarini yasay bilishlari kerak. Qog'ozdan qor parchalari, birlyandalar, osma o'yinchoqlar, yelimsiz archa o'yinchoqlari, chiroqlar yasaladi. Bu o'yinchoqlarni yasash uchun quyidagi: rangli qog'oz, yelim qaychi, har xil pechenye, konfetlarning zar qog'ozlari, turli xil gul qog'ozlar, kalka ishlatiladi. Qor parchalarni yasash uchun zar yoki oq qog'ozdan kvadrat hosil qilib olamiz va uni 6—8 qirrali qilib buklab chiqamiz.

Hosil bo'lgan uchburchak shaklga naqsh elementini chizib, qirqib chiqiladi. So'ngra qog'ozni ochib, tekis holatga keltiriladi. **Qor parchasi** tayyor bo'ldi. Zanjirlarni tayyorlash uchun 5-6 xil rangli qog'ozdan ingichka tasmalar qirqiladi, Qalinligi 2 sm, uzunligi esa 8 sm qilib olinadi va ular ketma-ket bir-birining orasidan o'tkazib yelimlanadi. Zanjirning ikkinchi ko'rinishi yelimsiz bajariladi.

Bunda qog'oz hajmi kattaroq olinadi va undan har xil

shakllar qirqiladi. Bir-biriga kiygizib chiqiladi. Osma o'yinchoqlar yasash uchun har xil chiroyli o'yinchoqlar tanlanadi va ularning shakli qog'ozga tushiriladi. Shakllar qirqib olinadi va yelimlashdan oldin ular orasidan ip yoki sim o'tkaziladi, shu tariqa chiroq va birlyandalar yasaladi.

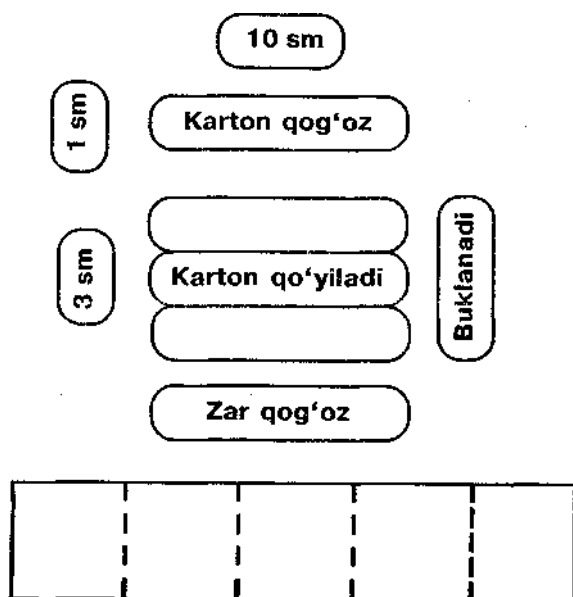
Maktabgacha ta'lim muassasalarida archa o'yinchoqlari va bezaklarini tayyorlashda rangli qog'oz, zar qog'ozlar, tashlandiq xomashyo ya'ni tuxum po'choqlaridan foydalanish mumkin. Quyida rangli qog'ozdan archa bezaklari, qor parchalarini yasash usullari va namunalari berilgan.

QOG'OZ VA BOSHQA MATERIALLARDAN ESDALIK SOVG'ALARINI TAYYORLASH.

Bolalar qo'li bilan yasaladigan har qanday o'yinchoq esdalik sovg'asiga aylanishi mumkin. Buning uchun kerakli materiallar tayyorlasa bo'ladi. Masalan: qog'ozdan tabriknoma, taklifnoma, gilamcha kabi narsalarni, gazlamadan kashta tikish, savatcha tayyoriash, igna tutgich tikish, charmdan xaltachalar yasash, ko'zoynak uchun g'ilof tikish, bo'sh qutilardan chiroyli sandiqchalar yasash mumkin. Bunda qo'l ostimizda barcha ish qurollari bo'lishi lozim. Yasalgan o'yinchoq sovg'alarni chiroyli qilib bezatish talab etiladi.

Zar qog'ozdan to'qilgan savatchani yasash. Savatchani yasash uchun kerakli ish qurollari: zar qog'ozlar, konfet qog'ozlari, chizg'ich, qaychi, flomaster, karton qog'oz, igna, yupqa ipga o'xshash sim.

Bajarish usuli. 1-bosqichda 1 metr yaltiroq qog'oz olib, uni enidan bo'yiga qarab 10 smoralig'ida qirqib olinadi, so'ngra undan eni 3 sm li bo'laklar qirqib olinadi.

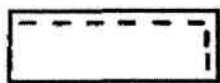
2-bosqich. Qirqib olingan eni 3 sm li zar qog'ozning ikki cheti buklab olinadi, orasiga uzunligi 10 sm, eni 1 sm karton qog'oz qo'yib zar qog'oz bilan o'rab olinadi.

3-bosqich. Buklab olingan karton va zar qog'ozning ikki tomoni

4 marotaba o'rtaga qarab teng miqdorda buklanishi lozim.

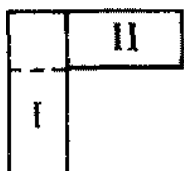

Shunday tasmacha hosil bo'ladi:

4 bosqich. Shunday tasmachalardan 50—100 ta, hattoki yasaladigan buyumingizga qarab 500 tagacha yasab olinadi.

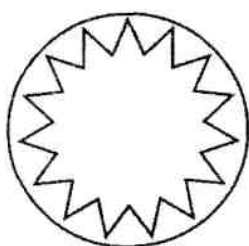
5 bosqich. 1-bo'lak tasmacha gorizontal holatda 2-si unga vertikal holatda kiydiriladi u quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

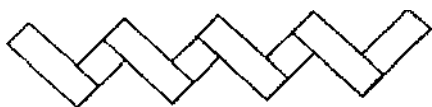
Shu tariqa 4—5 qator to'qib olingach, savatcha hosil qilish uchun yumshoq qizil simni ninaga o'tkazib, tasmachalarni bir-biriga ulab chiqiladi va cheti ham bir-biriga kirgizib ulanadi.

6 bosqich. Tayyor namunani taqdim etsak bo'ladi.

7 bosqich. Savatchaning tag qismini karton qog'oz bilan dumaloq yoki to'rtburchak shaklda kesib, ich tomoniga zar qog'oz yopishtiriladi, chetlari bigiz yordamida teshib olinadi va yumshoq sim orqali tikib chiqib ulanadi.

8 bosqich. Savatchaning bandi, yani

to'qilgan tasmacha o'rnatiladi.

TURLI TADBIRLAR UCHUN TABRIKNOMA VA TAKLIFNOMALAR TAYYORLASH.

Tabriknoma, taklifnoma, maketlar. Bir varaq albom qog'ozini olib ikkiga buklaymiz. Syujetni tanlab razvyortka applikatsiya bilan bezaladi, rangli qalamlar bilan bo'yaladi. So'ngra qalin qog'ozdan kerakli shakllar qirqiladi. Bu rasmlarni istalgan kitob yoki jurnaldan kalkaga va undan qora qog'oz orqali karton yoki qalin qog'ozga tushirish ntumkin. Shakllarni eski otkritkalar, jurnallar va boshqa joylardan qirqib olish mumkin. Figura syujetida nazarda tutilgan joyga yopishtiriladi, shundan so'ng figuraning orqasiga ip yoki qog'oz kesmasi yelimlanadi, uning ikkinchi uchi o'lchamning orqa devoriga yopishtiriladi. Yopishtirilgan qog'oz yoki ipning uzunligi shunday bo'lishi kerakki, buklangan qog'oz ochilganda u figurani ko'tarsin.

Bosma rasmlardan yoki ustalik bilan tanlangan alohida rasmlardan maketlar tayyorlash qiziqarli ishdir. Mazmunni o'ylab bir varaq olinadi, uni ikkiga buklab, so'ng ochiladi. Uning oxiriga yirikroq rasm yoki fon xizmatini o'tovchi rasm yopishtiriladi. Pastdan polosa buklanib, undan burchak qirqiladi. Endi fonni shunday yelimlash kerakki, burchak asos varaqlar bukiladigan joyiga to'g'ri kelsin. Taxlash oson bo'lishi uchun to'g'ri chiziq bo'ylab emas, bir oz burchak qilib yelimlanadi.

Shundan so'ng manzara yoki biror harakatni ifodalovchi detallarni qatorma-qator yopishtirish mumkin, biroq asosning old chetiga yaqinlashgan sari yopishtiriladigan shakllar balandligi kamayib borishi kerakligini unutmaslik kerak.

Taklifnomalar ham tabriknomalar kabi turli ko`rinishda, bezaklar bilan bezalgan holda tayyorlanadi. Ayniqsa kichik yoshidagi bolalar bunday ishlarni zavq bilan bajaradilar. Chunki ular o`zlari tayyorlagan kecha, bayram, mashg`ulotlarga, o`z qo`llari bilan taklifnoma yasaydilar va ota-ona, buvi-buvalarini

taklif qiladilar. Bunday ishlar jamoa bo`lib ishlanganligi sababli bolalarda mehr-oqibat, do`stiga yordam, o`zaro munosabat, qo`llab quvvatlash kabi fazilatlar kamol topadi.

HARAKATLI O'YINCHOQ TAYYORLASH.

Ishni boshlashdan oldin tayyorlanadigan predmetning qoralamasi tanlanadi va uning detallari qanday geometrik shakllarda bo'lishi yoki bitta o'lcham bilan ifodalash mumkirligi aniqlanadi. So'ngra instruksion karta tuziladi. Agarda ishni bolalar bajarsalar reja ham tuziladi.

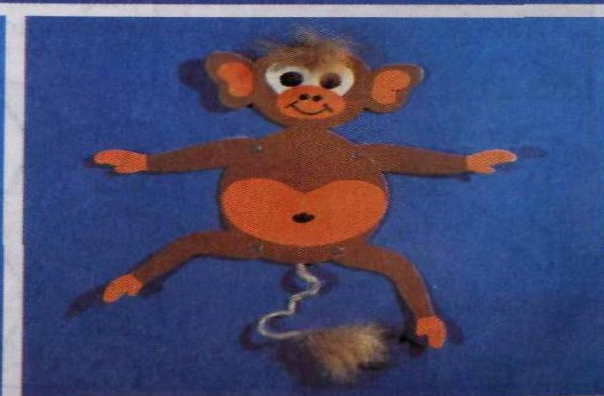
Bu:

1. Buyum namunasi yoki uning rasmini tahlil qilish.
2. Predmet qanday qismlarga ega? Umumiy o'lchamini chizish mumkinmi?
3. Butun predmet va uning qismlari shakli (kublar, piramidalar, silindrlar), o'lchamlarining o'zaro nisbatini aniqlash.
4. Detallarni yaratish usullarini ko'rib chiqish.
5. Asl ko'rinishini chizish.
6. Detallarni biriktirish.
7. Buyumni bezash.

O'yinchoq kartondan tayyorlanadi. Oyoq, qo'llari alohida qirqladi. Ba'zan oyoq va qo'llar ko'proq harakatlanishi uchun ikki qismdan iborat bo'ladi, tanani bosh bilan birga qirqib olinadi. Unga oyoq, qo'l o'rnatiladi, figura orqasidan ingichka biroq pishiq sim bilan bog'lanadi. Qo'l va oyoqlar juftlab, o'zaro yondosh tarzda tik ip bilan birlashtiriladi, uni pastga tortilganda qo'l va oyoqlar harakatlanadi.

Harakatli o'yinchoqlar uchun kerakli jihozlar: rangli yoki oq pishiq karton, yelim, qaychi, qalam, akvarel bo'yog'i, yumshoq sim, pishiq ip, rangli qog'ozlar, bigiz.

QO'G'IRCHOQ TEATRI TURLARI VA BAMAZA (PAXMOQ)

TEATRI.

Paxraq teatrining tuzilishi va jihozlari. Ma'lumki, bolalarning dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishda turli o'yinlar va teatrlashtirilgan tadbirlarning ahamiyati kattadir. Bunda stol ustida o'ynaladigan qo'g'irchoq o'yinchoqlar teatridan keng foydalaniladi.

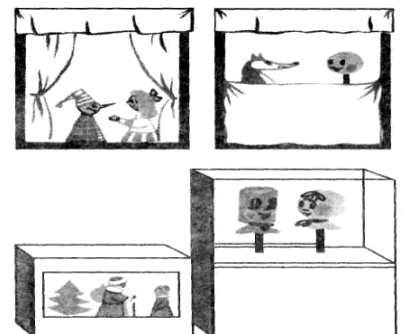
Paxmoq teatrining o'ziga hos tomoni shundaki, kichkintoylar, asosan, ertak qahramonlarining aynan o'zini ko'radilar. Personajlar paxmoq ekranga yopishtiriladi. Ekran tayyorlash uchun balandligi 40, uzunligi 60 sm li qalin karton yoki faner ustiga paxmoq gazlamasi yaxshilab yopishtiriladi. Bolalar uchun mo'ljallangan paxmoq teatri ertak ishtirokchilari, personajlar, dekoratsiyalar, ertak matni, boshlovchi ertakchi bobo yoki momolardan iborat bo'ladi.

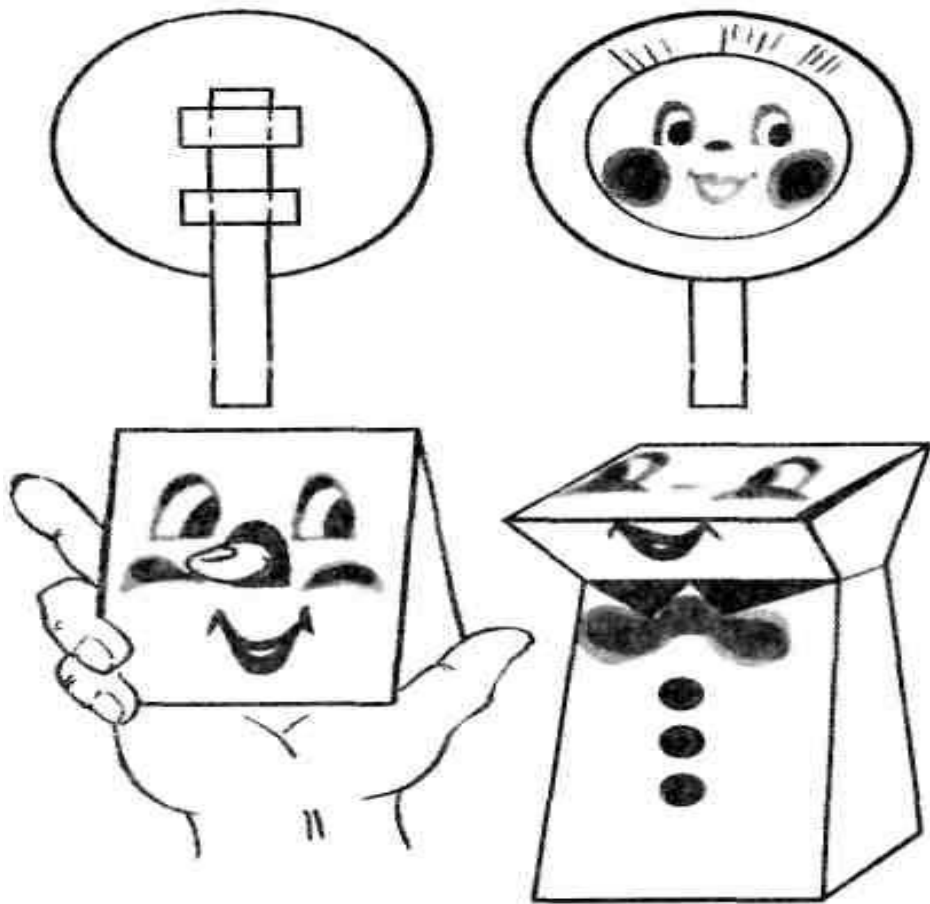
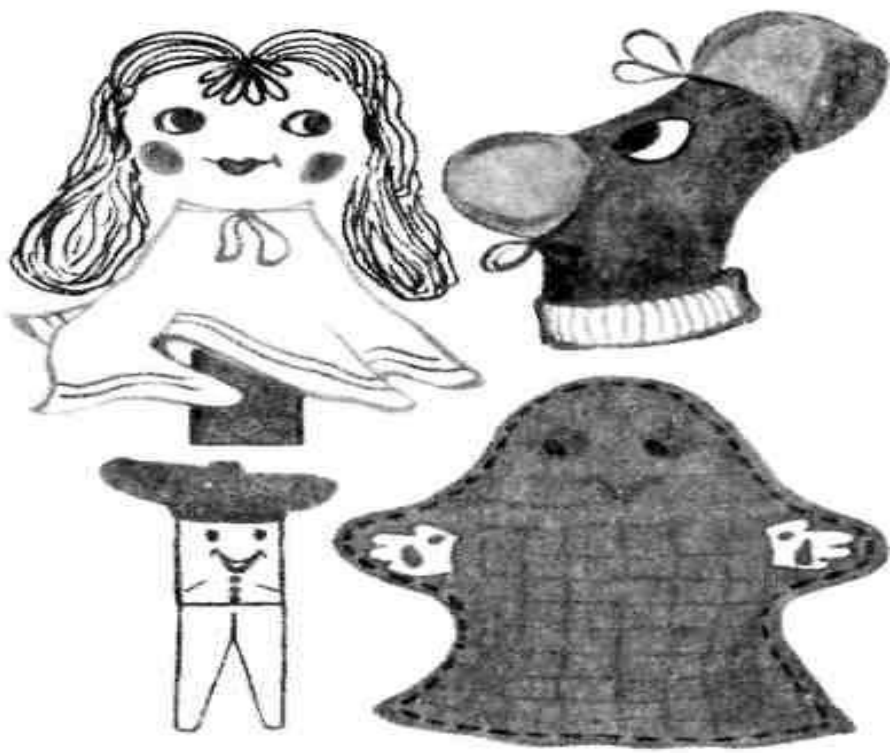
Paxmoq teatri uchun personajlar quyidagicha tayyorlanadi — personajlar karton qog'ozdan qirqib olinadi va rangli bo'yoqda, guashda bo'yaladi. Tayyor bo'lgan personajlar ertak matni bilan birga papkaga solib qo'yiladi.

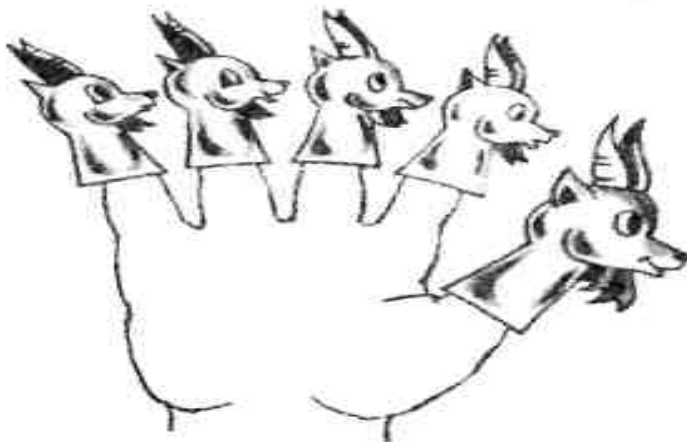
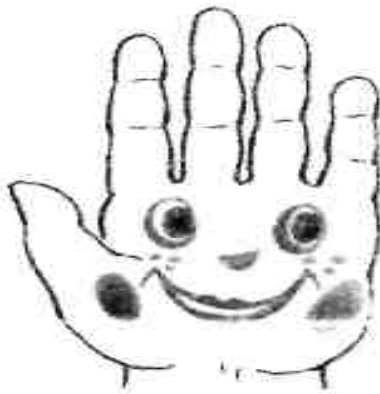
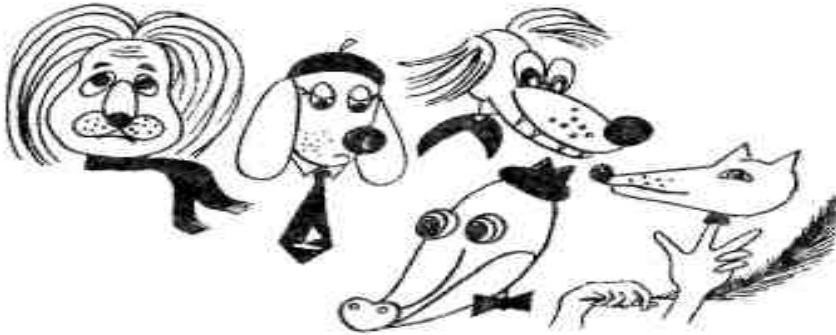
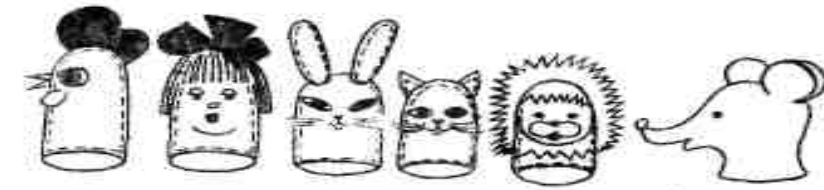
Quticha qo'g'irchoq. Qo'g'irchoqning bosh qismi uchun turli-tuman qutichalarni moslashtirish mumkin (qaymoqdan, sutdan bo'shagan kubik, silindr shaklidagi idishlar). Asosiysi unga bolaning qo'li sig'ishi kerak. Bolani o'zi xohlayotgan mavzuga mos qutichalarni to'plab qo'yishga o'rgatish kerak, detallarini esa, turli ashyolardan qirqish va yelimlash mumkin. Buning uchun bolalarga jihozlash uslubini ko'rsatish kerak. Bolalar bilan shunday o'yinchoqlar rasmlarini ko'rib chiqish yasashning ikki varianti mavjud: figuraning butun yoki bosh qismini aks ettirish.

Bunda bolalar qo'lga matodan yubka kiyib, mustaqil tika oladilar. Qo'l barmoqlari quticha ichiga berkitilgan. Bunday qo'g'irchoqlardan gapiruvchi qo'g'irchoq qilish mumkin. Bolalarga og'zini qilish uchun tuynukcha qirqishga yordam berish kerak. Qutichaning ichidan tuynuk oldini ko'rsatkich barmoq bilan qimirlatsa, go'yoki qo'g'irchoq gapirayotganday tuyuladi.

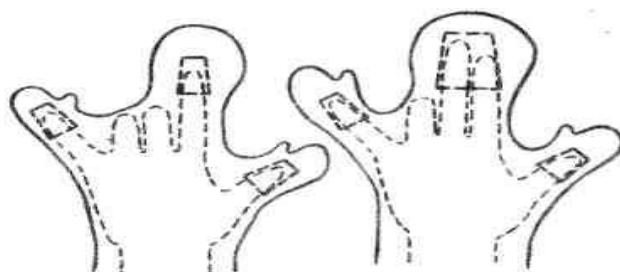
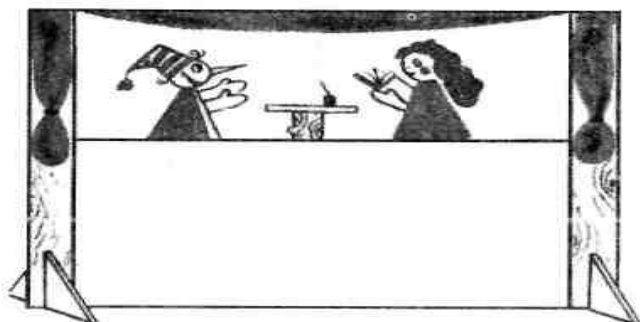
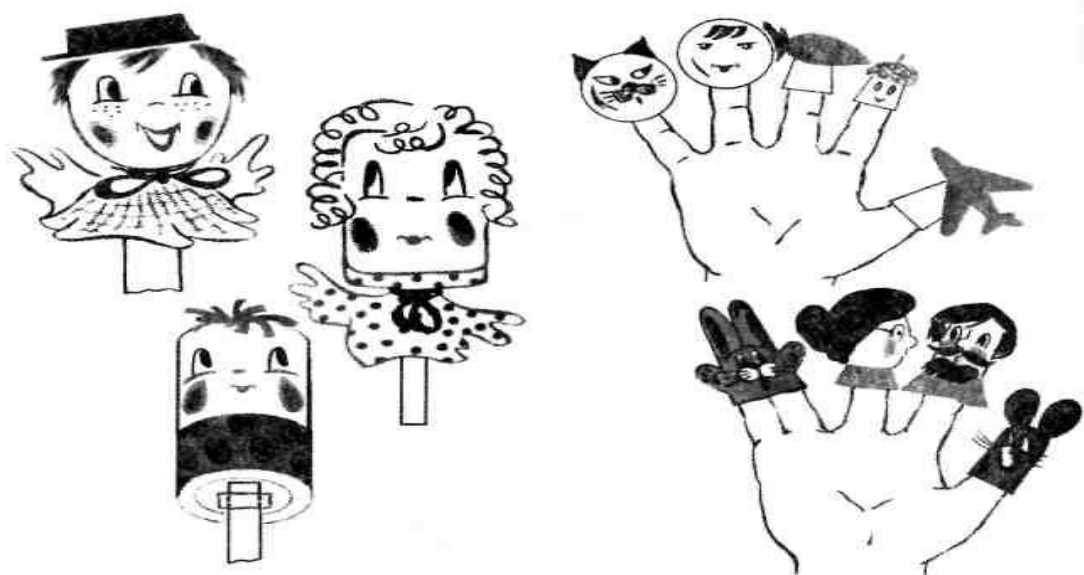
Sakrovchi o'yinchoq. Bunday teatr qahramonlarini yasash uchun dumaloq rezina kerak bo'ladi. Qog'oz bo'laklaridan quyuk massa hosil qilish, rezina esa shu quyuk massa ichida qolishi kerak. Bu quyqadan har-xil qahramonlarning bosh qismini yasash mumkin. O'yinchoqni yasashda qog'oz, turli mato, paralon, sim, kleyonka kerak bo'ladi. Bolalar hayotini muhofaza qilish maqsadida elektr simlar, to'g'nag'ich, skrepka, spitsa va hokazo shikastlantiruvchi asboblardan ehtiyot bo'lish kerak. Quyida barn berilgan:

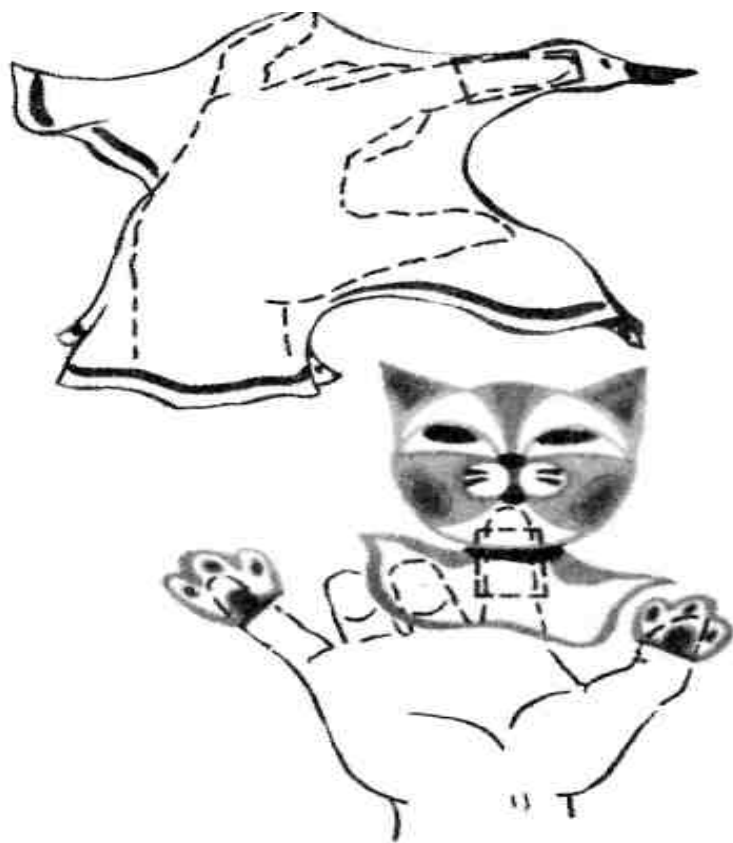

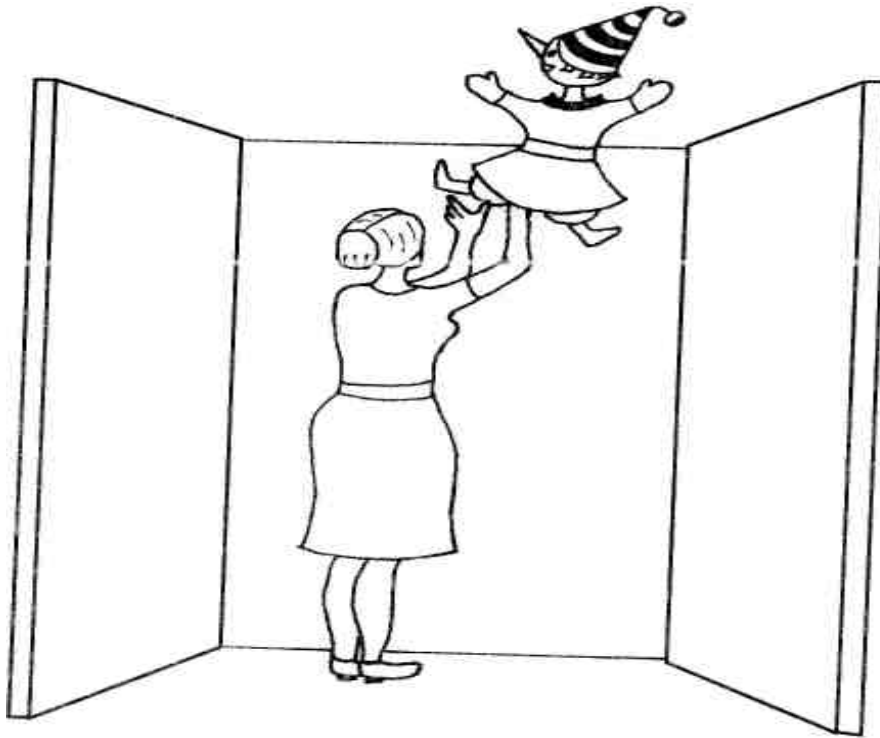
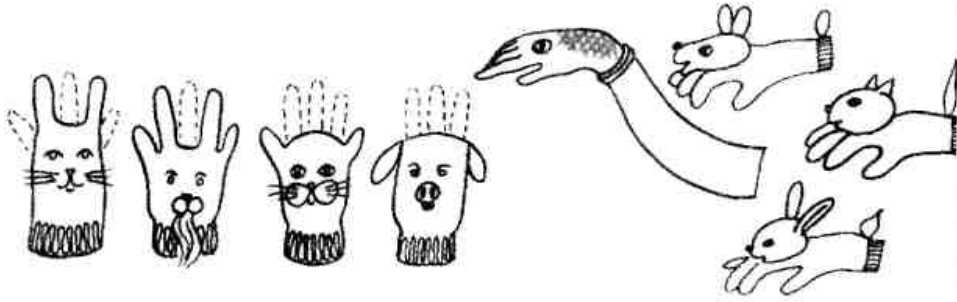

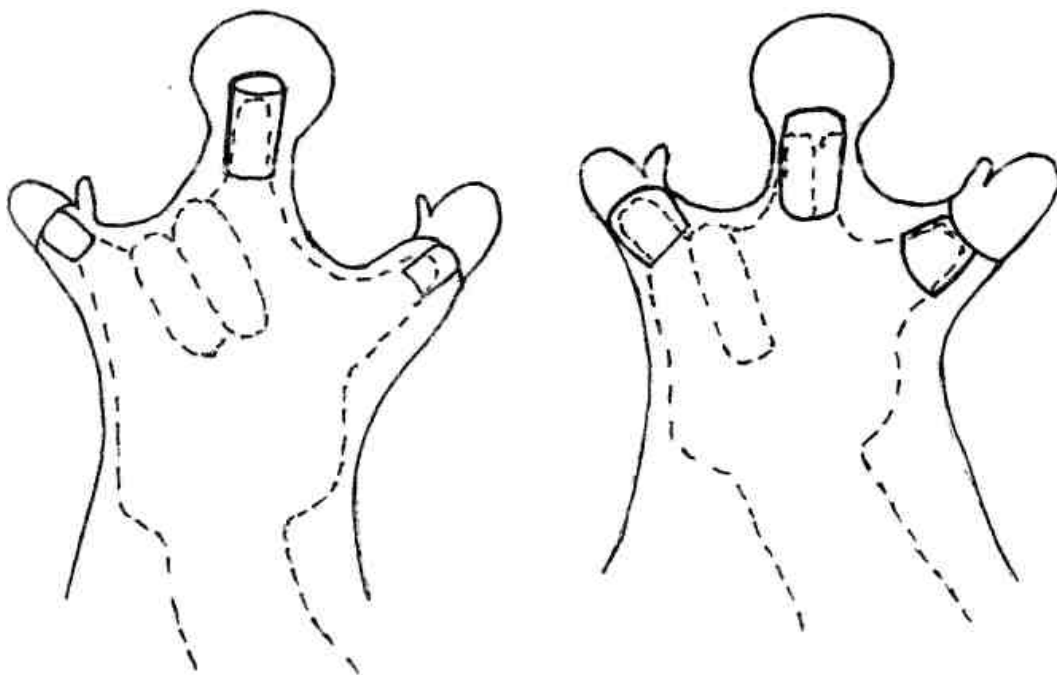
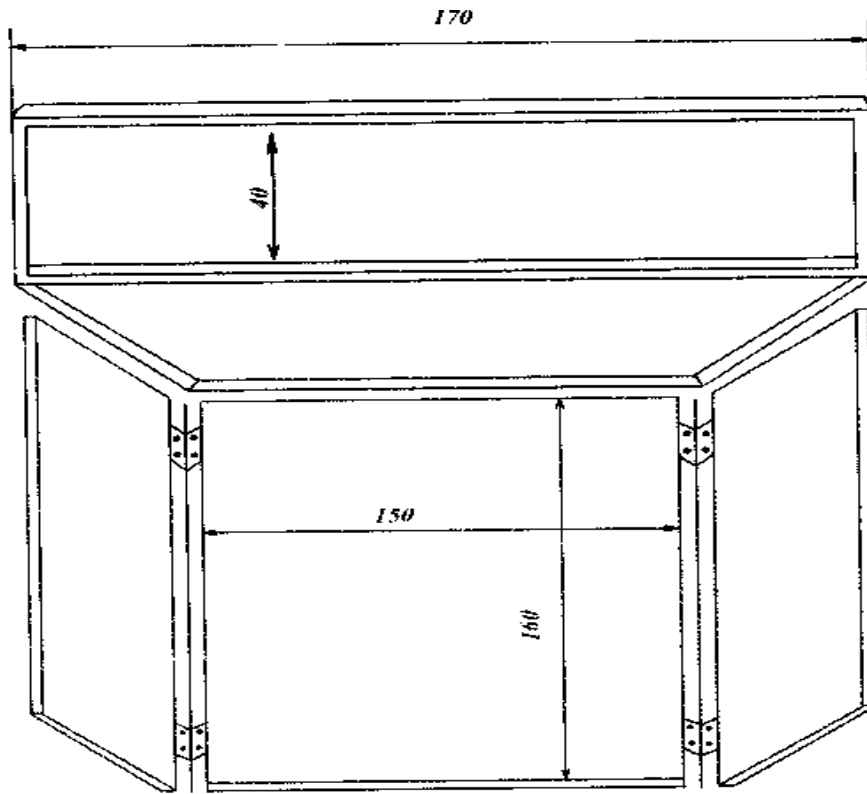

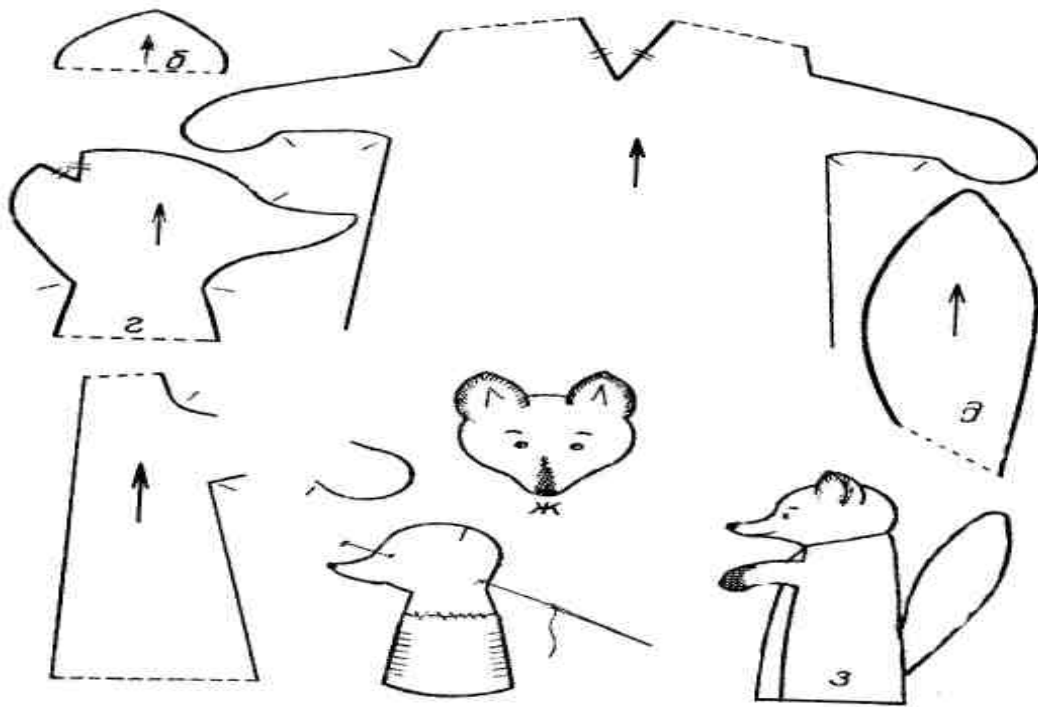
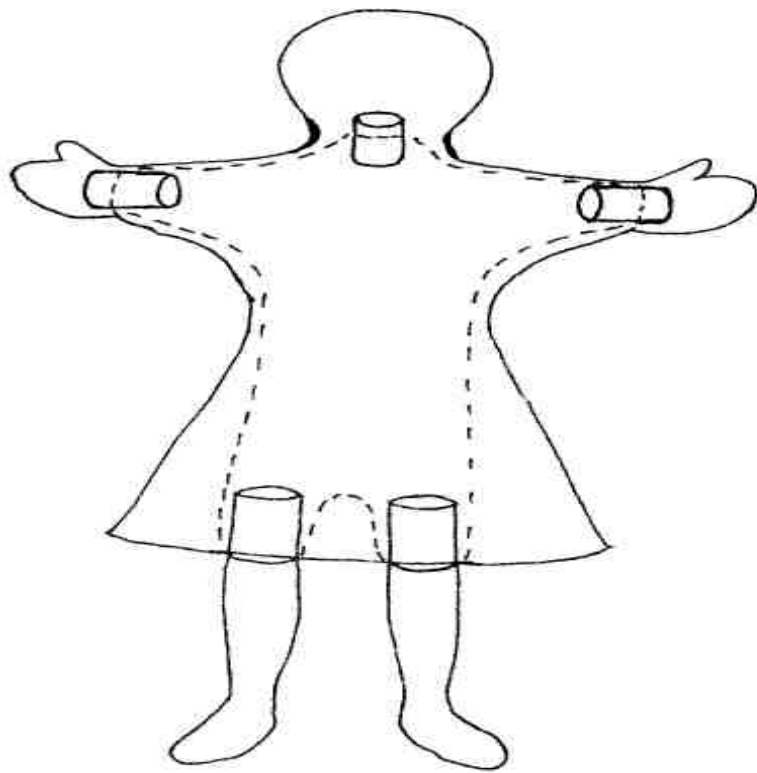
Quyidagi rasmlarda qo'lqop teatri uchun
namunalar keltirilgan:

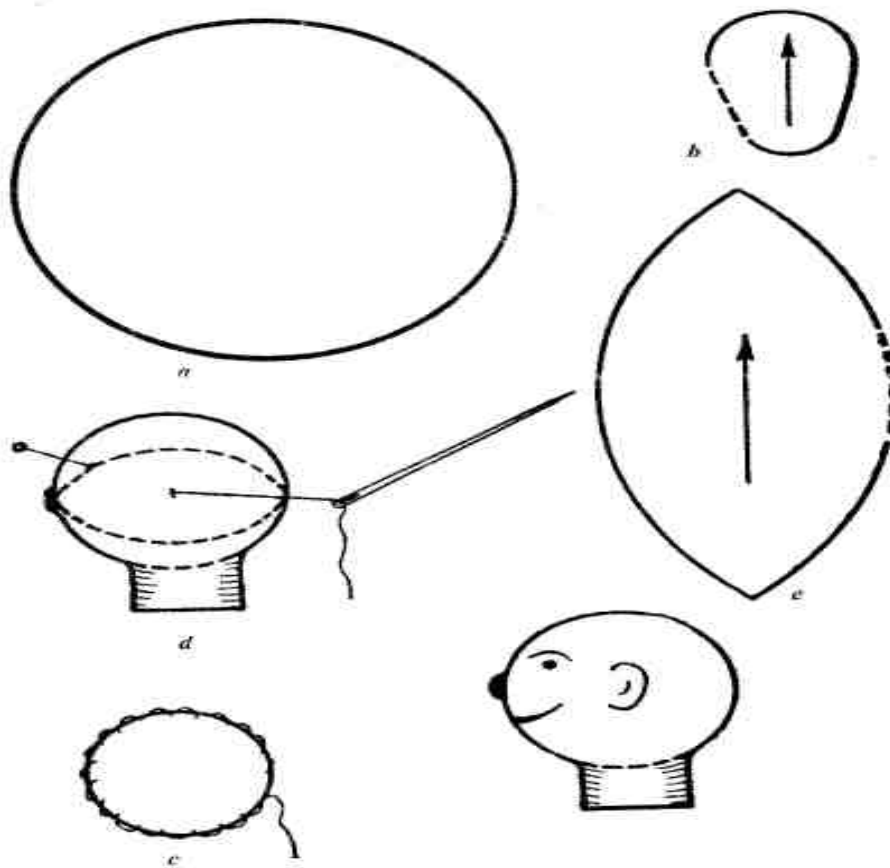
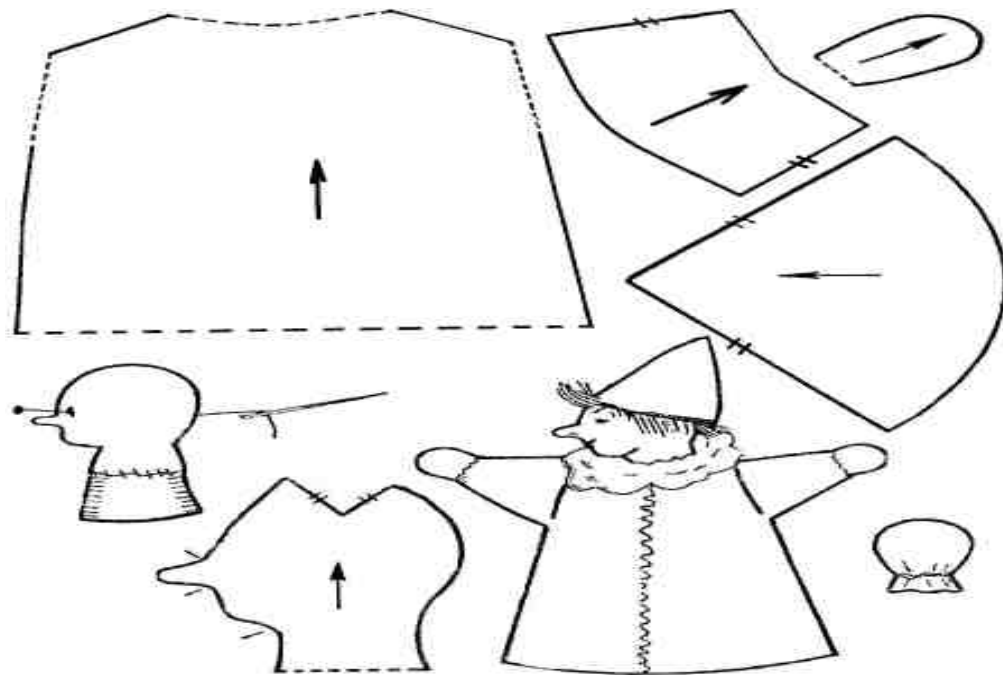

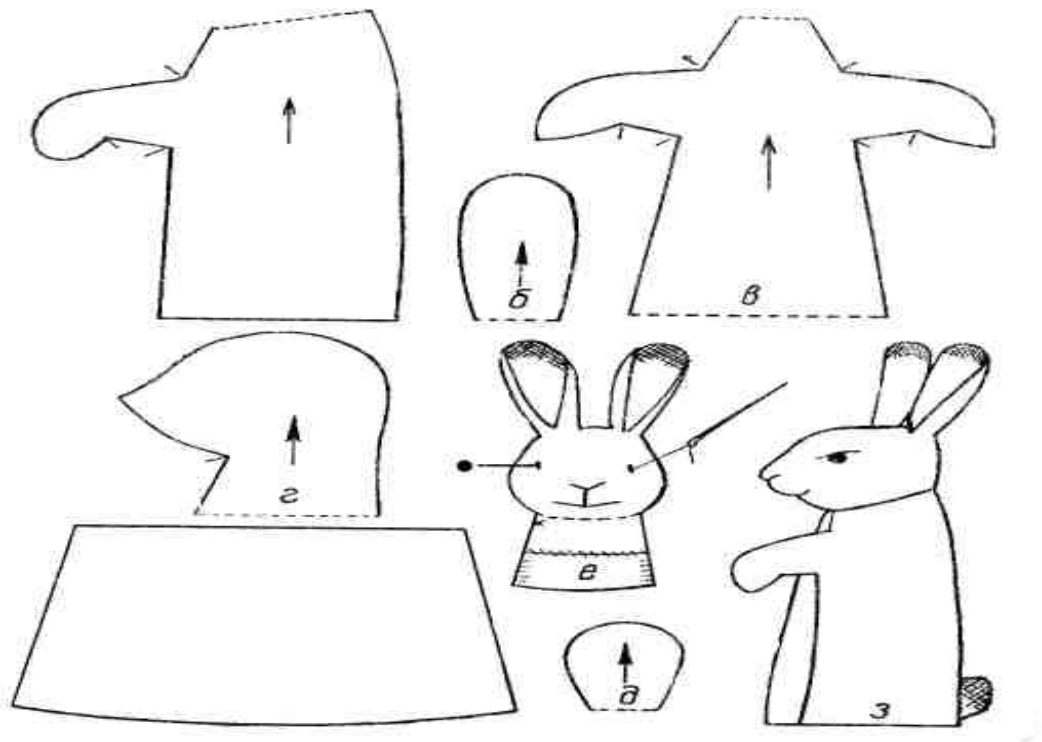
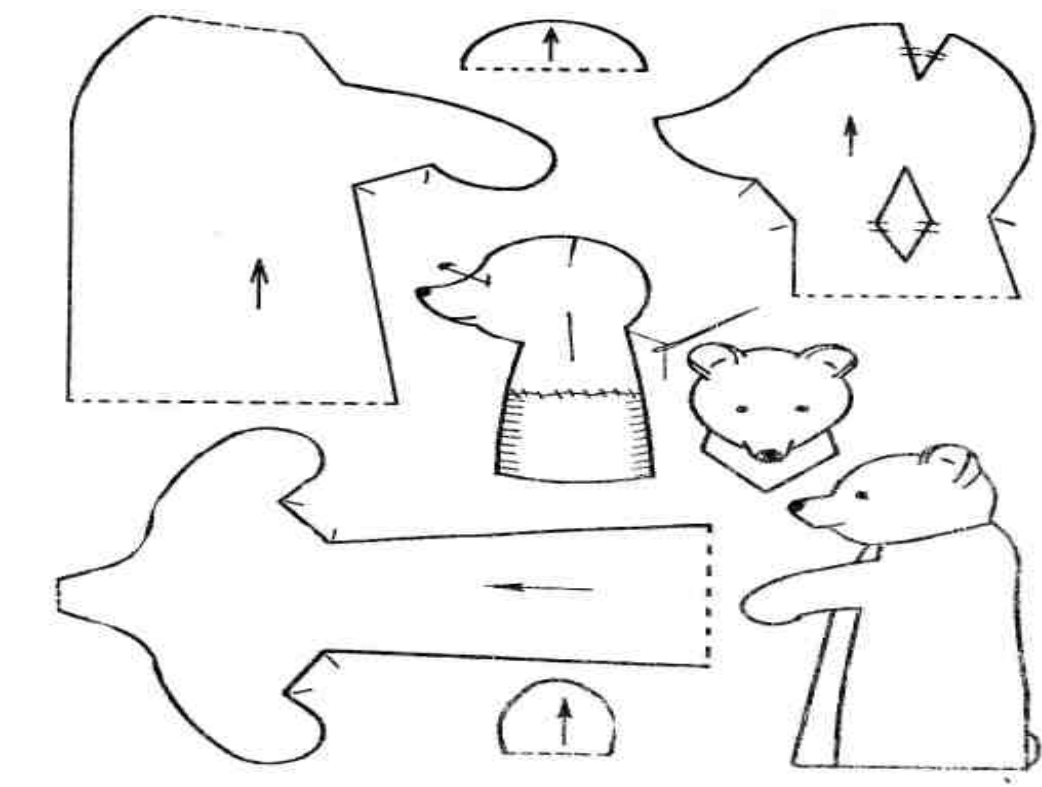

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA QO'G'IRCHOQ TEATRI VA JIHOZLARINI YASASH.

Ma'lumki, mamlakatimizda teatrning deyarli hamma turlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Teatr bu yunoncha “*tiyation*” so'zidan olingan bo'lib, “tomoshaxona” degan ma'noni bildiradi. Jajji kichkintoylarimizning sevimli teatri, bu qo'g'irchoq teatridir. Bu teatr orqali bolalar o'zlariga yaqin va tanish bo'lgan o'yinchoqlarni, ayiqcha, quyoncha, kuchukcha va boshqa qahramonlarni jonli ravishda ko'radilar. Teatr bolalarga xursandchilik va quvonch baxsh etish bilan birga katta tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida katta spektakllarni qo'yish mumkin emas. Kichik sahnali, kichik ertak asosida o'zlarining o'yinchoqlari yordamida qo'yishlari mumkin. Bu kichik ko'rinishlarning har biri ham bolalarda katta taassurot uyg'otadi va bayram ertaklariga ko'tarinki ruh baxsh etadi. Har qanday badiiy asar qo'g'irchoq teatri orqali ko'rsatilsa, bolalar uchun yanada tushunarli bo'ladi. Qo'g'irchoq qo'lqop teatrlarini aytib bu teatrlarga murojaat qilishimiz lozim. Chunki bunday ertaklar olami bolalarning sevimli tomoshasi hisoblanadi.

Qo'g'irchoq teatri uchun eng kerakli bo'lgan shirmani tayyorlab olish kerak. Shirmaning balandligi 50 sm, uzunligi 80 sm reyka yordamida tayyorlanadi. Reykaga mix qoqilib, orqa tomoniga ikki tomoni ochiladigan qilib, parda tikiladi va o'rnatiladi. Qo'g'irchoqlarni papye-mashye usulida tayyorlash mumkin. Ertak qahramonlari tayyor bo'lgach, matnini yozib, sahnalashtirishga tayyorgarlik ko'riladi. Bular ertak ishtirokchilari, personajlar, ertak matni, boshlovchi, ertakchi bobo yoki momolar bo'ladi.

QO'G'IRCHOQ TEATRI TURLARI:

O'zbekistonda qo'g'irchoq teatri o'zining uzoq tarixiga ega. Bizda «qo'g'irchoq o'yin» deb yuritiluvchi bu san'atning, xususan, qo'lga kiyib o'yinatiladigan va soyasi tushiriladigan turlari o'tmishda keng tarqalgan. Chodiri, sahnasining tuzilishi, qo'g'irchoqlarining yasalishi va o'yinatilishi spektakllarning mavzusi, g'oyaviy-badiiy xususiyatlariga

ko'ra ushbu teatr turlari bir-biridan xiyla farq qilsada, uch jihati ularni yaqinlashtirib turgan.

Har bir tur tomoshalarda musiqa muhim ro'l o'ynagan. Bu bir. Ikkinchidan, ularda **korfarmon** nomidagi usta va tajribali qo'g'irchoqboz, ya'ni guruh boshlig'i tomoshabinlarga ko'ringan holda qo'g'irchoq qahramonlar bilan savol-javob qilib, gapini izohlab, shu yo'l bilan tomoshani boshqargan. Uchinchidan, osti, usti yoki ortidagi qo'g'irchoqboz tiliga safl degan moslama puflagich qo'yib, qo'g'irchoqlarga mos chiyildoq, o'tkir tovush hosil qilgan.

«Chodir jamol» teatri.

«Chodir jamol»da ijtimoiy va maishiy hayot bilan bog'liq bo'lgan voqealar satira va yumor vositalari bilan aks ettirilgan. Voqealar markazida Kachal polvon obrazi turgan. Kachal polvon mehnatkash xalq vakilidir. U jasur va bahodir. U hatto dev, shayton va ajdardan qo'rqmaydi.

Shunisi qiziqki, Kachal polvonning tashqi qiyofasi ham, harakteri ham Osiyo va Yevropadagi shu tipdagi qahramonlarga o'xshab ketadi.

«Chodir jamol» teatrida har safar bir juft qo'g'irchoq chiqib bir ko'rinishli mitti pyesa hosil qilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, 40 ta qo'g'irchoq ishtirokida o'yinlar namoyish qilingan. Demak, yigirmata sahna bo'lgan, deb taxmin qilish mumkin.

«Ajdarhoning hoji kampirni yutishi», «Oyim xola bilan uning kuchugi Qoravoy», «Ikki masxaraboz», «Maymun o'yini», «Toshboz», «Tergovchi» kabi sahnalar ham ko'rsatilgan. «Chodir jamol» tomoshalari Kachal polvon sarguzashtlari qissasini bayon qilgani, har epizodning tugal bir voqeadan tashkil topishi o'ziga xos kompozitsiyani yuzaga keltirgan bo'lib, u yangi epizodlar kiritish yoki sharoitga qarab bir an'anaviy epizod o'rniga boshqasini ko'rsatishga keng yo'l ochgan.

«Chodir xayol» teatri.

«Chodir xayol» teatri «Chodir jamol», ga nisbatan ancha murakkab va mukammaldir. Bu teatr tomoshalari, odatda, kechqurunlari ko'rsatilgani, shu'la va shovqindan foydalanilgani tufayli qora pardalar ichidagi qo'g'irchoqlarning iplari ko'rinmay, xuddi qo'g'irchoqlarning o'zlari harakat qilayotganday tabiiy chiqqan. Har bir mohir qo'g'irchoqboz ayni vaqtda 8—10 qo'g'irchoqni harakatga keltira olgan.

«*Qo'l qo'g'irchoq*» teatrida bir tomoshada ko'pi bilan o'nta qo'g'irchoq ishtirok etgan bo'lsa, «Chodir xayol»da bir yo'la ellikdan ortiq qo'g'irchoq o'ynagan.

«Chodir xayol» qo'g'irchoqlari kattaroq qilib yasalgan, qo'l-oyoqlari bo'lgan. Bizga ma'lum qo'g'irchoqlar orasida Ernazar maymunchi, Toshpo'lat dorboz, Orif jarchi, Oysha xotin olmaboz, Xitoy tabib, Yo'ldosh yasovul, Saydulla yuzboshi, farrosh, otashxo'r, toshboz, to'pchi, yallachi kabi personajlar, laylak, maymun, eshak, ajdar kabi maxluqlar va hayvonlar qiyofasi uchraydi.

Bizgacha «Chodir xayol»ning «Sarkardalar» degan bir pyesasi etib kelgan. Unda tomoshani yasovul boshlab beradi. Shunday qilib, o'zbek qo'g'irchoq teatri ijtimoiy fosh etuvchi va yumoristik xarakterga ega bo'lib, muhim mafkuraviy va estetik ahamiyat kasb etgan.

Qo'g'irchoqbozlar mohir san'atkor bo'lganliklaridan ular yaratgan teatrning g'oyaviy badiiy darajasi ham yuqori bo'lgan. Teatrning har ikki turida ham tomoshalarni asosan ikki kishi — qo'g'irchoqboz va korfarmon boshqargan. Qo'g'irchoqboz chodir ichida yoki parda orqasida safl yordamida qo'g'irchoqlar tilida gapirgan, ularni harakatga keltirgan. Qo'g'irchoqbozlar ayni vaqtda musiqadan yaxshi xabardor bo'lganlar. Musiqa ham badiiy bezak, ham ko'proq qahramonlar holatini ifodalovchi vosita sifatida xizmat qilgan.

Qo'g'irchoq o'yini xalq og'zaki ijodiga asoslangan ajoyib-g'aroyib san'at. Uning yozma matni bo'lmagan. U uzoq yillar kuzatish, mashq qilish, yodlash, malaka hosil qilish orqali muayyan syujetlar, vosita va uslublar bilan ustozdan shogirdga o'tib kelavergan. Buxoro viloyati G'ijduvon tumanidagi G'ishti qishlog'ida o'z iste'dodi bilan mehnatkashlarni xushnud qilib kelgan Xolmurod boboning (1897—1967) ham ota-bobosi qo'g'irchoqboz o'tgan. Uning otasi Siddiq kalon (1858 —1940), bobosi Abdukarim (1800—1870) lar qo'g'irchoq teatrining yirik namoyandalari hisoblangan. Shu davrda yuqorida nomlari zikr etilgan qo'g'irchoq, san'at sohiblaridan tashqari Zarif misgar Qori hoji, Sharof Chala, Sadriddin eshon, Rajab meshkob (Buxoro), Jo'ra Qayroq, Hamro mehtar, Aziz bobo (G'ijdivon), Novot lug'takboz, Mahmud meh-tar, Hamro bobo (Samarqand), Tursunboy Abdujabborov (Toshkent) kabi o'nlab usta qo'g'irchoqbozlar o'tganlar. Ular jamiyatdagi yomonlik va illatlarni, zo'ravonlik, tekintomoq amaldorlarni qattiq tanqid qilganlar hamda mehnatkash halqqa kulgi, zavq bag'ishlaganlar. Kezi kelganda shuni ham aytish kerakki, bu sanatkorlarning maqsadi qancha ulug' va sa'nati qancha mazmundor va yuksak bo'lmasin, tengsizlik, zulm hukm surgan jamiyatda qo'g'irchoqbozlar eng past tabaqa hisoblangan, tahqirlangan, xo'rlangan, ruhoniylar qo'g'irchoq teatrlarini «shayton o'yini», narigi dunyoda qo'g'irchoqlar jon talab qiladi, «qo'g'irchoqboz shakkok va diyonatsiz» degan gaplarni xalq orasida targ'ib qilib kelganlar. XV asrda Xuroson va Movarounnahrda boshqa san'atkorlar qatori qo'g'irchoq teatri ham taraqqiy etdi.

Bu davrda «Chodir jamol», «Chodir xayol» va «Fonus xayol» deb ataluvchi hamda qo'g'irchoq yasash va uni o'ynatishda, shuningdek, tomosha mazmuniga ko'ra bir-biridan keskin farqlanib turuvchi uch tur keng tarqalgan. Qo'g'irchoqlar qo'lga kiyib o'ynatiladigan «Chodir jamol»da hayotiy voqealar, iplar vositasida boshqariladigan «Chodir xayol»da mifologiya, soyasi tushiriladigan «Fonus xayol»da qahramonlik eposi aks ettirilgan. Ayniqsa, XIX asr o'rtalarida qo'g'irchoq o'yin satirasining tig'i o'tkirlashdi. Qo'g'irchoqbozlar faollashib, hukmron tabaqalarga nisbatan o'z munosabatlarini va baholarini dadil hamda oshkora ifoda qildilar. Satira tig'iga yirik amaldorlar, sudxo'rlar, o'g'rilar sharmandai sharmisor bo'ldilar.

«Fonus xayol» teatri.

«Fonus xayol» teatri qadimdan mavjud bo'lib, ayniqsa u XI asrda Yava va Xitoy davlatlarida keng tarqalgan. Xitoydagi «Fonus xayol» teatrida qo'g'irchoqlar qo'tos, eshak, qo'ylarning terisidan qilingan. Ular har xil rangga bo'yalgan. Masalan, qo'g'irchoqning yuzi oq bo'lsa, u ayyor, qizil bo'lsa-dono, qora bo'lsa — saxiy degan ma'nolarni anglatgan. Agarda qo'g'irchoqning qo'lida qamchi bo'lsa-u otda, eshak bo'lsa-qayiqda ketayotganini bildirgan.

Qo'g'irchoqlar yog'langan qog'oz yoki matodan qilingan ekranga zich tekkizib yurgiziladi. Ko'rsatuv vaqtida musiqa chalib turiladi. Voqea tarixiy yoki ertak asosida bo'lishi mumkin. Xitoyda hozirgi kunda ham bunday teatr mavjud bo'lib, u «Impuri» deb ataladi. Bunday teatr Yavada ham bor bo'lib, uning nomi «Vayan-puro»dir. Uning syujeti asosida qadimgi afsonalar yotadi. Qo'g'irchoqlar asosan hayvonlar terisidan tayyorlanib, tayoqchalarga mahkamlab qo'yiladi.

Ular badiiy so'z ustasining hikoyasi yoki qo'shiq jo'rligida harakat qilishadi.

Bunday teatr Turkiyada ham keng tarqalgan bo'lib, ular «Qaraiz», deb ataladi. Tomoshalar odatda qahvaxonalarda ko'rsatiladi. Qo'g'irchoqlar yaxshi oshlangan teridan yasilib, asosan qizil va ko'k rangga bo'yaladi. «Fonus xayol» teatri Turkiyadan avval Italiyaga, so'ngra Angliya, Fransiya, Germaniyaga tarqalgan. XVIII asrning ikkinchi yarmi «Fonus xayol» teatrining Yevropada eng gullagan davri bo'ldi.

1775- yilda Londonda tashkil etilgan Ambruz teatri butun Yevropada gastrolida bo'lgan. Rassom Anri River rahbarlik qilgan «Shapuor» («Qora mushuk») teatri Parij va chet el mamlakatlari o'rtasida katta muvaffaqiyat qozongan.

Hozirgi kunda «Fonus xayol» teatri asbob-uskunalarining oddiyligi va ko'rsatishning osonligi tufayli borgan sari keng tarqalmoqda. Bunday teatr bolalarni estetik tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. «Fonus xayol» teatrida ish hammaga topiladi, birining ishi ikkinchisining ish natijasiga bog'liq bo'ladi. Demak, «Fonus xayol» teatri bolalar nutqini rivojlantirishda, ularning lug'at fondlarini boyitishda ro`li bebahodir.

«Fonus xayol» teatrining jihozi oddiy. Ingichka plyonkalar yordamida maxsus shirma-ekran yasaladi. U ayni bir vaqtda figura va dekoratsiyalar solinadigan chamadon ro`lini ham o'ynaydi.

Agarda ekranning hajmi 50x60 sm bo'lsa, har qanday chiroq yorug'lik manbasi xizmatini o'tay oladi. Bunday teatrda qog'ozdan yasalgan dekoratsiyalar bevosita ekranga o'rnatiladi, shakllar ekranga taqab ushlanadi, ularning silueti shakllarning katta-kichikligi bilan bir xil bo'ladi.

«Fonus xayol» teatrini katta ekrandan ko'rsatish qiziqarli bo'ladi. Shakllar, dekoratsiyalar o'zgarmaydi, ammo ularning soyasi kattalashadi. Katta ekran uchun oddiy chiroqlar yaramaydi, ularning yonadigan simlari yarim doira shaklida bo'lib, proyeksiya vaqtida shakllar ekranda kattalashsa-da tarqoq, ikkilangan soya beradi. Bu o'rinda proyeksion chiroq, filmskop chirog'idan foydalaniladi.

Filmskopni ekranga yoni bilan qo'yib, reflektorli orqa kojux ochib qo'yiladi. Ekranni har qanday yupqa materiallardan tayyorlash mumkin. Ekranni ikki xona o'rtasidagi eshik kesakisiga 80-90 sm balandlikda o'rnatiladi. Poldan ekrangancha bo'lgan joy qora material bilan berkitiladi. Xonalarning birida artistlar, ikkinchisida tomoshabinlar bo'ladi. Ekran orqasiga faner yoki qalin kartondan qirqilgan 25x40 sm o'lchamdagi ramka qo'yiladi. Ramkaga dekoratsiyalar o'rnatiladi. Shakllar ramka ichida harakat qiladi. Bir bo'lak karton parda xizmatini o'taydi. Ekran va ramka orasidagi oraliq 120-130 sm, ramkadan yorug'lik manbayigacha 30-40 sm bo'ladi. Yorug'lik manbayini rangli narsa bilan to'sib va uni asta-sekin ochib, ekranda kechqurunni, tun va tongni yaratish mumkin.

Dekoratsiyalar kartondan yasaladi. Ularni qo'lda chizish, nusxa qog'oz yoki kalkadan o'tkazish yoxud andoza asosida qirqish mumkin. Dekoratsiyalarga tabiiy ko'rinish berish mumkin; agarda uy derazasiga qizil qog'oz yopishtirilsa, ekranda u yorug'roq ko'rinadi yoki cho'pdan qilingan daraxt tanasiga kartondan shoxlar va ularga yupqa qog'ozdan barglar yopishtirilsa, ular hilpiraydi, ekranda esa barglar go'yo shamolda qimirlayotgandek ko'rinadi. Agarda shartli tarzda dengizni ifodalovchi kun rangini asta harakatlantirib, uning ustidan kema yurgizilsa, ekranda to'lqinlar osha suzib ketayotgan kemani ko'rish mumkin bo'ladi. Teatr personajlari

kartondan tayyorlanib, qora rangga bo'yaladi, ularni harakat qiladigan qilish ham mumkin. Personajlarni qo'lda chizish, nusxa qog'oz yoki kalkadan o'tkazish mumkin. Agarda o'tkazilishi kerak bo'lgan rasm katta yoki kichik bo'lsa, rasmlarni kataklar bo'yicha ko'chirish usulidan foydalaniladi. Qo'g'irchoqlarda ko'z, og'iz teshiklari qilinadi, ulardan o'tgan yorug'lik figurani jonlantiradi. Figuraning bir yoki bir necha qismini harakatlanadigan qilish mumkin. Agarda figuraning biror qismi yupqaroq qog'ozdan qilinsa, unga jonlilik tusini berish mumkin bo'ladi (masalan, ilonning og'zidagi yupqa papirus qog'ozidan qilingan qizil til va shu kabilar). Qo'g'irchoqlar yasashda fantaziya cheklanmagandir. Shakllar ekran bo'ylab harakat qiladi, shunmg uchun ularning old tomondan ko'rinishini yasash kerak, qimirlamay o'tiradigan yoki turadigan shakllar yon tomondan yasaladi. Shakllar cho'pga mustahkamlanadi, ularning uzunligi pastki to'siq bilan baravar, ya'ni 6-8 sm bo'ladi. Pastki to'siq qo'g'irchoqni o'ynatayotgan ijrochining qo'lini to'sib turadi. Tomosha vaqtida bir o'quvchi matnni o'qiydi, boshqasi shakllarni boshqaradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ko'ngil ochish soatlarida quyidagi teatr turiaridan foydalaniladi:

1. *Soya teatri.*
2. *Stol teatri.*
3. *Barmoq teatri.*
4. *Paxmoq teatri.*
5. *Qo'g'irchoq qo'lqop teatri.*

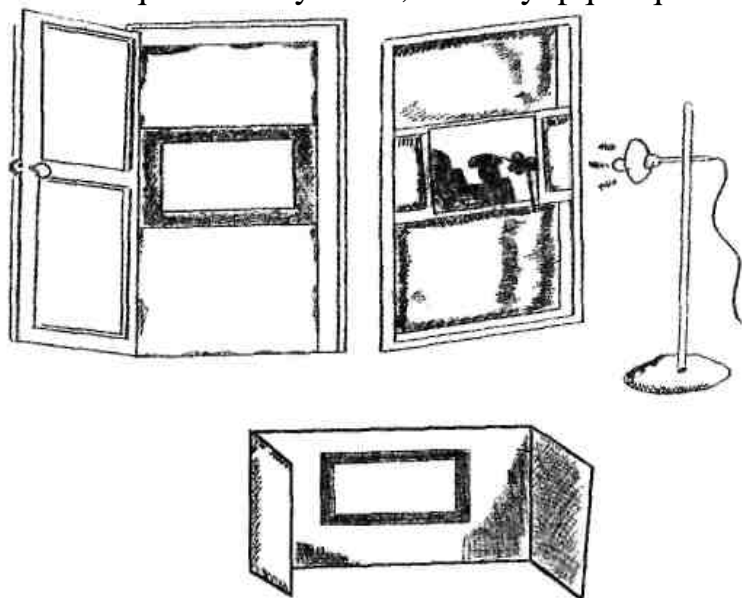
Soya teatri.

Soya teatri — qo'g'irchoq teatrining o'ziga hos turlaridan hisoblanadi. Unda qo'g'irchoqlar emas, balki shakilardan iborat o'yinchoqlar o'ynaydi. Tomosha qiluvchilar sahna ro'parasida o'tirib, ekranda yorug'lik orqali harakatlanayotgan soyalar: odamlar, hayvonlar va qushlar soyasini ko'rishi mumkin. Soya teatri uchun odam va hayvon soyalarini bolalarning o'zlari chizib, qirqa oladilar. Bolalarga shakllar boshlari, dumlarini qimirlatadigan qilishni o'rgatish kerak, buning uchun tarbiyachi yordamida detallarni simlar bilan biriktirib, spiral holatda aylantirib qo'yiladi. Harakatlanuvchi qismlar qattiq simdan tayyorlanadi. Bunday o'yinchoqlarni shablon yordamida yoki o'zlari o'ylab, soya chizadilar. Bolalar detallarni qirqib olganlaridan so'ng figuraga ko'zini qilish kerakligi taklif etiladi. Tarbiyachi ko'z o'rnini o'tkir asbob bilan teshib beradi, bolalar qalam yoki mo'yqalam tayoqchasi bilan teshikchani kengaytiradi va yaltiroq qog'oz bilan ko'zini yelimlaydi. Bolalar yelimga qora bo'yoq aralashtirib ko'zini chizib qo'yishlari mumkin.

Teatni ko'rsatishlari uchun tarbiyachi ekranni yupqa matodan yoki kalka qog'ozidan 2x1,5 metrli ramkaga biriktirib tayyorlaydi.

Buning uchun 100 voltli lampa kerak. Chiroq quti ichiga joylashtiriladi, ichi qora rangga bo'yaladi. Tarang qilib sirilgan matoga qog'ozdan dekoratsiya jihozini applikasiya qilib qo'yish mumkin. Bolalar o'zlari tayyorlagan figuralarni ekranda ko'rib, shodliklari beqiyos bo'ladiki, ularning kichik shakllari mo'jiza kabi ko'rinadi. Soya teatrini bolalarga kattalar qo'yib beradilar. Avvalo karton yoki faner orqali ekran yasalib, ekran yupqa oq doka surp bilan tortib mahkamlanadi.

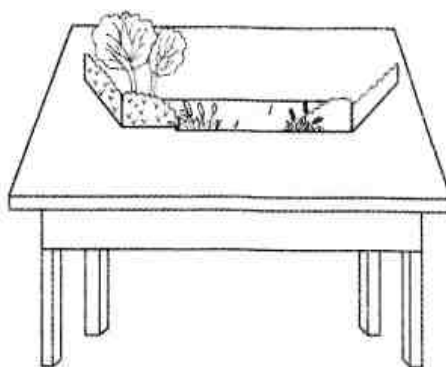
i tanlab, uning qahramonlarini di. Keyin u qora guash bilan hnalashtirilgan ertak namoyish

Stol teatri.

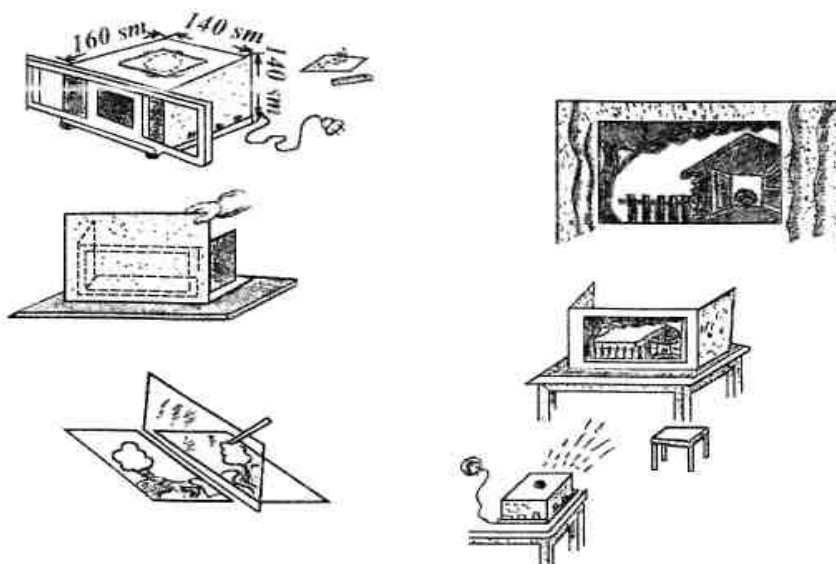
Stol teatri. Stol teatrining bir necha turi mavjud: birida pyessa oddiy sahnada — pardasiz shirmada, boshqasi qutichaga o'xshash sahnada (karton teatr), uchinchi, yassi teatrda namoyish qilinadi. Sahna ikki bo'lak kartondan qilinadi. Bu teatrlardagi «artistlar» qo'l bilan, tagliklar, sim va magnit orqali turlicha harakat qiladi. Shakllarning tuzilishi ham turlichadir. Ish ertak yoki masal tanlashdan boshlanadi, so'ngra unga mos personajlar tayyorlanadi. Jonivorlar shakllarini bolalar badiiy kitoblardan kalkaga ko'chirishlari mumkin. Kalkadagi rasm nusxa qog'oz yordamida ikkita oq qog'ozga tushiriladi. Bu rasmlar rangli qalam bilan bo'yab, bittasini kartonga yopishtiriladi va kartonni shu rasm tarhi bo'ylab qirqiladi. Kartonning ikkinchi tomoniga ikkinchi rasm yopishtiriladi, g'altak va cho'p orqali balandligi 9-10 sm bo'lgan taglik tayyorlanadi. Cho'pning uchiga figura o'rnatiladi, g'altak yiqilib tushmasligi uchun uning tagiga doira qilib qirqilgan karton yopishtiriladi.

Sahna-shirma figuraning tagligi ko'rinmasligi uchun butunlikda qilinadi. Shirmani bo'yash yoki unga rangli qog'oz yopishtirish kerak. Shirmadan 20-22 sm oraliq dekoratsiya o'rnatiladi. Agarda o'rmon, dala, daryo, tog'larni tasvirlash lozim bo'lsa, muvofiq keluvchi suratni topib, unga oq ramka qilish, rasmni kartonga yopishtirish kerak.

Dekoratsiyani yarim doira shaklida egish ham mumkin. Sahna-shirma stol ustiga qo'yiladi, uning orqasida esa figuralarni yurgazadigan va ular uchun gapiradigan o'quvchilar turadi. Agarda pyessa davomida dekoratsiya o'zgarib turishi kerak bo'lsa, kitob sifatli qilib birlashtirilgan kartonga yopishtirilishi lozim. Uning har bir sahifasida bitta dekoratsiya bo'ladi.

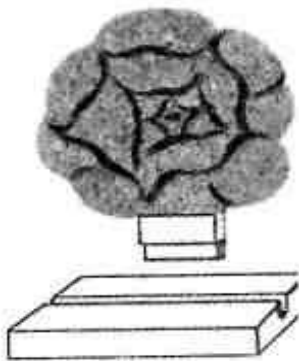
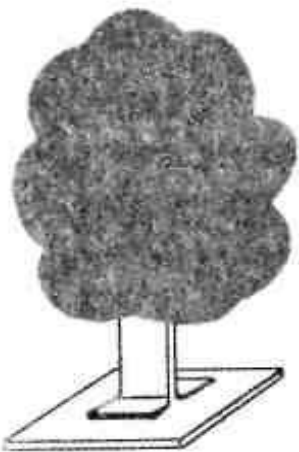
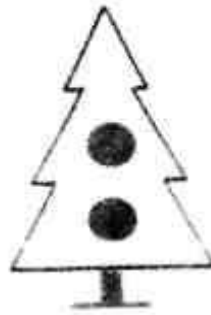
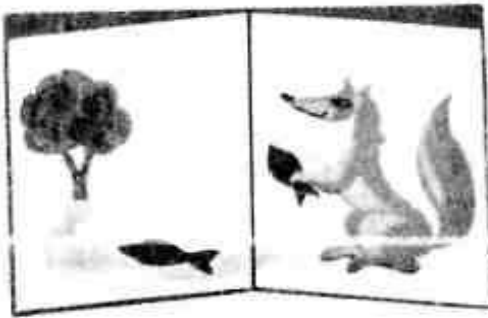
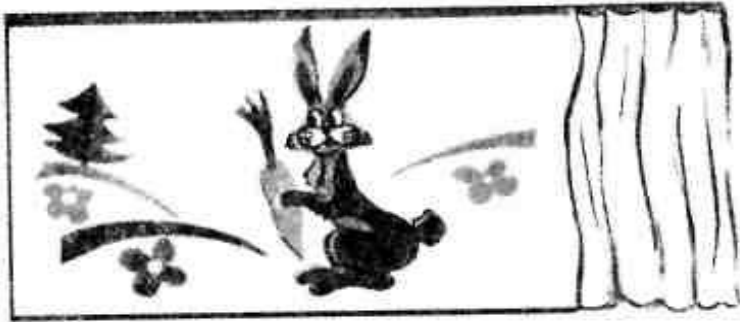

Agar quyovni yasash kerak bo'lsa, avval butun figurani, so'ngra uning oldingi oyog'ini bir oz uzunroq yasab qirqib olinadi. Bu old oyoqqa sim o'tkaziadi. U mana shu sim vositasida boshqariladi. Tayyorlab qo'yilgan old oyoqqa teshik qilinib ip o'tkaziladi, ipning bir uchi oyoqqa bir parcha qog'oz bilan tutashtiriladi va ipning ikkinchi uchi figuradan o'tkazilib tarangroq qilib tortiladi va figuraning

ich tomoniga yopishtirib qo'yiladi. Quyida ertak asosida stol teatri qahramonlari namunalari berilgan:

Karton teatrining jihozlari.

Karton teatrida kartondan yasalgan yassi va hajmli qo'g'irchoq figuralar ishtirok etadi. Bir tomonlama shakllar ip, sim va shu kabilar yordamida faqat bir tomonga harakat qiladi. Karton teatrida yuqoridan turib ip, sim bilan boshqariladigan shakllar ham qatnashadi, ular yengil harakat qiladilar, burila oladilar. Sahna uch bo'lak karton yoki fanerdan yasaladi. Sahnaning asosiy qismlari: orqa devor, pol va oldi peshtoqli devordir. Devorlarga ikki tomondan karton polosalar yopishtiriladi, bu polosalarga dekoratsiyalar osiladi.

Dekoratsiyalarni ularning o'zlaridan kattaroq kartonga yopishtirish kerak, chunki ularda osgichlar qirqiladi. Pardaning rasmi ham o'zidan kattaroq kartonga yopishtiriladi, bu uni ko'tarish va tushirishga qulaydir. Ko'pgina spektakllar uchun harakatlanuvchi dekoratsiyalar kerak bo'ladi. Bunday dekoratsiya shakllarning tez harakat qilayotganligini bildirish uchun qo'llaniladi. Harakatlanuvchi dekoratsiya 3-4 metrli qog'oz lentadan ishlanib, orqa devorga qilingan teshikdan o'tkaziladi va kerak vaqtda tortib, harakatga keltiriladi. Aytaylik, figura chap tomonga harakat qildirilmoqchi bo'lsa, dekoratsiya o'ng tomonga tortilib tez harakat qilinayotgandek tasavvur qilinadi. Sahna boshqacha qurilishi ham mumkin, bunday holda uning old qismi trilyajga o'hshaydi.

Unda peshtoq-sahna oynasi qirqiladi. Bunday holda oyna orqasida undan 2-3 sm oraliqda ingichka dumaloq cho'p o'rnatiladi. Cho'pni o'rnatishdan oldin unga 10 tacha sim aylanalar kirgizilib, ularga suriladigan parda o'rnatiladi. Pardani burma qilish uchun kengroq bo'lishi kerak. Punktir bilan agarda ijrochilarning qo'lini yashirishning hojati bo'lmasa, olib tashlanishi oson 9-10 sml bo'lgan taxtacha ko'rsatilgan. Sahna bunday qurilganda dekoratsiyalar ko'p qavatli parda ko'rinishiga ega bo'ladi yoki karton doiraga joylashadi.

Bu doira ingichka mixda aylanib, dekoratsiyani tezda almashtirish, ba'zi hollarda harakatlanuvchi dekoratsiyani ko'rsatish imkonini beradi. Dekoratsiyalarning tez almashishi uchun ularni kanselyariya nakolkasiga o'xshash vertushkaga o'rnatiladi. Bu doira taxtaga

o'rnatilgan bir bo'lak yo'g'on simdir. Doira yoki vertushka orqasiga doka yoki tyul tortilgan uch ost ramkadan iborat parda joylanadi.

Doka ko'k yoki och ko'k rangga bo'yaladi. Bunday to'siqdan ijrochilar sahnani bemalol ko'rib tura oladilar va shakllarni ishonch bilan boshqara oladilar. Sahnani yoritish katta ahamiyatga egadir. Ularni shunday joylashtirish kerakki, ular sahnani yoritish nuri tomoshabinlarga tushmasin.

Musiqqa barcha teatr postanovkalarining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, spektakl musiqali kirishdan boshlanadi. Musiqali tanaffus vaqtida dekoratsiya almashadi. Tovush va yorug'lik effekti bilan birikkan musiqqa «Fonus xayol» teatrida ham, stol teatrida ham mukammal badiiy tasvirni yaratish imkonini beradi. Bu teatrlarda ovozga taqlid qilish, xo'rozning qichqirishi, mushukning miyovlashi, ayiqning o'kirishi hamda shovqin effektlari — yog'ayotgan yong'ir ovozi, parovozning pishillashi va shu kabilardan foydalaniladi.

Barmoq teatri.

Yoz oyida bolalarning o'z qo'llari bilan yasagan o'yinchoqlaridan o'yinchoq teatrlari, stol va barmoq teatrlari tashkil qilganda foydalanish mumkin. Bunda bolalar nafaqat oddiy tomoshabin bo'lib qolmasdan, ular mehnat qiluvchi, ijodkorga aylanib, o'zlaridan kichik ukalariga teatr ko'rsatish bilan ularni xursand qiladilar.

Barmoq teatri qahramonlarini qog'ozdan yasash mumkin. Bu kichik konus va silindr shaklidagi barmoqqa kiyish uchun yasalgan.

Qog'ozdan odam, hayvonlarning kichik shaklida barmoqqa tasvirini tayyorlab, uni barmoqqa qog'ozdan uzuk shaklida yasalgan qog'oz halqaga yelimlanadi va barmoqqa kiyib olinadi. Teatr qahramonlarini kichik qutichalardan ham yasash mumkin. Qutichalarning tag tomonidan barmoqni kirgizish uchun joy tayyorlab, qutichaga xohlagan qiyofa berish mumkin. Qutichaning qulay tomonidan barmoq sig'adigan kichik teshikcha qilib qo'yiladi, masalan: gugurt qutisidan, kublardan, dumaloq shakldagi qutichalardan va boshqalardan.

Barmoq teatri uchun turli xil gazlamalardan foydalanish ancha keng tarqalgan. Bunda gazlamaning sitilib ketmaydigan xili tanlanadi va uni teskari tomonidan tikib, so'ngra o'ngiga ag'dariladi,

qolgan joyi tikib chiqiladi. Bolalarga andozaning teskari tomonidan tikishni, ko'z, qosh, burun, og'iz kabilarni tikish yoki yopishtirish kerakligini aytib, ularni bajarishga undash mumkin. Bolalar mustaqil soch, jiyak, lenta va to'rdan bezaklarni o'zlari tikadilar. Porolondan ham barmoq teatri qahramonlarini yasash mumkin. Porolondan turli qahramonlarning bosh qismini tayyorlab, barmoqqa kiygazish joyini qilib, qahramonlarni bezatishda matolardan ham foydalanish mumkin. Maktabga tayyorlov guruhi bolalari ishtirokida barmoqqa kiyish uchun qahramonni barmoqqa mos qilib bichib, usti tomonidan «halqa» choki bilan, ba'zan esa to'g'ri chok bilan ichki tomonidan tikib, o'ngi tomoniga o'giriladi. Detallarni bolalar o'zlari tugmacha, jun iplar yordamida jihazlaydilar.

Barmoq teatrini qog'oz quyqasidan ham yasash mumkin. Bunda qog'ozdan silindr yasab, barmoqqa mos qilib qog'oz quyqani silindrga kirgiziladi, so'ng xohlagan shaklni yasash mumkin. Qurigandan keyin bosh qismlar bo'yaladi. Ularga ba'zi detallarni qog'ozdan qirqib, yelimlab qo'ysa ham bo'ladi. Masalan: quloqlarni, ko'zlarni tugmachadan, matolardan, turli iplardan sochlarni qilish mumkin. Bunday o'yinchoqlarni katta maktabgacha yoshdagi bolalar mustaqil bajaradilar. Kartonga chizib qirrilgan shakllardan: qizcha qushcha, hayvonlar boshining orqa tomoniga kichik karton kog'oz qoldig'idan barmoq sig'ulik qilib yopishtirib qo'yish mumkin.

Barmoq teatri boshqa teatrlar kabidir, lekin uning farqi shundaki, har bir ertak qahramonlarini bolalarning barmoqlariga mos kichik, yoki ertak ko'rsatuvchining barmog'iga to'g'ri keladigan qilib tayyorlanadi.

TOSHLARDAN O`YINCHOQLAR YASASH, UNGA ISHLOV BERISH.

Oddiygina ko`chalarda yumalab yotgan toshlardan juda chiroyli buyumlar, o`yinchoq suvinerlar tayyorlash mumkin.

Qadim zamonlardan ma'lumki odamlar o`z fikr-mulohazalarini toshlarga bitishgan. Qilgan ovlarini toshlarda aks ettirganlar. Ana shu davrdan boshlab toshda biron bir ko`rinish, yoki o`ymakorlik ishlari, haykaltaroshlik ishlarida ishlatilini kelinmoqda.

O`quv ustaxonasida ham bunday oddiy toshlardan buyumlar tayyorlashimiz mumkin. Buning uchun yassi, yuzasi tekis yoki yumaloq, biron bir shaklga ega toshlarni yig`ishdan ishni boshlaymiz. Ularni bolalarni o`zlari topganlari ma`qul. Toshlarni yig`ish jarayonidayoq bolalarning fantaziyalari boyib boradi, chunki biron toshni olar ekanlar "men bundan baliqcha yasayman, yoki qarang mashinaga o`xshar ekan" degan fikrlarni bildiradilar. Toshlarni shunday tanlash kerakki undan biron bir narsa yasash mumkin bo`lsin. Buning uchun qurilish yelimidan, akvarel bo`yog`i, lak kerak bo`ladi. Yassi yuzali toshlarni guruntlab, ustiga rasm ishlanadi. Bunda:

YONG`OQLARDAN O`YINCHOQLAR YASASH.

Yong`oqlardan qiziqarli buyumlar tayyorlash mumkin. Shishkalar, yong`oqlar, manzarali daraxt urug`lari, mevalari mehnat darslarida as qotadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar yong`oqlarni ishlatishda qo`llarini jarohatlamasliklari uchun o`qituvchi yordam berishi kerak.

Avvalo yong`oqlarni maktab atrofi, dam olish maskanlaridan sayohat chog`ida terish maqsadga muvofiqdir. Ularni qanday saqlash kerakligi haqida o`qituvchi tushuncha beradi. Yong`oqlarni yilning har faslida yig`ish mumkin.

Ulardan juda qiziqarli o`yinchoqlar tayyorlanadi, buni bolalar qiziqish bilan bajaradilar. Chunki bu yong`oqlarni ular o`zlari yig`ib, tayyorlaganlar.

Yong`oqlardan yuza shaklda yoki hajmli o`yinchoqlar yasash mumkin. Bizga yelim (selikon, moment), akvarel yoki guash, munchoqlar, turli lentalar, o`simlik shohlari kerak bo`ladi. Bunday ishlarni bajarishda o`qituvchiga ota-onalar ham yordam beradilar.

O`quvchilar o`zlari tayyorlagan o`yinchoqlarni o`z yaqinlariga sovg`a qiladilar.

O'SIMLIK BARGLARINI QURITISH VA UNDAN APPLIKATSIYA.

O'simliklarni quritib olish. O'simliklarni to'plash va quritib olishda gazeta, gerbariy papkasi, qaychi, paxta bo'lishi kerak. O'simliklarning gullari, barglari, poyasi va shu kabilarni to'plash maqsadida ekskursiyaga chiqilganda bir juft gazeta, qaychi bo'lishi shart. Gazeta daftarsimon taxlanib, orasiga materiallar tartib bilan joylanadi. Gullarni qo'l bilan sindirib olib bo'lmaydi, aks holda, poyasi zararlanishi mumkin. Quritib olishga mo'ljallangan o'simliklar har qanday namlik (yomg'ir yoki shudring)dan xoli bo'lishi kerak, aks holda, o'simlik quritilganda unda dog'larning izi qoladi. Quritilayotgan

o'simliklarda tabiiy rangni asrab qolishning eng muhim sharti ularni shamol o'tib turadigan joyda, yelvizakda, quyosh nurida tez quritib olishdir. O'simliklarni quritish 3 sutkadan ortiq davom etmasligi kerak. Turli o'simliklarni to'plashning o'z muddatlari bo'ladi.

Tabiiy materialni to'plash, avvalo, insonning oldiga qo'ygan maqsadga bog'liq bo'ladi. Masalan: barglarni, gullarni, urug'larni to'plab, keyin ulardan nimani va qanday ishni bajarishni aniqlab olish lozim.

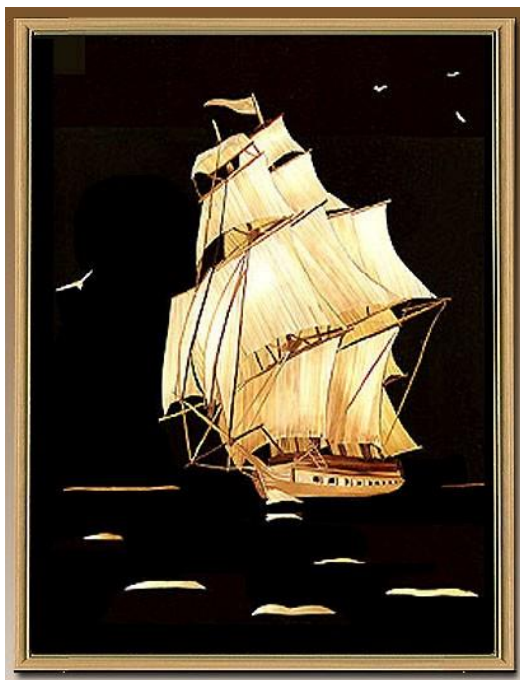
Barglarni gerbariy ramkalarida quritish. Gerbariy ramkalarida quritilgan o'simliklarning ko'pchiligi o'zining tabiiy rangini saqlab qoladi. Bunda o'simlik yumshoq qog'oz va gazeta orasiga solib qo'yiladi. Har bir qog'oz va o'simlik orasiga yana bir necha qavat gazeta qo'yiladi, chunki quritilayotgan o'simliklar o'zidan namlik chiqaradi. Shundan so'ng ikkita to'rsimon ramka o'rtasiga qo'yilib ochiq havoda quritiladi.

Taxtakachda bostirib quritish. Orasiga o'simlik solingan qog'ozlar gerbariy papkasi o'rniga ikkita faner listlari o'rtasiga joylanib, og'ir narsa bilan bostirib qo'yiladi. Og'irlik taxtakachda qancha o'simlik joylashtirilishiga bog'liq. Mayda nozik o'simliklar kam og'irlikni, quritish uchun kamroq vaqtni talab qiladi. 2-3 soatdan keyin ustiga qo'yilgan qog'ozlar almashtiriladi. Nam bo'lgan qog'oz olib tashlanib, yangisi qo'yiladi. Quritish shu usulda davom ettiriladi. Quritishning yana bir usuli dazmolda quritishdir. Issiq dazmolda burglar, poyalar, maysalar, gullar quritiladi. Bunda o'simlik o'zining rangini yo'qotmaydi. Agar quritilgan o'simlik ko'rsatilganda o'z tanasini ushlab tursa, u yaxshi quritilgan bo'ladi, sinib ketsa demak, ortiqcha quritilgan hisoblanadi.

SOMONDAN APPLIKATSIYA.

Poxol (somon). Poxol-somondan sanoatda to`qish va dekoratsiya, applikatsiya ishlarida (qutichalar, panellar, qalamdonlar) va shu kabilarga bezak berishda foydalaniladi. Bu maqsadda bug`doy, javdar, arpa somonlari ishlatiladi. Agarda bu o'simliklarning poyasi yaxshilab qaralsa, poyaning o'zaro bo'g'imlar bilan birikkanligini, eng yuqoridagi qismi ingichkaroq, uzunroqligini ko'rish mumkin. Poyani ana shu bo'g'imlardan qirqib olib qismlarga ajratiladi. Qirqilgan poya qismlari ko'rinishi va uzunligiga ko'ra navlarga ajratiladi: eng uzuni birinchi nav, kaltarog'i ikkinchi, eng qisqasi uchinchi nav bo'ladi.

Applikatsiya va bezash ishlarida ishlatishdan oldin somon bog'lami tog'oraga solinib, ustidan qaynoq suv quyiladi va u tog'orada bir sutka saqlanadi. So'ng uni tog'oradan olib, suvi silqitib tushiriladi va har birini uzunasiga o'rtasidan bo'linadi. Qirqqanda pastdan yuqoriga qarab qirqiladi. So'ngra somonning qirqilgan tomonini pastga qaratib qo'yib, iliq qilib dazmollanadi. Dazmolning qiziganlik va dazmollash vaqtiga ko'ra somonni turli rangga kiritish mumkin. *Masalan*, och-sariq, sariq, och jigarrang, jigarrang. Dazmollangan somon ehtiyotlik bilan qutichaga solib qo'yiladi. Agarda somondan biron narsa yoki qo'g'irchoq to'qiladigan bo'lsa, uni tog'oradan namligida olib, 4-5 somondan iborat lenta to'qiladi yoki bog' qilib bog'lab, qo'g'irchoq yasaladi, to'qilgan somon lentadan shlyapalar va shu kabilar to'qish mumkin. Yong'oq, cho'chqayong'oq, meva va poliz ekinlarining urug'lari (danaklari) keng tarqalgan, to'plash va saqlash oson bo'lgan material hisoblanadi. Yong'oqqa ishlov berish oson hamda u pishiq materialdir. Agar yong'oqni, ayniqsa eryong'oqni diqqat bilan kuzatib faraz qilinsa, u yoki bu obraz (yong'oq — toshbaqa, qo'ng'iz - qayiqcha yeryong'oq — qush, jonivorlar, ular tanalarining ayrim qismi) kishi ko'z o'ngiga keladi.

Eman daraxti mevasini yetilgan vaqtida usti yumshoqligida terib olish va ular ortiqcha qurib ketmasligi uchun issiqlik manbalaridan uzoqroqda saqlash kerak. Ana shunday qilinganda ularni teshish, qismlarga ajratish qiyin bo'lmaydi. Eman daraxti mevasini pallasi bilan birga yig'ish kerak, chunki ulardan mustaqil narsalar yasash yoki narsalarning bezagi sifatida foydalanish mumkin. Meva va poliz ekinlarining urug' (danak)larini yaxshilab yuvish, artish, quritish hamda qutichalarga solib qo'yish kerak.

Qamish, g'o'zapoyani yaxshilab tozalash va ularni uzunliklariga moslab yasalgan quticha, g'iloflarga solib qo'yiladi

TABIY MATERIALDAN O'YINCHOQLAR YASASH.

Tabiiy materiallar tarbiyachi rahbarligida ekskursiyalarda to'planadi. Ekskursiya uyushtirishdan oldin bolalarga bo'lajak ish namunasi ko'rsatiladi. Bolalar uni diqqat bilan ko'rib, unda ishlatilgan barg plastinkalarining shaklini, daraxt navlarini aniqlaydilar. Shundan so'ng uyushtiriladigan ekskursiya rejasi tuziladi. Ekskursiya marshrutida alohida e'tibor beriladigan obyekt (eman, zarang, akatsiya daraxtlari, hasharotlar, ninachi)lar aniqlanadi. Bolalarning e'tiborlari va aqliy faoliyatlarini kuzatilayotgan obyektning zarur bo'lgan asosiy muhim belgilari va xususiyatlarini ajratishga, to'planayotgan materialni to'g'ri baholashga yo'llaydigan savollar tuziladi.

Daraxtzorga kelganda bolalar kayfiyati ko'tarilib, ular har narsaga qiziqish bilan qaraydilar, barglar, ularning ranglari bolalarni ajablantiradi. Ular kuzning butun go'zalligini, uning ranglarini, to'kilgan barglar hidi va ular o'zining elastiklik xususiyatini yo'qotganligini, qattiqlashib, sinuvchan bo'lib qolganligini ko'radilar.

Bolalarning atrof-tabiat bilan zavqlanishlari kamayib borishiga qarab, ularning e'tibori barglarning shakli, daraxtlar navlariga qaratiladi. Ana shu vaqtda o'simliklarda sodir bo'layotgan ichki jarayonlar qisqa va tushunarli shaklda bayon etib beriladi. Shundan keyin bolalarning e'tibori atrofda uchib yurgan kapalak, ninachilarga, ularning asosiy belgilariga jalb qilinadi. Uchib yurgan hasharotlar ularning tuzilish shakllari mehnat darslarida hasharotlar applikatsiyasini tayyorlash uchun obraz, to'plangan barglar material xizmatini o'tashi kerak.

Bolalar barglarni to'plar ekanlar, ularning ranglari, shakllarini qiyoslashni o'rganadilar, bu ularning kuzatuvchanligini o'stirishga yordam

beradi. To'plangan barglar oldindan tayyorlab qo'yilgan daftar varaqlari orasiga qo'yiladi. Shundan keyin bolalarga barglarning mehnat mashg'ulotlarigacha rangini yo'qotmasligi, buralib ketmasligi uchun qanday ishlov berish kerakligi tushuntiriladi. Har bir ekskursiyada bolalarning e'tibori insonning yaratuvchilik mehnatiga albatta

jalb etilishi kerak. Ekskursiya oxirida unga yakun yasaladi, ekskursiyada egallangan bilimlar umumlashtiriladi. Bundan tashqari, bolalarga kapalak va ninachilar tasviri tushirilgan rasmlarni ko'rish, ularning tanasi va qanotlarining shakli, rangi qandayligiga alohida e'tibor berish topshiriladi.

Bunday uyushtirilgan ekskursiyadan keyingi mashg'ulotda bolalar applikatsiyalarni zo'r ishtiyoq bilan namoyish qiladilar, agarda applikatsiyani o'z istaklariga ko'ra, o'zlari to'plagan materiallardan mustaqil yasash topshirilsa, qiziqishlari yanada ortadi.

Bunday mashg'ulot quyidagi sxemaga ega bo'lishi mumkin:

1. Mashg'ulot mavzusi va maqsadini aytish.

2. O'tkazilgan ekskursiya bo'yicha suhbat quyidagicha bo'ladi:

—ekskursiyada qayerda bo'ldik?

—qanday daraxtlarni ko'rdik, ularning nomi qanday?

—ularning barglarining shakli bir xilmi?

—qanday hasharotlarni ko'rdik?

3. Namuna tahlili:

—kapalak qanday qismlardan tashkil topgan?

—uning qismlari qanday joylashgan?

—uni tasvirlashda qaysi daraxtlar barglaridan foydalanilgan?

4. Ishni bajarish tartibini aniqlash:

— kapalakning ayrim qismlari (tanasi, qanotlari)ning joylashishini tasvirlash;

— kapalakning tanasi va qanotlari uchun shakli hamda o'lchamlari bir xil bo'lgan barglarni topish;

— ularni qog'ozda joylashtirish;

— ishni amaliy bajarish.

5. Tarbiyachining ishni bajarish usullari haqidagi tushuntirishlari.

6. Applikatsiyani bajarish bo'yicha mustaqil ish:

— kapalakning ayrim qismlarini qog'ozda to'g'ri tasvirlash;

— shakl, o'lcham va bo'yoqlarini to'g'ri tanlash;

— yelimlash ishlarini tartibli bajarish;

— kapalakning ko'z va mo'ylovlarini to'g'ri tasvirlash;

— ish bajarilgan qog'ozning orqasida barglaridan foydalanilgan daraxtlarning nomlarini yozish;

7. Ishni baholash.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA MEHNAT BURCHAGINI TASHKIL ETISH.

Maktabgacha ta'lim muassasasida mehnatning asosiy turlari — maishiy-xo'jalik mehnati, tabiatdagi mehnat, qo'l mehnati bo'lib, uni tashkil etish shakllari — topshiriq, navbatchilik, bolalarning jamoa mehnati hisoblanadi.

Topshiriqlardan maktabgacha ta'lim muassasasining barcha guruhlarida keng foydalaniladi, ammo kichik guruhlarda ular bolalar mehnatini tashkil qilishning asosiy shakli hisoblanadi. Har bir maktabgacha ta'lim muassasasida mehnat burchagi tashkil etilib, unda yuqorida bayon etilgan vazifalar amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida mehnat burchagi. Mehnat burchagining ahamiyati kattadir. Bunda bolalar ishlatishi mumkin bo'lgan quyidagi asboblardan saqlanadi:

— bichish-tikish uchun kerak bo'ladigan igna, ip, tugmacha, gazlama, gardish, lentalar, qaychi, sim;

— bog'dorchilikda ishlatiladigan asboblardan tesha, kurakcha, xaskash, ketmoncha, leyka, chelakcha, jo'yak olish uchun tayoqcha va kurakcha;

— mashg'ulot uchun kerak bo'ladigan yelim, qaychi, bigiz, pichoqcha, arra, egov va sanoat chiqindilari.

Mashg'ulot davomida bolalarga asboblardan qanday foydalanish kerakligi o'rgatib boriladi. Bolalar tomonidan bajarilgan ishlar bilan tanishtiriladi. Buzilgan o'yinchoqlar

ta'mirlanadi. Mehnat tarbiyasini amalga oshirish uchun quyidagi ta'lim-tarbiyaviy talablarga e'tibor qilish lozim:

- bolalar mehnati uchun zarur shart-sharoitni yaratish, ish joyi bilan ta'minlash;
- kundalik rejimdan vaqt ajratish;
- bolalarning imkoniyatlariga va ularning kuchiga to'g'ri keladigan asbob-anjomlar tanlay bilish;
- asbob-anjomlarni bolalar uchun qulay yerga joylashtirish;
- barcha gigiyena talablariga amal qilish, tozalik, sof havo, binoning to'g'ri yoritilishi.

Mehnat topshiriqlari har bir bolaning yoshiga to'g'ri kelishi, bajarish muddatining to'g'ri taqsimlanishi, mehnat qilayotganda qomatni to'g'ri tutishga e'tiborni qaratish.

Turmushda uchraydigan hilma-xil materiallar:qutichalar (gugurt, karton, qand, kosmetika kremlari, tish pastalari, vitaminlar va shu kabilarning qutilari), g'altaklar, shishaning qopqoqlaridan bolalar o'yinchoqlar, sovg'alar tayyorlashadi.

Ishlab chiqarish chiqindilari: *porolon, penoplast, mis sim* bo'laklari. Porolondan sabzavot va mevalarning xilma-xil shakllarini yasashda foydalaniladi. Yasalgan narsani bo'yash uchun, u avval toza suv bilan namlanadi, so'ngra uni siqib olib, bo'yoqqa bo'ktiriladi.

Porolondan yasalgan narsalarni bezatish uchun sim bo'laklari (rangli qoplamali yoki qoplamasiz), mo'yna, gazlama qiyqimlari kerak bo'ladi.

Tabiiy materiallar quyidagilar: qoraqarag'ay va qarag'ay so'tasi: o'rmon yong'qqlari, cho'chqa yong'oq, kashtanlar; qarag'ay po'stlog'i, qushlarning patlari, o'tlar, poxol, mox, po'stloq, ko'knor g'unchalari, yong'oq pallalari, chig'anoqlar va boshqalar. Bularning hammasi qopqog'iga teshikchalar qilingan yopiq qutilarda saqlanadi. Agar quruq va qorong'i xonalar bo'lsa, ularni to'shalgan eski gazetalar ustida quritish mumkin. Bunday quritish tabiiy materialning tabiiy rangini va pishiqligini saqlash imkonini beradi. Agarda tabiiy material (so'ta, cho'chqa yong'oq, kashtanlar) uzoq saqlansa, u qotib qoladi. Shu sababli ularni kuzda yangilash lozim bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilgan materiallar mashg'ulotlarni bolalar bilan birga o'tkazish uchun ham, yakka holda foydalanish uchun ham yetarli miqdorda bo'lishi kerak. Barcha materiallar bolalar mashg'ulotlardan bo'sh vaqtlarida foydalana olishlari uchun guruh xonasida o'z joyiga ega bo'lishi, ularning yonida esa ish uchun zarur asboblarni turishi lozim. *Kazein yelimdan* karton va qog'ozdan narsalar yasashda foydalaniladi. Mashg'ulotdan oldin kazein yelimi kukuniga iliq suv solib, qaymoq darajasidagi quyuvlikka ega bo'lgunga qadar yaxshilab aralashtiriladi va shu zahotiy oq idishlarga solinadi.

Gazlama bilan ishlash uchun ashyolar va jihozlar. Xilma-xil laxtaklar: chit, rangli satin, oq ip, gazlama, shoyi, yung gazlama, pahmoqlardir (bolalar bulardan qo'g'irchoqlar uchun kiyimlar tikadilar, yumshoq o'yinchoqlar yasaydilar va hokazo). Bulardan qo'g'irchoqlarga ko'ylak, peshband, kofta tikiladi, ishtonchalar bichish uchun andozalar olinadi.

Tikuv mashinalari. Tikuv mashinalarida bolalar qo'g'irchoqlar uchun choyshablar, yostiqli jildlari, qiyiqchalar, ro'molchalar tikadilar. Ignalar, igna sanchib qo'yiladigan yostiqliqchalar, turli rangdagi iplar, shuningdek, turli rangdagi va o'lchamdagi tugmachalar, qaychilar maxsus qutilarda saqlanadi. Qo'l mehnatiga mo'ljallangan materiallar, asboblar, asbob-uskunalar tokchalarda yoki shkaflarda saqlanadi.

Har xil o'lcham, shakl, tur, rangdagi qog'ozlarning yoniga u bilan ishlashga mo'ljallangan asboblar: qaychi, qattiq tukli mo'yqalam, oddiy qalam, rangli qog'oz parchalari solingan patnis, yelim bilan ishlash uchun plastinka parchalari, shuningdek, qopqog'i buralib yopiladigan shisha idishda kazein yelimi, mo'yqalam va salfetkalar qo'yish uchun tagliklar qo'yiladi.

Boshqa tokchada — gugurt qutilari, shuningdek, sim, shishalarning qopqog'i, gazlama bo'laklari bo'ladi. **Keyingi tokchada** - parolon bo'laklari, 2,5—3 sm uzunlikda qirqilgan mis simlar turadi. Qopqoqli qutichada guash va akvarel bo'yoqlar uchun 3-4 idish, suv uchun banka saqlanadi. **Tarbiyachi uchun asbob-uskunalar:** pichoq, qirrali bigiz, qol parma — alohida saqlanadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Umumiy o`rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi №7. Sharq nashriyoti. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasining Xalq ta'lim vazirligi .«Bolajon tayanch dasturi» toshkent-2010
3. V.P. Kuznetsov. ya.A.Rojnev. «Metodika trudovogo obucheniya s praktikumom v uchebnox masterskix» Moskva. Qo'llanma– 1981
4. M.A. Gusakova. “Apllekatsiya” M.Prosvesheniy. Qo'llanma-1987
5. L.V.Kutsakova.“Konstruirovaniye i ruchnoy trud v detskom sadu”.
6. M. Prosvesheniy O'quv qo'llanma-1990.
7. Yu.G.Karamenko. “Kukolnoy teatr-doshkol`nikam” M.Prosvesheniy O'quv qo'llanma-1982.
8. M.V. Maksimova. “To'qishni o'rganamiz” T.:«Mehnat» -1988
9. S. Karimova. “Mohir qo'llar”. T.:«O'qituvchi» -1988
10. V.G.Mashinostov. ”Dedakticheskiy material po trudovomu obucheniyu v 1,2,3, klass” M. Prosvesheniy Qo'llanma -1990
11. M.M. Shmulevich. «Qog'oz va kortondan figuralar yasash» T.:«O'qituvchi»-1994
12. K. Sultonova. «Badiiy mehnat – 1 - sinf» T.:«O'qituvchi» -1992
13. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi. «Bolangiz maktabga tayyormi?». Toshkent.
14. Bolalar bog'chalari uchun dasturlar.Toshkent.
15. Rahima Movlonova. Marhamat Satbayeva. "O'quv ustaxonasida amaliy mashg'ulot" Toshkent-"Ilm Ziyo"-2010
16. Aziza Murodova. Gulnoza Murodova "O'yinchoqlar yasash san'ati" Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent-2008
17. M. SH.Nurmatova, SH.T.Xasanova, D.E.Azimova "Ustaxonda amaliy mashg'ulot" Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2010,

Elektron ta`lim resurslari

1. [www. tdpu. uz](http://www.tdpu.uz)
2. www. pedagog. uz
3. www. Ziyonet.uz
4. www. edu. uz

Mundarija.

